

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ-ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

Π.Μ.Σ. «ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΗ
ΜΕΣΟΓΕΙΟ»

Ο ρόλος της Ρωσίας στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου

Φοιτητής: Δημήτριος Φαρδέλας (433M/2014019)

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Παναγιώτα Μανώλη

ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

1. Σωτήριος Ντάλης
2. Ιωάννης Στριμπής

Ρόδος, Δεκέμβριος 2015

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Ιδρύματος.

Πίνακας περιεχομένων

Συντομογραφίες

Εισαγωγή	1
1. Η μετάβαση από την ΕΣΣΔ στην μετα-σοβιετική Ρωσία	5
1.1 Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης	5
1.2 Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων	8
2. Η ρωσική εξωτερική πολιτική στο νέο γεωπολιτικό περιβάλλον	12
2.1 Η εξωτερική πολιτική την πρώτη περίοδο της μετάβασης	13
2.2 Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας την περίοδο Πούτιν	18
3. Η Ρωσία στον Εύξεινο Πόντο: Ενέργεια και Ζητήματα Ασφαλείας	23
3.1 Η ενεργειακή πολιτική της Ρωσίας	23
3.2 Ο ρωσικός παράγοντας στις εκκρεμείς συγκρούσεις	29
3.2.1 Ναγκόρνο – Καραμπάχ	32
3.2.2 Νότια Οσσετία και Αμπχαζία	34
3.2.3 Υπερδνειστερία	40
4. Οι σχέσεις Ρωσίας – Ουκρανίας και η κρίση στην Ουκρανία	43
Συμπεράσματα	52
Βιβλιογραφία	56

Συντομογραφίες

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΠΓ	Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΚΣΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητική Οργάνωση
ΟΑΣΕ	Οργανισμός για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΣΕΠ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου
ΠΓΔΜ	Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
ΣΣΔ	Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία
ΚΑΚ	Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών
BTC	Baku – Tbilisi – Ceyhan
BTE	Baku – Tbilisi – Erzurum
TAP	Trans Adriatic Pipeline
TANAP	Trans Anatolian Pipeline
SPC	South Caucasus Pipeline
ITG	Interconnector Turkey – Greece
ITGI	Interconnector Turkey – Greece – Italy
NATO	North Atlantic Treaty Organization

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν και η Ρωσία εξακολούθησε να αποτελεί τη μεγαλύτερη περιφερειακή δύναμη στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου της δεκαετίας του 1990, σημειώθηκε αισθητή υποχώρηση του ρωσικού παράγοντα σε όλο το γεωγραφικό εύρος που κάλυπτε το σοβιετικό κράτος. Η στρατηγική περιοχή του Ευξείνου Πόντου, φυσική και εμπορική έξοδος της Ρωσίας στη Μεσόγειο και άξονας διαμετακόμισης ενεργειακών ροών, δεν αποτέλεσε εξαίρεση από την παραπάνω πραγματικότητα. Η περιοχή μετατράπηκε σε πεδίο ανταγωνισμού περιφερειακών δρώντων αλλά σταδιακά και εξωπεριφερειακών δρώντων, αφού τα ρωσικά συμφέροντα βρίσκονται σε τροχιά σύγκρουσης με τα συμφέροντα των ΗΠΑ και της ΕΕ. Μετά την ανασυγκρότηση της Ρωσίας, πάγια πολιτική της είναι να αφήνει ελάχιστα περιθώρια δράσης στα κράτη του Ευξείνου Πόντου να αναπτύξουν δικό τους πρόγραμμα περιφερειακής συνεργασίας, υπενθυμίζοντάς τους ότι η ρωσική συμμετοχή αποτελεί βαρόμετρο σε οποιαδήποτε περιφερειακή πρωτοβουλία, ενώ δεν επιδέχεται την ένταξή τους στους ευρωατλαντικούς θεσμούς.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να καταδείξει τα μέσα που χρησιμοποιεί η Ρωσία για την επίτευξη των πολιτικών επιδιώξεών της, που είναι η επανένταξη των κρατών που συνέθεταν τον πρώην σοβιετικό χώρο, με εξαίρεση τα Βαλτικά κράτη, στη δική της σφαίρα επιρροής και την παράλληλη αποτροπή ένταξής τους σε άλλους πολιτικούς ή στρατιωτικούς οργανισμούς που δρουν ανταγωνιστικά ως προς αυτή. Δύο παράγοντες κατέστησαν δυνατή την υλοποίηση του παραπάνω στόχου: ο κρατικός έλεγχος της ενεργειακής βιομηχανίας που οδήγησε στην οικονομική ανόρθωση της Ρωσίας και σε σταθερή οικονομική ανάπτυξη και η πολιτική σταθερότητα που προσέδωσε στο ρωσικό πολιτικό σύστημα η διακυβέρνηση Πούτιν. Κύριο εργαλείο, επομένως, της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής καθίσταται η ενεργειακή εξάρτηση και η διπλωματία των αγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου που διαμορφώνουν την ενεργειακή πολιτική της Ρωσίας έναντι των κρατών του εγγύς εξωτερικού. Το σημαντικότερο από τα κράτη αυτά δεν είναι άλλο από την Ουκρανία για μία σειρά από λόγους που αναλύονται στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας. Οι φυσικοί πόροι επομένως αποτέλεσαν το μέσο επανάκτησης του κύρους της Ρωσίας στο διεθνές σύστημα και της προσέδωσαν τη δυνατότητα άσκησης μιας πιο δυναμικής εξωτερικής πολιτικής. Ένα δεύτερο εργαλείο της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής είναι οι ένοπλες συγκρούσεις λόγω των εκκρεμών εδαφικών διαφορών που συνδέονται με την ύπαρξη ρωσικών μειονοτήτων ή εθνοτικών μειονοτήτων φίλα προσκείμενων στη ρωσική πλευρά και χρησιμοποιούνται ως

μοχλός πίεσης για συμμόρφωση με τις ρωσικές επιταγές ή διασφαλίζουν τη στάθμευση ρωσικών στρατευμάτων στην περιοχή.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται μία σύντομη αναφορά στην περίοδο της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης και στα αίτια της και εξετάζεται η πορεία της επώδυνης οικονομικής μετάβασης του ρωσικού κράτους υπό τον Μπόρις Γιέλτσιν. Κύριο μέλημα της Ρωσίας στα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της ως ανεξάρτητου κράτους ήταν η μετάβαση από την κεντρικά ελεγχόμενη οικονομία στην οικονομία της αγοράς και η υλοποίηση των φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων. Η Ρωσία είχε να αντιμετωπίσει το γεγονός ότι είχε περιοριστεί από υπερδύναμη σε μία περιφερειακή δύναμη με κρίση ταυτότητας που ταλανιζόταν από σημαντικά εσωτερικά προβλήματα στον πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό τομέα που απαιτούσαν επιτακτικές μεταρρυθμίσεις.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας στο νέο γεωπολιτικό περιβάλλον που διαμορφώθηκε με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η σύσταση της ΚΑΚ ήταν αποτέλεσμα της πρώτης προσπάθειας της Ρωσίας να διατηρήσει την εξάρτηση των νέων κρατών από τη ρωσική πλέον κηδεμονία. Το κενό που εμφανίσθηκε στην κρίσιμη περιοχή που καταλάμβανε η πρώην Σοβιετική Ένωση, οι εγγενείς αδυναμίες του νέου ρωσικού κράτους και η υποχώρηση από τη διεθνή σκηνή δημιούργησαν φιλοδοξίες στην Τουρκία, υπό τις ευλογίες των ΗΠΑ, για την ανάδειξή της σε νέα περιφερειακή δύναμη στην περιοχή του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας και αύξησαν τον γεωπολιτικό ανταγωνισμό δύο παραδοσιακά αντίπαλων κρατών. Παράλληλα, η Ρωσία έπρεπε να αντιμετωπίσει τις διαφορές με τα ανεξαρτητοποιημένα γειτονικά κράτη που είχαν κληρονομηθεί από την σοβιετική εποχή και προκαλούσαν επιπλέον εντάσεις στις διμερείς σχέσεις της. Η αμφιταλάντευση ανάμεσα στις δύο σχολές σκέψης (Ατλαντιστές και Ευρασιανιστές), ως προς τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής, από το 1993 και μετά σταθεροποιείται και στην κορυφή των προτεραιοτήτων τοποθετείται το δόγμα του εγγύς εξωτερικού και η προώθηση και ενίσχυση των ρωσικών συμφερόντων στον πρώην σοβιετικό χώρο.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται η ρωσική ενεργειακή πολιτική και ο ρόλος της Ρωσίας στις εκκρεμείς συγκρούσεις στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου. Ο ενεργειακός τομέας μέσω της κρατικής εταιρείας Gazprom αποτελεί την αιχμή της ρωσικής οικονομίας, αλλά σταδιακά εξελίχθηκε και σε εργαλείο εξωτερικής πολιτικής απέναντι στα πρώην σοβιετικά κράτη, αλλά και επιρροής στα ευρωπαϊκά κράτη μέσω της λεγόμενης ενεργειακής διπλωματίας. Η περιοχή του Εύξεινου Πόντου αποτελεί σημαντικό ενεργειακό κόμβο, αλλά και πεδίο

ανταγωνισμού μεταξύ Ρωσίας και αμερικανικών συμφερόντων εταιρειών, τόσο λόγω ύπαρξης του υφιστάμενου πυκνού δικτύου αγωγών μεταφοράς φυσικού αερίου της Ουκρανίας, όσο βέβαια και της εγγύτητας των κοιτασμάτων της Κασπίας και των υπό κατασκευή ή σχεδιαζόμενων για κατασκευή αγωγών που θα διέρχονται από τα κράτη της περιοχής. Η Τουρκία εξελίχθηκε σε σημαντικό ενεργειακό εταίρο της Ρωσίας λόγω της ενεργειακής σύνδεσης που παρέχει ο αγωγός «Blue Stream» αλλά και του σχεδιαζόμενου «Turkish Stream», αν και η προοπτική κατασκευής του απομακρύνεται μετά την επιδείνωση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων από τον Νοέμβριο του 2015 λόγω της κατάρριψης ρωσικού μαχητικού αεροσκάφους από τουρκικά μαχητικά στα τουρκοσυριακά σύνορα. Παράλληλα όμως από το έδαφος της Τουρκίας θα διέρχεται και ο ανταγωνιστικός για τα ρωσικά συμφέροντα, TANAP/TAP, ο οποίος θα τροφοδοτεί την τουρκική και την ευρωπαϊκή αγορά. Όσον αφορά στις εκκρεμείς συγκρούσεις, η απουσία κρατικής κυριαρχίας σε περιοχές των κυρίαρχων κρατών υποθάλλει τη σταθερότητα και την ευημερία στην περιοχή και παραμένει η βασική αιτία της πολιτικής αστάθειας, της οικονομικής ένδειας και της αδυναμίας μεταρρυθμίσεως των κρατικών θεσμών. Η πλημμελής συνοριακή ασφάλεια και η διαπλοκή των κρατικών αξιωματούχων ευνοεί τις δραστηριότητες του οργανωμένου εγκλήματος (διακίνηση αγαθών, ναρκωτικών, όπλων, ανθρώπων) και παγιώνει μεγάλα οικονομικά συμφέροντα τόσο για την οικονομία των αυτονομημένων περιοχών όσο και για ορισμένους διεφθαρμένους κρατικούς παράγοντες των μητρικών κρατών. Η Ρωσία εμπλέκεται σε όλες τις εκκρεμείς συγκρούσεις είτε ως διαμεσολαβητής είτε ως αντίδικος. Αν και κατά τη διάρκεια των εθνοτικών συγκρούσεων, που δημιούργησαν τις de facto ανεξάρτητες δημοκρατίες στις αρχές της δεκαετίας του '90, η Ρωσία δεν διαδραμάτισε ενεργό ρόλο, στα επόμενα χρόνια χρησιμοποίησε τις κρατικές οντότητες που συν τω χρόνω ισχυροποιήθηκαν και παγιώθηκαν και υποδαύλισε τις διαδικασίες επίλυσης των διαφορών, με σκοπό τη διασφάλιση της παρουσίας της και την άσκηση πίεσης, έτσι ώστε τα εμπλεκόμενα κράτη να ευθυγραμμίζονται με τα ρωσικά συμφέροντα.

Η διαδοχή του Γέλτσιν από τον Πούτιν στη ρωσική Προεδρία το 2000 εγκαινιάζει την απαρχή μιας νέας πολιτικής για τη Ρωσία, καθώς ο νέος Πρόεδρος αρχικά ακολουθεί μετριοπαθή στάση απέναντι στη Δύση και εκμεταλλευόμενος την οικονομική μεγέθυνση από τις ενεργειακές εξαγωγές αυξάνει τη ρωσική επιρροή στο μετασοβιετικό χώρο μέσω της ενεργειακής πολιτικής, ενώ ταυτόχρονα βελτιώνονται και οι ρωσοτουρκικές σχέσεις ως απόρροια της θεαματικής ανάπτυξης των οικονομικών σχέσεων. Η Ρωσία επιστρέφει στο διεθνές προσκήνιο ως ενεργειακή πλέον δύναμη, ευνοούμενη από την αστάθεια στη Μέση.

Ανατολή και την αύξηση των τιμών του πετρελαίου. Από το 2007 όμως κι έπειτα, η Ρωσία υιοθετεί το δόγμα της μεγάλης δύναμης που ακολουθεί πολυδιάστατη διεθνή στρατηγική. Όσον αφορά στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου επιδιώκει την απόλυτη επιρροή στα κράτη του εγγύς εξωτερικού της και τον αποκλεισμό άλλων δρώντων από τη δραστηριοποίηση σε αυτά. Η Ρωσία είναι διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει τη συντριπτική στρατιωτική της ισχύ για να επανεντάξει τα κράτη που αντιδρούν στη ρωσική επιρροή και επιδιώκουν τη σύνδεσή τους με τις ευρωπαϊκές δομές.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται οι ρωσοουκρανικές σχέσεις, οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως «ειδικές» λόγω κοινών ιστορικών και εθνικών καταβολών, της ιδιαίτερης οικονομικής σύνδεσης και των γεωπολιτικών προεκτάσεων του ουκρανικού χώρου και της σημασίας που έχει αυτός για την εξασφάλιση της ρωσικής παρουσίας στη Μαύρη Θάλασσα. Από την πρώτη περίοδο της ανεξαρτητοποίησης της Ουκρανίας εμφανίστηκαν διαφορές μεταξύ των δύο κρατών που εν γένει οφείλονται στο σοβιετικό παρελθόν και έρχονταν συνολικής διευθέτησης, όπως ο διαμοιρασμός του Σοβιετικού Στόλου της Μαύρης Θάλασσας και το πυρηνικό οπλοστάσιο. Η εν εξελίξει ουκρανική κρίση, που οδήγησε στην παράνομη προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία, έχει κλιμακωθεί σε εσωτερική σύγκρουση από τον Απρίλιο του 2014 στις ανατολικές επαρχίες της Ουκρανίας, απομακρύνοντας την περιοχή από τη σταθερότητα και την περιφερειακή συνεργασία. Μένει να αποδειχθεί, προϊόντος του χρόνου, εάν οι παραπάνω περιοχές θα προστεθούν στον κατάλογο των εκκρεμών συγκρούσεων της ευρύτερης περιοχής ελλείψει της συνολικής διευθέτησής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1⁰

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΣΣΔ ΣΤΗ ΜΕΤΑ-ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΡΩΣΙΑ

Η Σοβιετική Ένωση οφείλει εν μέρει την αποτυχία της στο γεγονός ότι η ίδια η ιστορία της, την οδηγούσε συνεχώς προς την υπερεπέκταση. Δημιουργήθηκε αρχικά κάτω από αντίξοες συνθήκες, διήλθε από εμφύλιο πόλεμο και απομόνωση και απέκρουσε την επίθεση της ναζιστικής Γερμανίας κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στη συνέχεια υπό το βάρος του ατομικού μονοπωλίου των ΗΠΑ, επιχείρησε να εδραιώσει δορυφορικά καθεστώτα στην Ανατολική Ευρώπη και στη μετασταλινική περίοδο, να αποτελέσει μία παγκόσμια υπερδύναμη, αυξάνοντας την παρουσία των στρατιωτικών δυνάμεών της σε περιοχές του πλανήτη, μακριά από την παραδοσιακή σφαίρα επιρροής της. Οι Σοβιετικοί ηγέτες κατά τη διάρκεια της πορείας αυτής απώλεσαν την αίσθηση των αναλογιών, με αποτέλεσμα να υπερεκτιμήσουν την ικανότητα του σοβιετικού συστήματος να σταθεροποιεί τα στρατιωτικά και οικονομικά κέρδη του και ταυτόχρονα δεν συνυπολόγιζαν ότι προκαλούσαν τις άλλες βιομηχανικές δυνάμεις του πλανήτη από μία αδύναμη βάση.¹ Η έλλειψη πρωτοβουλίας και καινοτομίας του γραφειοκρατικού σοβιετικού μηχανισμού, καθώς και η τεχνολογική υστέρηση της σοβιετικής παραγωγής, σε συνδυασμό με την υπέρβαση των σοβιετικών δυνατοτήτων λόγω του ανταγωνισμού και των πιέσεων των ΗΠΑ, μετέτρεψε τη στασιμότητα της Σοβιετικής Ένωσης σε κατάρρευση.

1.1 Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης

Τον Μάρτιο του 1985, ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ διορίστηκε Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, σε μια περίοδο που η πυρηνική υπερδύναμη είχε ήδη αρχίσει να παρακμάζει οικονομικά και κοινωνικά. Το σοβιετικό κράτος το οποίο καταλάμβανε την κεντρική περιοχή της Ευρασίας, αποτελώντας τον πολιτικό-ιδεολογικό αντίπαλο των δυτικών δημοκρατιών, διέθετε μεν τεράστιες πλουτοπαραγωγικές πηγές και βιομηχανικές μονάδες, αλλά η κακοδιαχείριση και η υστέρηση σε μηχανολογικό εξοπλισμό είχαν διευρύνει το χάσμα με τη Δύση. Παρά το γεγονός ότι επίσημα ήταν μια πολυεθνική χώρα, η ΕΣΣΔ παρέμενε κατά βάση ένα ρωσικό κράτος το οποίο εξέφραζε τα συμφέροντα των Ρώσων, της πολυπληθέστερης εθνότητας του σοβιετικού κράτους.

¹ Χένρι Κίσιντζερ, *Διπλωματία*, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, 1995), 851.

Ο Γκορμπατσόφ κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του προχώρησε στην αναθεώρηση της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής, αντικατέστησε την ιδέα του ταξικού αγώνα με αυτήν της συνύπαρξης με τον καπιταλισμό και επιδίωξε τον εκσυγχρονισμό της Σοβιετικής Ένωσης μέσω εκκαθαρίσεων στο Κομμουνιστικό Κόμμα, τη βελτίωση της παραγωγικότητας και την εισαγωγή στοιχείων ελεύθερης οικονομίας στη σοβιετική οικονομία. Στήριξε το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα σε δύο στοιχεία, στην περεστρόικα (αναμόρφωση) και στην γκλάσνοστ (διαφάνεια). Η περεστρόικα υποσχόταν αλλαγές χωρίς να καθορίζει τον ρυθμό των μεταρρυθμίσεων ή τα χαρακτηριστικά που έπρεπε να υιοθετήσει το παλαιό σύστημα για να ολοκληρωθεί ο μετασχηματισμός του. Σε πρώτο στάδιο περιελάμβανε περισσότερες ελευθερίες σε συνεταιρισμούς και στους διευθυντές των κρατικών επιχειρήσεων και εισήγαγε τη ρύθμιση της οικονομικής ζωής μέχρι ενός σημείου από τις δυνάμεις της αγοράς. Η εφαρμογή της περεστρόικα υπονομεύθηκε όμως από την αντίδραση προνομιούχων στελεχών της δημόσιας διοίκησης και γνώρισε περισσότερες επιπλοκές λόγω διαφόρων δυσμενών γεγονότων (πτώση των τιμών του πετρελαίου λόγω αύξησης της παραγωγής από τη Σαουδική Αραβία, πυρηνικό ατύχημα στο Τσερνομπίλ, καταστροφικός σεισμός στην Αρμενία).²

Μέχρι τα μέσα του 1991, ο Γκορμπατσόφ αποτέλεσε για τη Δύση τον απαραίτητο διαλλακτικό εταίρο στην προσπάθεια αναδιαμόρφωσης της Σοβιετικής Ένωσης. Η έλλειψη όμως θεσμών ελεύθερης έκφρασης αλλά και οικονομικών πόρων είχαν ως αποτέλεσμα να αποκοπεί από το Κομμουνιστικό Κόμμα το οποίο αποτελούσε το μηχανισμό ελέγχου του συστήματος διακυβέρνησης της ανομοιογενούς Ένωσης χωρίς να αποκτήσει ευρύτερη λαϊκή βάση. Η ταυτόχρονη πολιτική και οικονομική μεταρρύθμιση που επιχείρησε ο Γκορμπατσόφ επιτάχυνε την κατάρρευση του σοβιετικού οικοδομήματος, καθώς η φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος έφερε στο προσκήνιο το εθνικό ζήτημα στη ΕΣΣΔ, τόσο με την ανάδειξη των φυγόκεντρων τάσεων ορισμένων Δημοκρατιών που επεδίωκαν την ανεξαρτητοποίησή τους από τη Μόσχα, όσο και με την επανεμφάνιση εθνικών διαφορών ανάμεσα στους σοβιετικούς λαούς. Κατά τη διάρκεια της εβδομηντάχρονης ιστορίας του σοβιετικού οικοδομήματος, πάγια πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης ήταν η δημιουργία του Σοβιετικού πολίτη απαλλαγμένου από οποιαδήποτε τοπική εθνική ταυτότητα, χρησιμοποιώντας συχνά ως μέσο για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού τις αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών. Οι φυγόκεντρες τάσεις έγιναν πιο έντονες έπειτα από την άρση του πολιτικού μονοπωλίου του

² Peter Calvocoressi, *Διεθνής Πολιτική 1945-2000*, (Αθήνα: Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, 2004), 126.

ΚΚΣΕ, όταν σε πολλές από τις Δημοκρατίες εξελέγησαν για πρώτη φορά μη κομμουνιστές υποψήφιοι.

Το αποτυχημένο πραξικόπημα του Αύγουστου του 1991, επιτάχυνε την κατάρρευση της ΕΣΣΔ πέντε μήνες αργότερα. Ο εκλεγμένος Πρόεδρος της Ρωσικής Σοβιετικής Ομοσπονδιακής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, Μπόρις Γιέλτσιν, είναι αυτός που οδηγεί τις εξελίξεις με την υποστήριξη πλέον της Δύσης.³ Το Σεπτέμβριο του 1991 αναγνωρίζει την ανεξαρτησία των Βαλτικών κρατών (Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία) και τους επόμενους μήνες οι περισσότερες Σοβιετικές Δημοκρατίες, με εξαίρεση τη Ρωσία, το Καζακστάν και το Ουζμπεκιστάν, κηρύσσουν μονομερή ανεξαρτησία. Μέσα στην εικόνα αποσύνθεσης της ΕΣΣΔ, η σοβιετική ηγεσία υπό τον Γκορμπατσόφ προσπάθησε να βρει μια συμβιβαστική λύση συνομοσπονδιακού χαρακτήρα, ώστε να διατηρηθεί ως κρατική οντότητα μετατρέπόμενη σε ένα αποκεντρωμένο κράτος, χωρίς όμως αποτέλεσμα.

Την 8η Δεκεμβρίου 1991 οι πρόεδροι της Ρωσίας, της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας, Γιέλτσιν, Κράβτσουκ και Σούσκεβιτς, σε συνάντησή τους στο δρυμό Μπιελοβιέζα της Λευκορωσίας υπέγραψαν τη Συμφωνία της Μπιελοβιέζα, όπως αποκαλέστηκε, με την οποία κήρυξαν άκυρη τη Συνθήκη Δημιουργίας της ΕΣΣΔ του 1922 και αποφάσισαν την ίδρυση της ΚΑΚ στη θέση της.⁴ Την 21η Δεκεμβρίου, σε συνάντηση στην Άλμα Άτα του Καζακστάν, προσχώρησαν στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών και οι υπόλοιπες 8 Σοβιετικές Δημοκρατίες (δεν συμμετείχαν οι 3 Βαλτικές χώρες και η Γεωργία). Η τελευταία πράξη της αποσύνθεσης της ΕΣΣΔ έλαβε χώρα την 25η Δεκεμβρίου 1991, όταν ο Γκορμπατσόφ ανακοίνωσε την παραίτησή από τη θέση του Προέδρου της ΕΣΣΔ, την κατάργηση της θέσης του Προέδρου της ΕΣΣΔ και την εκχώρηση των αρμοδιοτήτων και των εξουσιών του στον Πρόεδρο της Ρωσίας. Η Ρωσία ως διάδοχο κράτος της Σοβιετικής Ένωσης ανέλαβε τη θέση του μόνιμου μέλους του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, καθώς και τον έλεγχο του τεράστιου πυρηνικού οπλοστασίου το οποίο ήταν διαμοιρασμένο σε 4 κράτη (Ρωσία, Ουκρανία, Λευκορωσία, Καζακστάν).

³ Χένρι Κίσιντζερ, *Διπλωματία*, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, 1995), 876.

⁴ Μάνος Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 25.

1.2 Η περίοδος των μεταρρυθμίσεων

Η Σοβιετική Ένωση, ως ενιαίο κράτος, αντικαταστάθηκε από 15 ανεξάρτητα κράτη. Η διάλυσή της σήμανε μία τεράστια γεωπολιτική υποχώρηση του ρωσικού παράγοντα, ο οποίος έχασε όχι μόνο την εξωτερική σφαίρα επιρροής του στην Κεντρική Ευρώπη, αλλά και εδαφικές κτήσεις αιώνων στην Ανατολική Ευρώπη, τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία. Στη δεκαετία που ακολούθησε της πτώσης της Σοβιετικής Ένωσης, στη ρωσική πολιτική σκηνή κυριάρχησε η φυσιογνωμία του Μπόρις Γιέλτσιν, ο οποίος κλήθηκε κατά τη διάρκεια των δύο προεδρικών θητειών του (1991-1999) να αντιμετωπίσει, σε μια περίοδο βαθύτατης και πολύπλευρης κρίσης, δύο καταλυτικής σημασίας προβλήματα του νέου ρωσικού κράτους: την απαιτούμενη οικονομική μεταρρύθμιση και το ζήτημα των δικαιωμάτων των εθνικοτήτων (Τατάρων και Τσετσένων) που έθεσε σε αμφισβήτηση την εδαφική ακεραιότητα του νεοσύστατου κράτους.

Η έναρξη της μεταβατικής περιόδου στη Ρωσία χαρακτηρίστηκε από την αστάθεια του πολιτικού συστήματος και από διαμάχες με αντιφατικές πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Η μετάβαση από μία συγκεντρωτική διαχείριση των οικονομικών δραστηριοτήτων σε μία ελεύθερη οικονομία που θα βασίζεται όχι πλέον στην προσφορά αλλά στη ζήτηση αποτελεί μία επώδυνη και χρονοβόρα διαδικασία. Η προσαρμογή των οικονομικών και πολιτικών μηχανισμών καθώς και του ανθρώπινου δυναμικού στις θεσμικές αλλαγές και στη μεταβολή των όρων διεξαγωγής των οικονομικών δραστηριοτήτων δεν είναι ούτε γρήγορη ούτε χωρίς συγκρούσεις.⁵ Ο Γιέλτσιν εφάρμοσε το πρόγραμμα των οικονομικών μεταρρυθμίσεων με ταχείες διαδικασίες, υιοθετώντας τη στρατηγική της «θεραπείας-σοκ», θεωρώντας ότι θα λάμβανε μεγάλη οικονομική και τεχνική βοήθεια από τα δυτικά κράτη. Περιελάμβανε περικοπές στις κρατικές δαπάνες, απελευθέρωση τιμών, απελευθέρωση του εξωτερικού εμπορίου, νομιμοποίηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων όλων των κλάδων πλην αυτών της αμυντικής βιομηχανίας και έπληξε συντριπτικά τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα. Ο πληθωρισμός εκτινάχθηκε σε τετραψήφιο αριθμό, η παραγωγή μειώθηκε, η ρευστότητα των επιχειρήσεων ήταν προβληματική, όπως και η καταβολή των μισθών και φόρων. Επιπλέον, παρά τις τεράστιες πλουτοπαραγωγικές πηγές, η διαφθορά, η ανικανότητα και η αβεβαιότητα που

⁵ Λεωνίδας Μαρούδας, Χαράλαμπος Τσαρδανίδης «Εισαγωγή» στο *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, επιμ. Λεωνίδας Μαρούδας, Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, (Αθήνα: Εξάντας, 1999), 10.

επικρατούσαν σε πολιτικό και οικονομικό πεδίο αποτελούσαν σημαντικό αντικίνητρο για τους ξένους επενδυτές, τα κεφάλαια των οποίων ήταν απαραίτητα για τη στήριξη της ρωσικής οικονομίας.⁶

Τα μέτρα της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας που εφαρμόστηκαν από την κυβέρνηση Γιέλτσιν οδήγησαν σε οικονομικό και κοινωνικό χάος και προκάλεσαν όχι μόνο την έντονη δυσαρέσκεια του ρωσικού πληθυσμού αλλά και της αντιπολίτευσης. Στο πλαίσιο ενός διαρκώς αυξανόμενου αυταρχισμού εκ μέρους του Ρώσου Προέδρου, το Σεπτέμβριο του 1993 διαλύθηκε το Ανώτατο Σοβιέτ και βομβαρδίστηκε από ένοπλες δυνάμεις, πιστές σε αυτόν, το κτήριο του ρωσικού Κοινοβουλίου που είχαν καταλάβει δυνάμεις της αντιπολίτευσης.⁷ Στο δημοψήφισμα και τις βουλευτικές εκλογές που διεξήχθησαν ταυτόχρονα το Δεκέμβριο του 1993 εγκρίθηκε το νέο σύνταγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Ρωσίας που προτάθηκε από τον Γιέλτσιν και ιδρύθηκε και τυπικά η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Ρωσίας με προεδροκεντρικό χαρακτήρα.

Η ρωσική οικονομία κατά το στάδιο του μετασχηματισμού, λόγω έλλειψης επιχειρηματικών παραδόσεων και ανυπαρξίας ενός ρυθμιστικού πλαισίου το οποίο εφαρμόζεται από ένα κράτος δικαίου, δεν διέθετε το βασικό στοιχείο του καπιταλισμού, δηλαδή τον ελεύθερο ανταγωνισμό της αγοράς για προϊόντα και υπηρεσίες, αλλά κυριαρχήθηκε από ένα μονοπώλιο εξουσίας, χρήματος, φυσικών πόρων και ιδιοκτησίας γης. Το ιδιωτικό κεφάλαιο διοχετεύτηκε μόνο σε προγράμματα που ελέγχονταν από τις ομάδες εξουσίας. Η ανάπτυξη μικρών επιχειρήσεων και νέων επιχειρηματικών στελεχών και η συγκρότηση μεσαίας τάξης παρεμποδίστηκε αφενός μεν λόγω της αδυναμίας ή απροθυμίας του Γιέλτσιν να προωθήσει τις μεταρρυθμίσεις, αφετέρου λόγω της αντίστασης που πρόβαλαν οι ισχυρές μονοπωλιακές ομάδες που είχαν ήδη συγκροτηθεί στους τομείς των φυσικών πόρων, της παραγωγής όπλων και των τραπεζών.⁸ Η περίοδος που παγιώθηκε όμως η κυριαρχία της αποκαλούμενης επιχειρηματικής ολιγαρχίας στον οικονομικό τομέα ήταν το διάστημα πριν τις προεδρικές εκλογές του 1996, όταν η κυβέρνηση Γιέλτσιν στην προσπάθειά της να εξασφαλίσει οικονομική υποστήριξη από Ρώσους επιχειρηματίες έδωσε ως εχέγγυα μετοχές, κυρίως από κρατικές εταιρείες ενέργειας. Επειδή η αποπληρωμή των δανείων δεν ήταν δυνατή, οι μετοχές δημοπρατήθηκαν σε κλειστές για ξένους επενδυτές

⁶ Peter Calvocoressi, *Διεθνής Πολιτική 1945-2000*, (Αθήνα: Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, 2004), 143.

⁷ Κωνσταντίνος Β. Λαμπρόπουλος, «Η πολιτική δυναμική της Ρωσικής Δημοκρατίας» στο *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, επιμ. Λεωνίδας Μαρούδας, Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, (Αθήνα: Εξάντας, 1999), 32.

⁸ όπ. π., 39-40.

δημοπρασίες, περνώντας με αυτό τον τρόπο στα χέρια μιας μικρής ομάδας επιχειρηματιών με χαμηλό αντίτιμο. Από αυτή τη διαδικασία προέκυψε μία ενισχυμένη επιχειρηματική ολιγαρχία που ταυτίστηκε με τους μετέπειτα ενεργειακούς κολοσσούς LUKoil, Yukos και Gazprom μεταξύ άλλων, με σημαντική εμπλοκή και στα πολιτικά πράγματα της Ρωσίας.⁹ Επιπλέον, η ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων πραγματοποιήθηκε με τη μεταφορά του ιδιοκτησιακού καθεστώτος σε μεγάλο ποσοστό στους διευθυντές και τα ανώτερα στελέχη των επιχειρήσεων, γεγονός που δεν τις κατέστησε ανταγωνιστικές και συνέβαλε σημαντικά στο να μετατραπεί η ρωσική οικονομία σε μια μονοπωλιακή οικονομία χωρίς κρατικό έλεγχο.¹⁰

Η αποβιομηχάνιση που έλαβε χώρα, προσέδωσε στη ρωσική οικονομία σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά μίας ανταλλακτικής οικονομίας. Η κυβέρνηση αποδέχθηκε τη μη καταβολή φόρων, με αντάλλαγμα την προμήθεια των Ενόπλων Δυνάμεων και κρατικών οργανισμών με προϊόντα και υπηρεσίες των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Η έκταση της ανταλλακτικής οικονομίας συνετέλεσε στην αύξηση της διαφθοράς μέσω αδιαφανών συναλλαγών, στη σπατάλη πόρων, στη διατήρηση των λιγότερο παραγωγικών επιχειρήσεων και κατ' επέκταση στη διατήρηση πολλών χαρακτηριστικών της κεντρικά ελεγχόμενης οικονομίας, αλλά μείωνε και τα δημοσιονομικά έσοδα του κράτους.¹¹

Οι προεδρικές εκλογές του Ιουνίου 1996 διασφάλισαν την παραμονή του Γιέλτσιν στην εξουσία και τη συνέχιση των μεταρρυθμίσεων για τη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας, παρά τη σημαντική άνοδο του Κομμουνιστικού Κόμματος υπό την ηγεσία του Ζουγκάνοφ και του εθνικιστικού κόμματος του Ζιρινόφσκι. Ωστόσο, ο Γιέλτσιν επέλεξε να τηρήσει ένα εποπτικό ρόλο στη χάραξη και υλοποίηση του κυβερνητικού προγράμματος, θέλοντας να ελαχιστοποιήσει το πολιτικό κόστος από την αδυναμία προώθησης των μεταρρυθμίσεων, την απανταχού παρούσα διαφθορά και την ισχυροποίηση του οργανωμένου εγκλήματος. Η ύφεση του 1998 εξελίχθηκε σε οικονομική καταστροφή, καθώς η υποτίμηση του ρουβλίου κατά 30%, η αναστολή πληρωμής του εξωτερικού χρέους, η κατάρρευση του τραπεζικού

⁹ Στέλιος Σωτηρίου, «Η ρωσική επιχειρηματική ολιγαρχία σε μια δυναμική σχέση εξουσίας με το Κρεμλίνο» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 53.

¹⁰ Γιάννης Μηλιός, «Σε αναζήτηση της ανάπτυξης: η παρακμή της ρωσικής οικονομίας στη δεκαετία του 1990» στο *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, επιμ. Λεωνίδα Μαρούδας, Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, (Αθήνα: Εξάντας, 1999), 148.

¹¹ Δημήτριος Κυρκλής, «Είναι η Ρωσία μία οικονομία φυσικών πόρων; Οικονομική μετάβαση, οικονομική ανάπτυξη και ο ρόλος του πετρελαίου» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 89-90.

συστήματος και η διακοπή των ξένων πιστώσεων οδήγησαν τη ρωσική οικονομία σε κατάρρευση και το ρωσικό πληθυσμό σε συνθήκες πλήρους ανέχειας, με 60 εκατομμύρια κάτω από το όριο της φτώχειας.¹² Η κρίση όμως του 1998 αποτέλεσε και σημείο καμπής της ρωσικής οικονομίας, καθώς τα επόμενα χρόνια αρχίζει η αναστροφή της οικονομικής κατάστασης.

Το Δεκέμβριο του 1999 επικαλούμενος προβλήματα υγείας ο Γιέλτσιν παραιτήθηκε από το αξίωμα του Προέδρου παραδίδοντας τον Προεδρικό θώκο στον ευνοούμενό του, πρωθυπουργό Βλαντιμίρ Πούτιν. Το πολιτικό σύστημα της περιόδου Γιέλτσιν απέκτησε χαρακτηριστικά ανελεύθερης δημοκρατίας, όπου ο Πρόεδρος δεν υπόκειτο σε ουσιαστικό έλεγχο, δεν υπήρχε κράτος δικαίου και η αντιπολίτευση ήταν περιθωριοποιημένη.¹³ Η περίοδος Γιέλτσιν χαρακτηρίστηκε από οικονομικά σκάνδαλα, φαινόμενα διαφθοράς και κατάχρησης της εξουσίας, συνεχείς πολιτικές μηχανορραφίες, ραγδαία αύξηση της οργανωμένης εγκληματικής δραστηριότητας, ευκαιριακές και αδιαφανείς πολιτικές ιδιωτικοποιήσεων, επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης της πλειονότητας του ρωσικού πληθυσμού, με δραματική αύξηση της κοινωνικής ανισότητας και μία άνευ προηγουμένου κατάρρευση της ρωσικής οικονομίας, συγκρινόμενη μόνο με αυτή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ συνδέθηκε και με την κακή διαχείριση της κρίσης στην Τσετσενία. Από την άλλη, ο Γιέλτσιν ανέλαβε την εξουσία σε μια εξαιρετικά κρίσιμη περίοδο που ακόμη και η συνοχή του ίδιου του ρωσικού κράτους δεν θεωρούνταν δεδομένη και κλήθηκε να φέρει εις πέρας το επίτευγμα της μετάβασης από τον κομμουνισμό στον καπιταλισμό υπό αντίξοες συνθήκες σε ένα εξαιρετικά περιορισμένο χρονικό πλαίσιο.

¹² Δημήτριος Κυρκλής, «Είναι η Ρωσία μία οικονομία φυσικών πόρων; Οικονομική μετάβαση, οικονομική ανάπτυξη και ο ρόλος του πετρελαίου» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 94.

¹³ Μάνος Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 28-29.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΝΕΟ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η Ρωσία περιορίστηκε από υπερδύναμη σε μία περιφερειακή μεσαία δύναμη με περιορισμένα γεωγραφικά συμφέροντα στον τέως σοβιετικό χώρο και με συρρικνωμένη επιρροή στη διεθνή πολιτική σκηνή. Οι δυνατότητες άσκησης εξωτερικής πολιτικής περιορίζονταν από τη δεινή οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα που βίωνε η μετα-σοβιετική Ρωσία. Η απώλεια σημαντικών λιμανιών στη Βαλτική Θάλασσα και τον Εύξεινο Πόντο σήμαινε ότι εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από γειτονικές χώρες για την πρόσβαση των προϊόντων της στις διεθνείς αγορές.¹⁴

Ήδη από το 1991, δύο σχολές σκέψης κυριάρχησαν στη Ρωσία που αφορούσαν στην πορεία που θα έπρεπε να ακολουθηθεί στα θέματα εξωτερικής πολιτικής. Την πρώτη αποτελούσαν οι Ατλαντιστές, των οποίων η πολιτική ήταν προσανατολισμένη στη συνεργασία με τις ΗΠΑ-Δύση και τη συμμετοχή σε συναφείς διεθνείς οργανισμούς για τη στήριξη του εκδημοκρατισμού και της οικονομικής μεταρρύθμισης. Προτεραιότητα των Ατλαντιστών αποτελούσε η εσωτερική πολιτική, η οικοδόμηση μιας δημοκρατικής κοινωνίας, η ενίσχυση της ευρωπαϊκής ταυτότητας και η ενσωμάτωση στην ευρωατλαντική κοινότητα. Επικριτές αυτής της προσέγγισης αποτελούσαν οι Ευρασιανιστές, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η δυτικοποίηση και η αυξανόμενη εξάρτηση από τη Δύση θα οδηγούσε στην περαιτέρω αποδυνάμωση της Ρωσίας στο «εγγύς εξωτερικό» της. Θεωρούσαν ότι η Ρωσία έπρεπε να ορίσει την εθνική της ταυτότητα βάσει των πολιτισμικών της παραδόσεων, βασιζόμενη στην πλεονεκτική γεωπολιτική θέση της μεταξύ Ανατολής και Δύσης και εξυπηρετώντας τα εθνικά της συμφέροντα.¹⁵ Στόχος ήταν να αναλάβει ξανά η Ρωσία τη θέση της στο διεθνές σύστημα όχι μόνο σε περιφερειακό επίπεδο αλλά και σε παγκόσμιο. Η ρωσική εξωτερική πολιτική δεν έπρεπε να είναι μονοδιάστατη, αλλά ταυτόχρονα ευρωπαϊκή και ασιατική που θα εξυπηρετεί ζωτικά της συμφέροντα και στις δύο ηπείρους. Οι Ατλαντιστές, συσπειρωμένοι γύρω από τον Γιέλτσιν, ανέλαβαν να εντάξουν τη Ρωσία στο

¹⁴ Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, «Διλήμματα και Προτεραιότητες της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής» στο *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, επιμ. Λεωνίδα Μαρούδας, Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, (Αθήνα: Εξάντας, 1999), 97.

¹⁵ Nicolai N. Petro and Alvin Z. Rubinstein, *Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State*, (New York: Longman, 1997), 238 -240.

νέο διεθνές σύστημα και να υλοποιήσουν την οικονομική μεταρρύθμιση με σαφώς δυτικό προσανατολισμό.

2.1 Η εξωτερική πολιτική την πρώτη περίοδο της μετάβασης

Από το 1993 όμως κι έπειτα, λόγω των εξωτερικών εξελίξεων και των εσωτερικών πιέσεων, η εξωτερική πολιτική αναπροσαρμόζεται με χαρακτήρα λιγότερο φιλοδυτικό και συχνές μεταβολές ως προς τους στόχους και τις προτεραιότητές της. Η Ρωσία αντιλαμβάνεται ότι η αντίληψή της για το σύστημα ασφαλείας της Ευρώπης δεν ταυτίζεται με εκείνη που είχαν τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη και οι ΗΠΑ. Στην κορυφή της ιεραρχίας των προτεραιοτήτων, από εδώ και στο εξής, τοποθετείται το δόγμα του εγγύς εξωτερικού και η προώθηση και ενίσχυση των ρωσικών συμφερόντων στον πρώην σοβιετικό χώρο. Επιδιώξη της είναι η σταδιακή ένταξη στη ρωσική σφαίρα επιρροής όλων των κρατών της ΚΑΚ, απαγορεύοντας τη μετακίνησή τους σε ανταγωνιστικές ως προς τη Ρωσία, σχέσεις (ΝΑΤΟ, ΕΕ) ή την ανάδυση ισχυρών περιφερειακών δρώντων (Τουρκία).¹⁶ Το σημαντικότερο κράτος του εγγύς εξωτερικού για τη Ρωσία είναι η Ουκρανία. Για τις ιδιαίτερες ρωσοουκρανικές σχέσεις θα γίνει λόγος στο τέταρτο κεφάλαιο.

Οι αυτοκρατορίες που καταρρέουν προκαλούν δύο αίτια έντασης. Απόπειρες γειτονικών κρατών να εκμεταλλευτούν την αδυναμία του αυτοκρατορικού κέντρου και προσπάθειες της παρακμάζουσας αυτοκρατορίας να αποκαταστήσει το κύρος της στην περιφέρεια.¹⁷ Η περιοχή του Εύξεινου Πόντου αποτελεί χώρο ζωτικής σημασίας για τη ρωσική εξωτερική πολιτική λόγω των ειδικών ρωσικών συμφερόντων που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο του μετασχηματισμού του ρωσικού κράτους. Τα συμφέροντα της Ρωσίας στην περιοχή μπορούν να ορισθούν ως εξής:

1. Διατήρηση της Ρωσίας ως κύριας περιφερειακής δύναμης στην περιοχή, καθόσον η μεν Τουρκία επιδιώκει να αναδειχθεί σε νέο περιφερειακό δρόντα, οι δε ΗΠΑ τείνουν να αυξήσουν την επιρροή τους, εκμεταλλευόμενες και οι δύο το κενό που δημιούργησε η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.

¹⁶ Χρήστος Ροζάκης, «Η Διεθνής Θέση της Ελλάδας σε Ένα Μεταβαλλόμενο Κόσμο», στο *Από τον Μπουρ στον Ομπάμα: Η Διεθνής Πολιτική σε Έναν Κόσμο που Αλλάζει*, επιμ. Σωτήρης Ντάλης, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 156.

¹⁷ Χένρι Κίσιντζερ, *Διπλωματία*, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, 1995), 908.

2. Διασφάλιση της απρόσκοπτης και ασφαλούς παροχής ενέργειας τόσο μέσω των Στενών του Βοσπόρου όσο και μέσω των αγωγών που διέρχονται από ουκρανικό έδαφος και πρόσβαση του ρωσικού στόλου στη Μεσόγειο.

3. Αποφυγή επέκτασης στρατιωτικών συνασπισμών σε κράτη της Κοινοπολιτείας, οι οποίοι όμως αποκλείουν την ίδια, και επανασύσταση της ηγεμονίας της σε όλα τα μήκη και πλάτη της ΚΑΚ.

Η Τουρκία ήταν αυτή που προέβη σε δραστηριοποίηση της εξωτερικής της πολιτικής, επιδιώκοντας τη δημιουργία τελωνειακής και δασμολογικής ένωσης με το Αζερμπαϊτζάν και τις ανεξαρτητοποιημένες τουρκόφωνες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας. Η πολιτική αυτή αποσκοπούσε στην επέκταση τη σφαίρας επιρροής της και στην ανάδειξή της σε περιφερειακή δύναμη, σήμαινε όμως την εκτόπιση της Ρωσίας από τις σημαντικές αυτές περιοχές. Η υλοποίηση αυτού του εξαιρετικά δημοφιλούς σχεδίου ανάμεσα στους πολιτικούς της Τουρκίας, κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της μεταψυχροπολεμικής περιόδου, θα είχε αυξήσει τις ανάγκες για οικονομικούς και χρηματοπιστωτικούς πόρους και θα επηρέαζε την πολιτική καλής γειτονίας με τη Ρωσία, η οποία θεωρούσε ότι η περιοχή αυτή εντάσσεται αποκλειστικά στη δική της σφαίρα επιρροής. Μέσω της ΚΑΚ, η Ρωσία επιχείρησε τουλάχιστον σε πρώτη φάση να διατηρήσει την εξάρτηση των νέων κρατών στην περιοχή του εγγύς εξωτερικού της από αυτή, εκμεταλλευόμενη τα ερείσματα που είχε στη διάθεσή της ως κληρονόμος της Σοβιετικής αυτοκρατορίας. Μετά το 1994 η Άγκυρα μετρίασε τον αρχικό της ενθουσιασμό και ακολούθησε ρεαλιστικές πολιτικές.¹⁸ Ο κίνδυνος διένεξης με τη Μόσχα για θέματα περιφερειακής πολιτικής οδήγησε σε μία συντηρητική τουρκική προσέγγιση για τις εξελίξεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία.

Η ανεξαρτητοποίηση των πρώην σοβιετικών σοσιαλιστικών δημοκρατιών οδήγησε στην έξαρση εθνικιστικών κινημάτων στο εσωτερικό τους, τα οποία ήρθαν σε αντιπαράθεση με την κεντρική εξουσία, με στόχο την αμφισβήτηση της οντότητας και της εδαφικής ακεραιότητας των πρώην σοβιετικών σοσιαλιστικών δημοκρατιών.¹⁹ Η Ρωσία εκμεταλλεύτηκε την ύπαρξη ρωσικών μειονοτήτων στις υπόλοιπες 14 πρώην σοβιετικές δημοκρατίες ή τις εθνοτικές συγκρούσεις σε κάποιες από αυτές, για να ασκήσει παρεμβατική πολιτική και να προωθήσει τα εθνικά της συμφέροντα, όπως στις περιπτώσεις της Αμπχαζίας

¹⁸ Mumtaz Sosyal, «Το Μέλλον της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμ. Δημήτρης Καιρίδης και Lenore G. Martins, (Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006), 46.

¹⁹ Ηλίας Αλεξόπουλος, *Διεθνείς Σχέσεις: Εισηγήσεις – Δημοσιεύσεις – Απόψεις*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2008), 59.

και της Νότιας Οσσετίας στη Γεωργία και της Υπερδνειστερίας στη Μολδαβία. Αποσχιστικές τάσεις όμως εμφανίστηκαν και στο εσωτερικό της Ρωσικής ομοσπονδίας. Την περιοχή με την εντονότερη εθνική αντιπαράθεση αποτέλεσε η ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου, μία περιοχή εξαιρετικά σημαντικής γεωστρατηγικής σημασίας, με ένα μωσαϊκό εθνοτήτων. Ενώ η Μόσχα διαπραγματεύτηκε με επιτυχία το ζήτημα της χειραφέτησης του Ταταρσταν, παραχωρώντας καθεστώς ευρείας αυτονομίας στην ταταρική ηγεσία, η επίλυση του τσετσενικού ζητήματος στο Βόρειο Καύκασο αποδείχθηκε πολύ πιο δύσκολη υπόθεση.

Η πολιτική αστάθεια της περιόδου 1990-1991 και η προσήλωση της Μόσχας στα οικονομικά προβλήματα έδωσε την ευκαιρία στην τσετσενική ηγεσία να κηρύξει μονομερώς την Τσετσενία σε ανεξάρτητη δημοκρατία. Η αρχική αντίδραση της Μόσχας ήταν η επιβολή οικονομικού αποκλεισμού, αλλά το Δεκέμβριο του 1994 ο Γιέλτσιν, φοβούμενος ότι το παράδειγμα της Τσετσενίας θα ενθάρρυνε και άλλες εθνικιστικές δυνάμεις στον Καύκασο, αποφάσισε να ανατρέψει τον Τσετσένο ηγέτη Ντουντάγιεφ διεξάγοντας ευρείας κλίμακας στρατιωτικές επιχειρήσεις με τη συμμετοχή 40.000 ανδρών περίπου. Οι απροσδόκητα όμως μεγάλες απώλειες του ρωσικού στρατού και η σθεναρή αντίσταση των Τσετσένων μαχητών ανάγκασαν τη Μόσχα να αποσύρει τις ομοσπονδιακές δυνάμεις από την περιοχή και να υπογράψει συμφωνία ειρήνης με την πρόβλεψη επανεξέτασης του αιτήματος ανεξαρτησίας της Τσετσενίας σε πέντε χρόνια.²⁰ Η εξέλιξη όμως των γεγονότων ενθάρρυνε τις φυγόκεντρες τάσεις και στο γειτονικό Νταγκεστάν και αύξησε την επιρροή του ριζοσπαστικού Ισλάμ στην περιοχή.

Η ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου, κόμβος ελέγχου μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου από την Κασπία και την Κεντρική Ασία, βρέθηκε στο επίκεντρο του ανταγωνισμού μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας αρχικά με αφορμή τις εδαφικές διενέξεις ανάμεσα στην Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν για το Ναγκόρνο – Καραμπάχ. Η αντιπαράθεση κλιμακώθηκε εξαιτίας του πετρελαϊκού αγωγού BTC που επιθυμούσε η Τουρκία, σε αντίθεση με την επιλογή Μπακού – Νοβοροσίσκ που επιθυμούσε η Ρωσία. Η Άγκυρα υπονόμωσε τις ρωσικές προτάσεις για κατασκευή αγωγών που θα κατέληγαν στη Μαύρη Θάλασσα και προέβλεπαν τη μεταφορά του πετρελαίου στους τελικούς προορισμούς με δεξαμενόπλοια περνώντας υποχρεωτικά από τα Στενά του Βοσπόρου, επικαλούμενη ζητήματα περιβαλλοντολογικής ασφάλειας που θα προέκυπταν από την αυξανόμενη κυκλοφορία μέσω

²⁰ Μάνος Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 42.

των Στενών και υιοθέτησε νέους αυστηρότερους κανονισμούς τον Ιούλιο του 1994. Η Μόσχα αμφισβήτησε τη νομιμότητα της πράξης αυτής και επικαλέστηκε τη Συνθήκη του Μοντρέ του 1936, αλλά υπαναχώρησε, καθώς δεν επιθυμούσε την κατάρρευση της Συνθήκης, η οποία ήταν σημαντική για την ασφάλεια της Ρωσίας, καθώς ρυθμίζει την πρόσβαση στον Εύξεινο Πόντο και τη διακρίνει μεταξύ των Παρευξείνιων και τρίτων χωρών. Συγκεκριμένα περιορίζει τον αριθμό και τον τύπο των πολεμικών πλοίων που επιτρέπεται να περάσουν μέσω των Στενών, αποκλείοντας αεροπλανοφόρα και υποβρύχια και καθορίζει συγκεκριμένο χρονικό διάστημα παραμονής.²¹

Το δεύτερο σημείο τριβής των ρωσο-τουρκικών σχέσεων αποτέλεσε το Τσετσενικό ζήτημα τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '90. Η συνάντηση του Τούρκου Προέδρου Ντεμιρέλ με τον Τσετσένο ηγέτη Ντουρνάγιεφ προκάλεσε την αντίδραση της Μόσχας που κατηγόρησε την Άγκυρα για παροχή έμμεσης οικονομικής βοήθειας και αποστολή εθελοντών στην Τσετσενία. Η Μόσχα από την πλευρά της επιδείκνυε ανοχή στη δραστηριοποίηση του Εργατικού Κόμματος του Κουρδιστάν (PKK) εντός της ρωσικής επικράτειας. Οι δύο χώρες, από το 2001 και έπειτα, συνειδητοποιούν ότι το Τσετσενικό και το Κουρδικό ζήτημα παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες (όπως απειλή κατά της εδαφικής τους ακεραιότητας), υιοθετούν κοινές θέσεις αναφορικά με τη στάση τους απέναντι στα δύο αυτά ζητήματα και επιδιώκουν στενότερη συνεργασία στον τομέα των πληροφοριών και σε θέματα τρομοκρατίας

Οι οικονομικές σχέσεις που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας ήδη από τις αρχές της μεταψυχροπολεμικής περιόδου συνέβαλαν στη βελτίωση των διμερών σχέσεων. Την 25η Ιουνίου του 1992 ιδρύθηκε ο ΟΣΕΠ με έδρα την Κωνσταντινούπολη, ένας περιφερειακός οργανισμός οικονομικής συνεργασίας, με πρωτοβουλία του Προέδρου της Τουρκίας, Τουργκούτ Οζάλ, στον οποίο συμμετέχουν εκτός από τα παρευξείνια κράτη και τα κράτη της χερσονήσου του Αίμου και του Νότιου Καυκάσου.²² Αν και η σύλληψη της ιδέας για τη σύσταση ενός τέτοιου οργανισμού αντανακλούσε αρχικά τις αυξημένες τουρκικές γεωπολιτικές φιλοδοξίες της εποχής, συνέβαλε σημαντικά στην ενίσχυση της οικονομικής

²¹ Oktay F. Tanrisever, «Τουρκία και Ρωσία στην Ευρασία» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμ. Δημήτρης Καιρίδης και Lenore G. Martins, (Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006), 166.

²² Ο Ο.Σ.Ε.Π. απέκτησε διεθνή νομική προσωπικότητα την 1η Μαΐου 1999 και αποτελεί την πλέον ολοκληρωμένη και θεσμοποιημένη δομή περιφερειακής συνεργασίας στην περιοχή. Τα κράτη μέλη του Οργανισμού είναι τα παρακάτω: Αλβανία, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Βουλγαρία, Γεωργία, Ελλάδα, Μολδαβία, Ουκρανία, Ρουμανία, Ρωσία, Σερβία και Τουρκία.

και εμπορικής συνεργασίας σε μία περιοχή που μέχρι πρότινος οι επενδυτές και οι επιχειρηματίες δεν είχαν καμία πρόσβαση. Επιπλέον, η συμμετοχή στον ΟΣΕΠ βοήθησε τη Ρωσία και σε πολιτικό επίπεδο, αφού συνέβαλε στη διατήρηση της παρουσίας της στην περιοχή στη δύσκολη περίοδο της μετάβασης. Οι επαφές στο πλαίσιο του Οργανισμού δημιούργησαν ένα πρόσθετο βήμα πολιτικού διαλόγου σε περιφερειακό επίπεδο.²³ Η Ρωσία όμως γενικά επικεντρώθηκε στην προώθηση των σχέσεών της με τα γειτονικά κράτη σε διμερές επίπεδο, αφού η λειτουργία του ΟΣΕΠ έθετε περιορισμούς ως προς το είδος της επιρροής που μπορούσε να ασκήσει και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μέσο για την επανένταξή τους υπό το ρωσικό έλεγχο. Το 1998 ιδρύθηκε η Τράπεζα Εμπορίου και Ανάπτυξης του Ευξείνου Πόντου με έδρα τη Θεσσαλονίκη, που έχει ως στόχο την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και της περιφερειακής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών του ΟΣΕΠ. Η περιφερειακή αναπτυξιακή τράπεζα χρηματοδοτεί κυρίως έργα υποδομών και στοχεύει στην ενίσχυση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Η Ρωσία, η Τουρκία και η Ελλάδα αποτελούν τους μεγαλύτερους μετόχους της τράπεζας, σε ποσοστό που ανέρχεται στο 16,5% για την καθεμία.²⁴

Η ρωσική υπό αναδιαμόρφωση οικονομία αποδείχθηκε κατάλληλη αγορά για τα φθηνά ημιβιομηχανοποιημένα προϊόντα των Τούρκων εξαγωγέων και πριν την οικονομική κατάρρευση του 1998 η Ρωσία αποτελούσε το δεύτερο μεγαλύτερο εισαγωγέα τουρκικών προϊόντων. Το «εμπόριο της βαλίτσας» (suitcase trade) είναι μία ορολογία που χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει το εμπόριο αγαθών που αναπτύχθηκε σε περιοχές της Μαύρης Θάλασσας και της Κασπίας στις αρχές της δεκαετίας του '90 και διογκώθηκε στη συνέχεια. Για τη Ρωσία και την Τουρκία κατέστη ιδιαίτερα σημαντικό λόγω της κλίμακας των συναλλαγών που περιελάμβανε, δημιουργώντας μεγάλες αγορές τουρκικών εμπορευμάτων, κυρίως υφασμάτων και ενδυμάτων στη Ρωσία. Χιλιάδες Ρώσοι έμποροι – τουρίστες μετέφεραν τουρκικά προϊόντα αρχικά μέσω του οδικού δικτύου, αλλά στη συνέχεια και μέσω των αερογραμμών και συνέβαλε στην ανάπτυξη ταξιδιωτικών γραφείων, ξενοδοχειακών μονάδων και μεταφορικών εταιρειών.²⁵

²³ Nadia Alexandrova-Arbatova, «Αναλύοντας την οικονομική συνεργασία του Ευξείνου Πόντου: Μια άποψη από τη Ρωσία», στο *Ξεδιπλώνοντας την Οικονομική Συνεργασία του Ευξείνου Πόντου: Απόψεις από την περιοχή*, επιμ. Παναγιώτα Μανώλη, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2009), 175.

²⁴ Panagiota Manoli, *The Dynamics of Black Sea Subregionalism*, (Ashgate, 2012), 73.

²⁵ M. Eder et al., *Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*, (Moscow: State University – Higher School of Economics, 2003).

Το διάστημα 1992-1997 οι σχέσεις των δύο χωρών χαρακτηρίζονται από γεωπολιτικό ανταγωνισμό στην περιοχή του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Στη συνέχεια όμως ακολουθήθηκε η στρατηγική βελτίωσης των ρωσοτουρκικών σχέσεων με την αύξηση του όγκου της οικονομικής δραστηριότητας μεταξύ των δύο χωρών με σημαντικές επενδύσεις τουρκικών επιχειρηματικών ομίλων στη Ρωσία. Η ομαλοποίηση των σχέσεων μετά το 1997 οφείλεται όμως κυρίως στο γεγονός ότι Ρωσία και Τουρκία αντιλήφθηκαν τις δυνατότητες και τα όρια επιρροής τους στην περιοχή.²⁶

2.2 Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας την περίοδο Πούτιν

Τον Αύγουστο του 1999, ο Βλαντιμίρ Πούτιν διορίστηκε πρωθυπουργός από τον Πρόεδρο Γιέλτσιν, ενώ την 31η Δεκεμβρίου 1999 χρίστηκε προσωρινός Πρόεδρος λόγω παραίτησης του τελευταίου, ο οποίος επικαλέστηκε προβλήματα υγείας.²⁷ Η εκλογή του ως Πρόεδρος της Ρωσίας, το Μάρτιο του 2000, σηματοδοτεί την απαρχή μιας νέας περιόδου για το ρωσικό πολιτικό σύστημα. Άμεσες προτεραιότητές του στο εσωτερικό είναι η αύξηση των προεδρικών εξουσιών με την απευθείας υπαγωγή όλων των επιπέδων εξουσίας στον έλεγχο του Κρεμλίνου και στη συνέχεια η εξάλειψη της παρεμβατικότητας της επιχειρηματικής ολιγαρχίας στην πολιτική σκηνή της Ρωσίας. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση αποτελεί εκείνη του προέδρου της πετρελαϊκής εταιρείας Yukos, Μιχαήλ Χοντορκόφσκι, ο οποίος καταδικάστηκε για απάτη και φοροδιαφυγή το 2005 και οδήγησε στην εθνικοποίηση της Yukos και την επαναβεβαίωση της εξουσίας του κράτους. Ταυτόχρονα, τα εθνικά τηλεοπτικά δίκτυα σταδιακά περνούν υπό τον έλεγχο επιχειρηματιών προσκειμένων στο Κρεμλίνο και λαμβάνονται περιοριστικά μέτρα για ξένες και εγχώριες ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στον τομέα των πολιτικών ελευθεριών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.²⁸ Αυτό που επιδίωξε και πέτυχε ο Πούτιν ήταν η εγκαθίδρυση μιας κυβερνητικής δομής με άξονα τη διατήρηση της σταθερότητας και, κατά συνέπεια, της εξουσίας.

Η οικονομική άνοδος, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και η υποστήριξη του συστήματος πρόνοιας, ανεξαρτήτως του αν οφείλονται στην άνοδο των τιμών του

²⁶ Oktay F. Tanrisever, «Τουρκία και Ρωσία στην Ευρασία» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμ. Δημήτρης Καιρίδης και Lenore G. Martins, (Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006), 170.

²⁷ Ηλίας Αλεξόπουλος, *Διεθνείς Σχέσεις Εισηγήσεις – Δημοσιεύσεις – Απόψεις*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2008), 48.

²⁸ Μάνος Καραγιάννης, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 30-31.

πετρελαίου και του φυσικού αερίου, αποτελούν για τη ρωσική κοινωνία παράγοντες που αντισταθμίζουν τη διολίσθηση της προσωποπαγούς ηγεσίας του Πούτιν στον απολυταρχισμό, νομιμοποιούν το καθεστώς και διατηρούν τη δημοτικότητά του. Παράλληλα, όμως, η κυβέρνηση Πούτιν ανέβαλλε διαρκώς μια σειρά από αναγκαίες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην οικονομία, προωθώντας τη λογική του κρατικού καπιταλισμού, με αποτέλεσμα την έλλειψη επενδυτικών κεφαλαίων, την επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης και μια μονοδιάστατη οικονομία που οφείλεται στη συντριπτική εξάρτηση από τις εξαγωγές ενέργειας.

Κατά την πρώτη περίοδο της θητείας του ο Πούτιν επιδίωξε την ανάκτηση του παλαιού κύρους της Ρωσίας, τη συνεργασία με τις ΗΠΑ και την Κίνα, την ανάπτυξη διμερών σχέσεων με τα ευρωπαϊκά κράτη και την ένταξη στον ΠΟΕ. Συμμετείχε στον αγώνα κατά της καταπολέμησης της παγκόσμιας τρομοκρατίας, προωθώντας τη Ρωσία ως ένα βασικό παράγοντα του διεθνούς συστήματος. Από το 2007 όμως κι έπειτα, η Ρωσία υιοθετεί το δόγμα της μεγάλης δύναμης που ακολουθεί πολυδιάστατη διεθνή στρατηγική που υποστηρίζει την άποψη περί πολυπολικότητας του διεθνούς συστήματος. Η Ρωσία αποτελεί μία ανεξάρτητη πολιτισμική οντότητα που επιδιώκει την αλληλεπίδραση τόσο με τα ευρωπαϊκά όσο και με τα ασιατικά κράτη που βρίσκονται σε διαφορετικά επίπεδα οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής ανάπτυξης. Η ιστορική της παράδοση δεν της επιτρέπει να περιοριστεί σε ένα μόνο καθαρά περιφερειακό ρόλο αλλά σε ρυθμιστικό παράγοντα του διεθνούς συστήματος. Στρατηγικός της στόχος είναι η ανάκτηση της επιρροής της στη διαμόρφωση της παγκόσμιας πολιτικής τερματίζοντας μία προσωρινή περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας η ρωσική εξωτερική πολιτική υπαγορευόταν από τα συμφέροντα της Δύσης. Το ρωσικό κράτος, όπως και οι άλλοι μεγάλοι δρώντες στο διεθνές σύστημα (ΗΠΑ, Κίνα, Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Γερμανία), επιδιώκει την προώθηση των εθνικών συμφερόντων υπό τους ευνοϊκότερους όρους και την προάσπιση της ασφάλειας και της σταθερότητάς του.²⁹ Η περιοχή του Εύξεινου Πόντου είναι μία περιοχή στην οποία τα ρωσικά συμφέροντα βρίσκονται σε τροχιά σύγκρουσης με τα συμφέροντα άλλων περιφερειακών αλλά και εξω-περιφερειακών δρώντων. Η ενίσχυση ή επέκταση της οικονομικής και πολιτικής επιρροής των διαφόρων διεθνών παραγόντων καθιστά την περιοχή πεδίο ανταγωνισμού και δημιουργεί ένταση στις σχέσεις Ρωσίας – ΗΠΑ αλλά και

²⁹ Tatiana A. Shakleina, «Η Ρωσία στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 154-159.

στις σχέσεις της Ρωσίας με τα γειτονικά της κράτη, ενώ η επιλογή της συνεργασίας συνεχώς απομακρύνεται.

Ο πρώτος στόχος στην εξωτερική πολιτική του Πούτιν είναι η διατήρηση της θέσης της χώρας ως μια πυρηνικής υπερδύναμης και κατ' επέκταση της στρατηγικής ισοτιμίας με τις ΗΠΑ. Η εγκατάσταση του συστήματος αντιπυραυλικής άμυνας του NATO στην Κεντρική Ευρώπη προκαλεί τη σφοδρή αντίδραση της Μόσχας, γιατί αποδυναμώνει το καθεστώς της Ρωσίας ως πυρηνικής υπερδύναμης. Ο δεύτερος στόχος είναι η περιφερειακή ηγεμονία και η πολιτική, οικονομική, στρατιωτική και πολιτιστική επανένταξη των γειτονικών χωρών υπό τη ρωσική ηγεσία.³⁰ Όργανα υλοποίησης του παραπάνω στόχου είναι ο Οργανισμός της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (Collective Security Treaty Organization) και η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση.³¹ Ο τρίτος στόχος είναι η διατήρηση του καθεστώτος της χώρας ως μεγάλης δύναμης μέσω της ενεργειακής διπλωματίας και της χρησιμοποίησης των φυσικών πόρων για επίτευξη πολιτικών σκοπών. Το Κρεμλίνο έχει επιβάλει την ευθυγράμμιση των ενεργειακών επιχειρήσεων με τους κύριους στόχους της εξωτερικής πολιτικής. Η Ρωσία επιδιώκει μέσω της Gazprom, της μεγαλύτερης παραγωγού και εξαγωγέα φυσικού αερίου, την εξασφάλιση μεγαλύτερου ελέγχου των συστημάτων διανομής ενέργειας στην Ευρώπη και των εγκαταστάσεων παραγωγής στην Κεντρική Ασία και τον αποκλεισμό μη ρωσικών εταιρειών από τα προγράμματα ενεργειακής ανάπτυξης στη Ρωσία. Η ενεργειακή στρατηγική της παρουσιάζει πολλές διαστάσεις:

1. Κρατικό έλεγχο επί του ενεργειακού τομέα, με τους ιδιωτικούς ή ξένους φορείς να έχουν το ρόλο μειοψηφούντων μετόχων στα σημαντικά ενεργειακά περιουσιακά στοιχεία.
2. Διατήρηση του μονοπωλίου εισαγωγής και διανομής του φυσικού αερίου από τα κράτη-παραγωγούς της Κεντρικής Ασίας (Καζακστάν, Τουρκμενιστάν, Ουζμπεκιστάν) σε χαμηλές τιμές μέσω δικτύου αγωγών που διέρχεται αποκλειστικά από ρωσικό έδαφος για την κάλυψη των εσωτερικών της ενεργειακών αναγκών. Ειδικότερα, όσον αφορά στο αέριο του

³⁰ Leon Aron, *Το δόγμα του Πούτιν: Η Ρωσία αναζητά το πώς θα ξαναχτίσει την Σοβιετική Ένωση*, 15/03/2013, <http://www.foreignaffairs.gr/articles/69222/leon-aron/to-dogma-toy-roytin> (πρόσβαση: Νοέμβριος 18, 2015).

³¹ Ο Οργανισμός της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας είναι μια στρατιωτική συμμαχία που περιλαμβάνει τη Ρωσία, την Αρμενία, τη Λευκορωσία, το Καζακστάν, το Κιργιστάν και το Τατζικιστάν. Η Τελωνειακή Ένωση της Ρωσίας, του Λευκορωσίας και του Καζακστάν, που ιδρύθηκε την 1^η Ιανουαρίου 2010, μετασηματίστηκε στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση την 1^η Ιανουαρίου 2015 και περιλαμβάνει τη Ρωσία, τη Λευκορωσία, το Καζακστάν, την Αρμενία και το Κιργιστάν.

Τουρκμενιστάν, η Gazprom έχει εξασφαλίζει το δικαίωμα επανεξαγωγής του και σε άλλα κράτη.

3. Χρησιμοποίηση της ενεργειακής κυριαρχίας της στις χώρες της ΚΑΚ, για την απόκτηση πολιτικής επιρροής και για λόγους προβολής ισχύος.

4. Επέκταση της δραστηριότητάς της μέσω θυγατρικών εταιρειών στις ευρωπαϊκές καταναλωτικές αγορές.³²

Η Ρωσία γενικά ασκεί διαφορετική ενεργειακή πολιτική απέναντι στα κράτη της Ευρώπης. Όσον αφορά στα κράτη της «Παλαιάς Ευρώπης» (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία), επικεντρώνεται στην επίτευξη υψηλών οικονομικών κερδών μέσω της διατήρησης και αύξησης των εξαγωγών. Για τα κράτη της «Νέας Ευρώπης» (Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχία, Σλοβακία, Βαλτικές Χώρες) επιδιώκει την αύξηση της πολιτικής της επιρροής σε αυτά, ακόμη και εις βάρος της κερδοφορίας της, αν και κατά καιρούς αυξάνει τις τιμές.

Οι ρωσοτουρκικές σχέσεις σημείωσαν θεαματική βελτίωση κατά την διάρκεια της Προεδρίας Πούτιν. Κατά τη διάρκεια επίσκεψης του Ρώσου πρωθυπουργού στην Τουρκία τον Οκτώβριο του 2000 υπεγράφησαν μία σειρά από διμερείς συμφωνίες και αποφασίστηκε η σύσταση Επιτροπής Στρατιωτικής Συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών ενώ τον Ιανουάριο του 2002 εγκαινιάσθηκε η ρωσοτουρκική συνεργασία για ευρασιατικά θέματα.³³ Τον Δεκέμβριο του 2004, σε επίσημη επίσκεψη του Πούτιν στην Άγκυρα – η πρώτη Ρώσου πολιτικού αρχηγού στην Τουρκία – επισημοποιήθηκαν σημαντικές εμπορικές, επενδυτικές και ενεργειακές συμφωνίες μεταξύ των δύο κρατών. Ρωσία και Τουρκία είναι υπέρ της διατήρησης του status quo στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Κατά τη διάρκεια της ρωσογεωργιανής σύγκρουσης το 2008, η Τουρκία τήρησε ουδέτερη στάση και περιόρισε την πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα αμερικανικών πλοίων στα πλαίσια της δικαιοδοσίας της που πηγάζει από τη Συνθήκη του Μοντρέ. Επιχείρησε να παίξει διαμεσολαβητικό ρόλο για την εκτόνωση της έντασης και την προώθηση της σταθερότητας και της συνεργασίας στην περιοχή του Νοτίου Καυκάσου με τη σύσταση της Πλατφόρμας Συνεργασίας και Σταθερότητας στον Καύκασο με τη συμμετοχή της ίδιας, της Ρωσίας και των τριών κρατών

³² Svante Cornell et al., *Η Ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου: Ένας νέος κόμβος στην ευρωπαϊκή ασφάλεια*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007), 55.

³³ Oktay F. Tanrisever, «Τουρκία και Ρωσία στην Ευρασία» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμ. Δημήτρης Καιρίδης και Lenore G. Martins, (Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006), 180-181.

του Νοτίου Καυκάσου.³⁴ Επιπλέον, η Τουρκία αποτελεί για τη Ρωσία ένα σημαντικό εταίρο σε μια περίοδο όπου βρίσκεται απομονωμένη από τη Δύση, καθόσον δεν συμμετέχει στις κυρώσεις που επέβαλλαν ΕΕ και ΗΠΑ εξαιτίας της διαμάχης στην Ουκρανία. Η κατάρριψη όμως του ρωσικού μαχητικού αεροσκάφους τον Νοέμβριο του 2015, από τουρκικά αεροσκάφη στα τουρκοσυριακά σύνορα, έχει οδηγήσει στη μεγαλύτερη κρίση των ρωσοτουρκικών σχέσεων της μεταψυχροπολεμικής περιόδου και αναμένεται να έχει σοβαρές οικονομικές και διπλωματικές επιπτώσεις στις σχέσεις των δύο κρατών.

³⁴ Eleni Fotiou, “*Caucasus Stability and Cooperation Platform*”: *What is at Stake for Regional Cooperation?*, ICBSS, Policy Brief no. 16, June 2009.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΡΩΣΙΑ ΣΤΟΝ ΕΥΞΕΙΝΟ ΠΟΝΤΟ: ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, η περιοχή του Εύξεινου Πόντου βρισκόταν μεταξύ της διαχωριστικής γραμμής των δύο αντίπαλων συνασπισμών, γεγονός που σήμαινε την ύπαρξη σταθερότητας, αλλά από την άλλη η περιοχή παρέμενε απομονωμένη μακριά από τον ιστορικό της ρόλο ως εμπορικό σταυροδρόμι της Ευρασίας.³⁵ Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία αποτελούσε μια πολυεθνική αυτοκρατορία, επανέφερε την περιοχή στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος, καθώς σε αυτή σημειώθηκαν οι περισσότερες εθνοτικές συγκρούσεις. Η γεωπολιτική βαρύτητα της περιοχής του Εύξεινου Πόντου οφείλεται στο ρόλο που παίζει ως βάση προβολής και επιβολής στρατιωτικής ισχύος σε γειτονικές περιοχές όπως η Κασπία Θάλασσα, η Κεντρική Ασία και η Μέση Ανατολή, ενώ από τις αρχές του 21ου αιώνα εξελίσσεται σε σημαντική διαμετακομιστική οδό για τον ενεργειακό εφοδιασμό των ευρωπαϊκών αγορών.³⁶ Η περιοχή του Εύξεινου Πόντου ήδη μετά το 1992 έγινε σημαντικό σημείο αναφοράς της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, καθώς συνιστά τμήμα του εγγύς εξωτερικού της, με αποτέλεσμα η Ρωσία να αντιτίθεται σε οποιαδήποτε προσπάθεια ανάμειξης εξωγενών δυνάμεων στα πολιτικά πράγματα των χωρών της περιοχής.³⁷

3.1 Η ενεργειακή πολιτική της Ρωσίας

Η Ρωσία αποτελεί μία αχανή ηπειρωτική χώρα με ανεπαρκώς ανεπτυγμένα όμως συστήματα εσωτερικής μετακίνησης που δυσχεραίνουν τη μεταφορά αγαθών και προϊόντων. Κατά τον 20^ο αιώνα, η ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης επιχείρησε να εκσυγχρονίσει τη Ρωσία μέσα από την έντονη βιομηχανοποίηση, προσπαθώντας να ακολουθήσει την τεχνολογική πρόοδο της υπόλοιπης Ευρώπης, αλλά απέτυχε. Από το 2000 όμως η Ρωσία μετέβαλε τη στρατηγική της και αντί να επικεντρωθεί στη βιομηχανική ανάπτυξη, προσανατολίστηκε στην εξαγωγή πρώτων υλών, η πιο σημαντική από τις οποίες είναι η ενέργεια (και ιδιαίτερα

³⁵ Η ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου, υπό γεωπολιτικό πρίσμα, περιλαμβάνει 10 κράτη: την Ουκρανία, τη Ρωσία, τη Γεωργία, την Αρμενία, το Αζερμπαϊτζάν, την Τουρκία, την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και τη Μολδαβία.

³⁶ Ian O. Lesser, *Παγκόσμιες τάσεις, περιφερειακές συνέπειες: Οι ευρύτερες στρατηγικές επιπτώσεις στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2009), 14.

³⁷ Μάνος Καραγιάννης, «Ο Ρόλος της Μαύρης Θάλασσας ως πυλώνα της ευρωπαϊκής ενεργειακής ασφάλειας» στο *Ο Εύξεινος Πόντος: Μία αναδυόμενη περιοχή*, επιμ. Δημήτριος Τριανταφύλλου, Παναγιώτα Μανώλη, 115.

το φυσικό αέριο), αλλά και ορυκτών, ξυλείας και πολύτιμων μετάλλων. Η ενεργειακή βιομηχανία αναπτύσσεται υπό κρατικό άμεσο έλεγχο και σταθεροποιείται η ρωσική οικονομία επωφελούμενη από τη σταθερή άνοδο των τιμών του πετρελαίου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000. Το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο (η τιμή του οποίου είναι σε μεγάλο βαθμό συνδεδεμένη με το πετρέλαιο) μαζί αντιπροσωπεύουν περίπου το 30% του ΑΕΠ της Ρωσίας, με το πετρέλαιο να παρέχει σχεδόν το 40% των φορολογικών εσόδων της κυβέρνησης.³⁸ Το 2014 αναλογούσε στη Ρωσία το 12,7% της παγκόσμιας παραγωγής πετρελαίου (2^η παραγωγός πίσω από τη Σαουδική Αραβία), το 16,7% του φυσικού αερίου (2^η παραγωγός πίσω από τις ΗΠΑ) και το 4,3% του άνθρακα.³⁹ Η αξία των εξαγωγών εξαρτάται όμως από τις διεθνείς τιμές του πετρελαίου και τη μεταβλητότητά τους και σε συνδυασμό με τον χαμηλό βαθμό παραγωγικής διαφοροποίησης της ρωσικής οικονομίας επηρεάζουν άμεσα τους ρυθμούς μεγέθυνσης του ΑΕΠ. Παράλληλα, αυξήθηκαν οι αμυντικές δαπάνες και προγραμματίστηκε ο εκσυγχρονισμός των συμβατικών στρατιωτικών μονάδων της Ρωσίας. Η στροφή προς την ενεργειακή βιομηχανία και η ακολουθούμενη ενεργειακή πολιτική οδήγησαν στη δυναμική επάνοδο της Ρωσίας στο διεθνές σύστημα και στην ανάκτηση μέρους του απολεσθέντος κύρους της ως υπερδύναμη.

Η ζώνη Κασπία-Καύκασος-Εύξεινος Πόντος-ΝΑ Ευρώπη αποτελεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες ένα πεδίο έντονου αμερικανορωσικού ανταγωνισμού στον τομέα της διπλωματίας των αγωγών, που αφορά στο ζήτημα ποιων κρατών οι ενεργειακοί πόροι, σε ποιες ποσότητες και μέσω ποιων αγωγών θα διοχετεύονται στις ευρωπαϊκές αγορές.⁴⁰ Η Τουρκία κατέχει κεντρική θέση στην περιφερειακή πολιτική των ΗΠΑ στην περιοχή, καθόσον επιδιώκει τη μείωση του παραδοσιακού ρόλου της Ρωσίας στην εν λόγω περιοχή και την εξασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης και της πολιτικής ανεξαρτησίας των κρατών της Κεντρικής Ασίας

³⁸ Thane Gustafson, 12/02/2013, *Το πρόβλημα του Πούτιν με το πετρέλαιο: Πώς το πετρέλαιο κρατά πίσω την Ρωσία – και πώς μπορεί να την σώσει*, <http://foreignaffairs.gr/articles/69172/thane-gustafson/to-problima-toy-poytin-me-to-petrelaio> (πρόσβαση: Νοέμβριος 18, 2015).

³⁹ Το 2014 εκτιμάται ότι το Ιράν διαθέτει το 18% (34,0 τρις κυβικά μέτρα) των παγκοσμίων αποθεμάτων, η Ρωσία το 17,4% (32,6 τρις κυβικά μέτρα), το Κατάρ το 13,1% (24,5 τρις κυβικά μέτρα), το Τουρκμενιστάν το 9,3% (17,5 τρις κυβικά μέτρα) και οι Η.Π.Α. το 5,2% (9,3 τρις κυβικά μέτρα). Επιπλέον, η Ρωσία κατατάσσεται στην 6^η θέση παγκοσμίως ως προς τα αποθέματα πετρελαίου, κατέχοντας το 6,1% πίσω από τη Βενεζουέλα (17,5%), τη Σαουδική Αραβία (15,7%), τον Καναδά (10,2%), το Ιράν (9,3%) και το Ιράκ (8,8%). <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (accessed November 26, 2015).

⁴⁰ Κωνσταντίνος Φίλης, «Αμερικανορωσικές σχέσεις: “επανεκκίνηση” με πρόθεση συμβιβασμού αλλά και όρους;» στο *Από τον Μπους στον Ομπάμα: Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*, επιμ. Σωτήρης Ντάλης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 531.

μέσω της υλοποίησης αγωγών μεταφοράς ενέργειας που θα διέρχονται από τα εδάφη της Τουρκίας.⁴¹ Ο αγωγός «Nabucco West» προτάθηκε για τη μεταφορά φυσικού αερίου από το Αζερμπαϊτζάν διαμέσου της Τουρκίας και της Βουλγαρίας στην Κεντρική Ευρώπη και έχαιρε της απόλυτης πολιτικής υποστήριξης των ΗΠΑ. Η κατασκευή του ματαιώθηκε λόγω της επιλογής τελικά τον Ιούνιο του 2013 του TANAP, ο οποίος θα συνδέεται με τον TAP και θα μεταφέρει φυσικό αέριο από το κοιτάσμα Σαχ Ντενίζ του Αζερμπαϊτζάν, ακολουθώντας τη διαδρομή Γεωργία-Τουρκία-Ελλάδα-Αλβανία-Ιταλία, με τις πρώτες παραδόσεις φυσικού αερίου να αναμένονται το 2019.⁴² Ο αγωγός αυτός θα διασυνδέσει την υποδομή εφοδιασμού φυσικού αερίου των περισσότερων κρατών της Νότιας Ευρώπης, οι οποίες βασίζονται κυρίως σε ρωσικό φυσικό αέριο. Είναι σημαντικό όμως να τονιστεί ότι ο συγκεκριμένος αγωγός δεν δρα ανταγωνιστικά ως προς τα ρωσικά συμφέροντα εφόσον δεν καλύπτει τις αγορές φυσικού αερίου της Νοτιοανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης. Επιπλέον, από το 2007 λειτουργεί ο αγωγός ITG, ο οποίος προμηθεύει αζέρικο αέριο την Τουρκία και την Ελλάδα, με σχεδιασμό για διασύνδεση και με το ιταλικό δίκτυο (ITGI).

Η πρόταση της Ρωσίας περιελάμβανε τον αγωγό «South Stream» ο οποίος θα είχε δύο διακλάδωσεις. Η βόρεια διακλάδωση θα ακολουθούσε ανάλογη διαδρομή με τον «Nabucco West» προς την Κεντρική Ευρώπη, ενώ η νότια διακλάδωση θα κατευθυνόταν μέσω Ελλάδας στην Ιταλία, αλλά η κατασκευή του ακυρώθηκε το 2014 λόγω αντίδρασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, καθώς σύμφωνα με την ευρωπαϊκή νομοθεσία ο ιδιοκτήτης ενός αγωγού φυσικού αερίου δεν μπορεί να είναι ούτε παραγωγός ούτε προμηθευτής, περιορισμοί που ίσχυαν στην περίπτωση του «South Stream» και της Gazprom.⁴³ Αναμφισβήτητα, η προσάρτηση της στρατηγικής χερσονήσου της Κριμαίας και η άμεση εμπλοκή της Ρωσίας στην στρατιωτική σύγκρουση στην Ανατολική Ουκρανία έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ακύρωση του «South Stream». Η κατασκευή του συγκεκριμένου αγωγού αποσκοπούσε στην παράκαμψη της Ουκρανίας, η οποία είναι σημαντική οδός διαμετακόμισης του ρωσικού αερίου προς την ευρωπαϊκή αγορά, διαμέσου ενός δικτύου αγωγών σοβιετικής κατασκευής.

⁴¹ Fiona Hill, «Το Αίνιγμα της Κασπίας: Αγωγοί και Δίκτυα Ενέργειας» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμ. Δημήτρης Καιρίδης και Lenore G. Martins, (Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006), 267.

⁴² Michael Ratner et al., *Europe's Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification*, Congressional Research Service, August 20, 2013, 2.

⁴³ Βασίλης Σιταράς, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή εναντίον Gazprom: Νομική διαμάχη ή γεωπολιτική σύγκρουση;*, 28/05/2014, <http://www.foreignaffairs.gr /articles/69821/basilis- sitaras/ eyropaiki- epitropi- enantion - gazprom> (πρόσβαση: Νοέμβριος 18, 2015).

Η αξιόπιστη και αδιάλειπτη παροχή φυσικού αερίου στις ευρωπαϊκές αγορές αποτελεί πρώτη προτεραιότητα για τη Ρωσία, καθώς χρειάζεται την ευρωπαϊκή ζήτηση φυσικού αερίου για την οικονομική της σταθερότητα. Το 2014 περίπου το 70% των εξαγωγών πετρελαίου και το 90% εκείνων του φυσικού αερίου διοχετεύθηκαν στην ευρωπαϊκή αγορά.⁴⁴ Η Ρωσία προμηθεύει το 100% του φυσικού αερίου στην Εσθονία, τη Λιθουανία, τη Λετονία, τη Βουλγαρία, τη Σουηδία και τη Φινλανδία, το 80,5% στην Τσεχία, το 63,3% στη Σλοβακία, το 57,4% στη Σλοβενία, το 54,8% στην Ελλάδα, το 54,2% στην Πολωνία, το 52,2% στην Αυστρία, το 49,5 στην Ουγγαρία, το 43,2% στο Βέλγιο, το 39,9% στη Γερμανία, το 37,1% στην Κροατία, το 27,9% στο Λουξεμβούργο, το 24,2% στη Ρουμανία, το 19,8% στην Ιταλία, το 17,2% στη Γαλλία και το 5,8% στην Ολλανδία, με τις μεγαλύτερες αγορές όμως να αποτελούν η γερμανική, η ιταλική και η γαλλική.⁴⁵ Η Μολδαβία και η Αρμενία αποτελούν δύο κράτη με πολύ μεγάλη ενεργειακή εξάρτηση από τη Ρωσία ενώ η Γεωργία καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος των ενεργειακών αναγκών της από το Αζερμπαϊτζάν και τη Ρουμανία.⁴⁶

Η ενέργεια έχει καταστεί ζήτημα εθνικής και περιφερειακής εμβέλειας και στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου, η οποία διαθέτει το στρατηγικό πλεονέκτημα της ταυτόχρονης παραγωγής αλλά και διαμετακόμισης φυσικού αερίου από τη Ρωσία, το Αζερμπαϊτζάν, το Καζακστάν και το Τουρκμενιστάν προς τη Δύση. Η ενέργεια και η ενεργειακή ασφάλεια ενώ μπορούν να λειτουργήσουν ως παράγοντες ενίσχυσης της περιφερειακής ασφάλειας και συνεργασίας, ο ανταγωνισμός μεταξύ των διαφόρων αγωγών και η διάχυτη αίσθηση περί συγκυριαρχίας Ρωσίας και Τουρκίας στη Μαύρη Θάλασσα συμβάλλουν στην ενίσχυση των διαχωριστικών γραμμών.⁴⁷ Με τη σχεδίαση και ολοκλήρωση της κατασκευής των πετρελαϊκών αγωγών Μπακού-Σούψα το 1999 και BTC το 2006, παρά το υψηλό κόστος και την πολιτική αστάθεια της περιοχής, η Ρωσία απώλεσε το προνόμιο μεταφοράς πετρελαίου της Κασπίας, αποκλειστικά μέσω των ρωσικών εδαφών. Το 2006 ολοκληρώθηκε και ο αγωγός μεταφοράς φυσικού αερίου SCP, ο οποίος καλύπτει τις ενεργειακές ανάγκες της

⁴⁴ US Energy Information Administration, Russia overview, <http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS> (accessed November 28, 2015).

⁴⁵ Michael Ratner et al., *Europe's Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification*, Congressional Research Service, August 20, 2013, 10.

⁴⁶ Sergi Kapanadze, Georgia's Vulnerability to Russian Pressure Points, ECFR, June 2014, 3.

⁴⁷ Δημήτριος Τριανταφύλλου, «Ζητήματα ασφαλείας στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας», στο *Από τον Μπουρ στον Ομπάμα: Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*, επιμ. Σωτήρης Ντάλης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 471.

Τουρκίας.⁴⁸ Τα αποθέματα φυσικού αερίου του Αζερμπαϊτζάν μέσω των αγωγών, οι οποίοι είναι υπό κατασκευή, θα συμβάλλουν στη διαφοροποίηση τόσο των πηγών όσο και των οδών διαμετακόμισης προς τις ευρωπαϊκές αγορές και θα μειώσουν την ενεργειακή εξάρτηση της Ευρώπης από τη Ρωσία.

Ο ενεργειακός τομέας καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις ρωσοτουρκικές σχέσεις. Η ολοκλήρωση της κατασκευής του υποθαλάσσιου, διά της Μαύρης Θάλασσας, αγωγού φυσικού αερίου «Blue Stream» τον Οκτώβριο του 2002 μέσω της κοινοπραξίας της ρωσικής εταιρείας Gazprom, της ιταλικής Eni και της τουρκικής BOTAS αποτέλεσε τη βάση της ρωσοτουρκικής ενεργειακής συνεργασίας, η οποία όμως εκτείνεται και στην προμήθεια άνθρακα.⁴⁹ Στόχος της τουρκικής κυβέρνησης ήταν η απευθείας ενεργειακή σύνδεση με τη Ρωσία για να αντικαταστήσει τον σοβιετικής κατασκευής αγωγό του 1987 που διέρχεται από την Ουκρανία, τη Μολδαβία, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, πρώτον επειδή υποχρέωνε την Τουρκία να πληρώνει τέλη διέλευσης στα κράτη αυτά και δεύτερον επειδή συχνά προκαλούσε ενεργειακά ελλείμματα στην Τουρκία λόγω διαφορών της Ρωσίας με την Ουκρανία.⁵⁰ Η δημογραφική και οικονομική γιγάντωση της Τουρκίας και κατ' επέκταση της εγχώριας αγοράς μετά το 2000 απαιτεί αυξημένες ενεργειακές ανάγκες και τη δημιουργία κατάλληλης ενεργειακής υποδομής. Η Τουρκία αποτελεί τη δεύτερη καταναλώτρια χώρα του ρωσικού φυσικού αερίου (το 57% των εισαγωγών προέρχεται από τη Ρωσία), πίσω μόνο από τη Γερμανία. Η Ρωσία αποτελεί το δεύτερο μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο της Τουρκίας μετά την ΕΕ με τους ενεργειακούς πόρους να αποτελούν περισσότερο από το 70% των ρωσικών εξαγωγών στην Τουρκία.⁵¹

Κατά τη συνάντηση των Προέδρων των δύο χωρών στην Άγκυρα το Δεκέμβριο του 2014, ο Ρώσος Πρόεδρος χαρακτήρισε την Τουρκία «στρατηγικό ενεργειακό εταίρο» και πρότεινε την κατασκευή ενός νέου αγωγού ο οποίος θα διασχίζει τη Μαύρη Θάλασσα με κατεύθυνση προς την ευρωπαϊκή Τουρκία και θα καταλήγει στα ελληνοτουρκικά σύνορα. Παράλληλα, αναφέρθηκε σε έκπτωση 6% στην τιμή του φυσικού αερίου που παρέχεται στην Τουρκία, με

⁴⁸ Ιωάννης Ν. Γρηγοριάδης, *Ευρωπαϊκή Ενεργειακή Ασφάλεια & Αγωγοί Φυσικού Αερίου στη Ν.Α. Ευρώπη: Ένα Νέο Πεδίο Ελληνοτουρκικής Συνεργασίας*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Policy Paper, No 12/Δεκ. 2008, 45.

⁴⁹ Οπ.π., 20.

⁵⁰ Fiona Hill, «Το Αίνιγμα της Κασπίας: Αγωγοί και Δίκτυα Ενέργειας» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμ. Δημήτρης Καιρίδης και Lenore G. Martins, (Αθήνα : Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006), 268.

⁵¹ Dimitar Bechev, *Russia and Turkey: What does their partnership mean for the EU?*, Policy Brief, 13 February 2015.

την τελευταία όμως να πιέζει για μια έκπτωση 15%.⁵² Μέσω του προτεινόμενου αυτού αγωγού, ο οποίος αποκαλείται «Turkish Stream», θα διέρχονται 63 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου, εκ των οποίων τα 15,75 δισεκατομμύρια απευθύνονται στην τουρκική αγορά.⁵³ Η Ρωσία προτείνει επιπλέον το «Balkan Stream», ένα σχέδιο αγωγού ο οποίος από τα ελληνοτουρκικά σύνορα θα παραλαμβάνει το προερχόμενο από το «Turkish Stream» αέριο και διαμέσου της Ελλάδας και της ΠΓΔΜ θα τροφοδοτεί την αγορά της Σερβίας, της Ουγγαρίας και της Αυστρίας, ώστε να διασφαλισθεί έτσι η βιωσιμότητα του «Turkish Stream». Η Τουρκία, εφόσον υλοποιηθεί η κατασκευή του παραπάνω αγωγού, δύναται να καταστεί ενεργειακός κόμβος και εγγυήτρια της ευρωπαϊκής ενεργειακής ασφάλειας, καθόσον από τα εδάφη της θα διέρχεται και ο «Νότιος Διάδρομος» (Southern Corridor, αποτελούμενος από τους αγωγούς φυσικού αερίου TANAP και TAP), ο οποίος εκτός από το αζέρικο αέριο θα έχει τη δυνατότητα μεταφοράς αερίου ακόμη και από το Τουρκμενιστάν και το Ιράν λόγω της ήδη υπάρχουσας σύνδεσης των δικτύων των τριών κρατών.⁵⁴ Οι προπαρασκευαστικές εργασίες για την κατασκευή του αγωγού «Turkish Stream» έχουν ανασταλεί προσωρινά μετά την επιδείνωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων το Νοέμβριο του 2015.⁵⁵

Ωστόσο, η Αγκυρα, γνωρίζοντας το μεγάλο βαθμό ενεργειακής εξάρτησής της από τη Ρωσία, επιδιώκει την διαφοροποίηση των προμηθευτών της και του ενεργειακού της μείγματος. Στο πλαίσιο αυτό έχει προγραμματίσει την κατασκευή πυρηνικών σταθμών, εκ των οποίων ο πρώτος θα κατασκευαστεί στην πόλη Ακουγιού από τη ρωσική εταιρεία Rosatom, η οποία θα παρέχει και τα πυρηνικά καύσιμα. Η ολοκλήρωση του έργου αναμένεται μέχρι το 2020.⁵⁶

⁵² Dorian Jones, “Russia & Turkey: Putin Makes a Pipeline Play, but Will It Pay?”, Eurasianet.org, 9/12/2014, www.eurasianet.org/node/71271, (accessed November 17, 2015).

⁵³ Turkish Stream, Gazprom, <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/turkish-stream>, (accessed November 17, 2015).

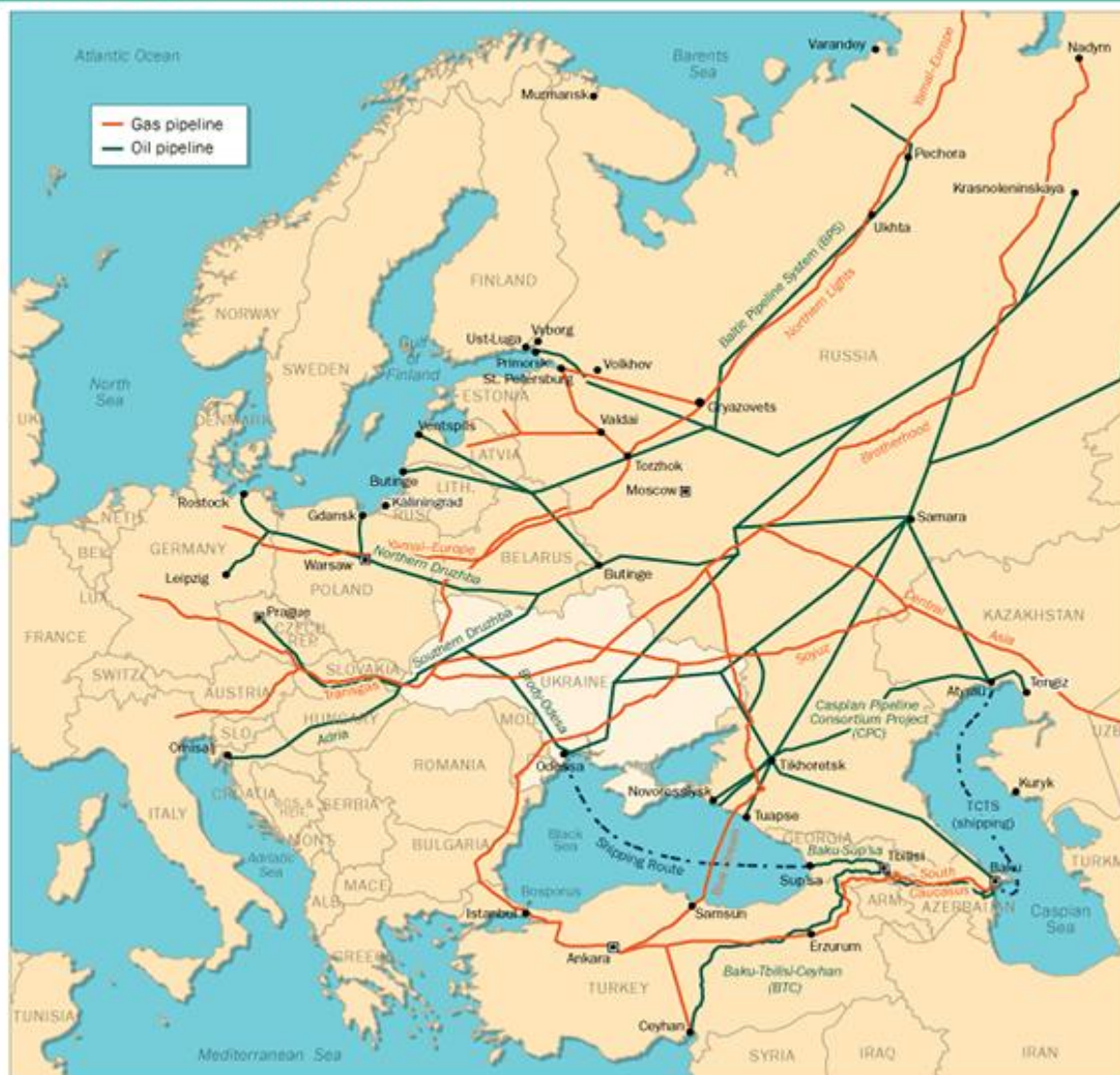
⁵⁴ Θρασύβουλος Ν. Μαρκέτος, «Ανακατατάξεις στον χάρτη ενεργειακής ασφάλειας της Ανατολικής Ευρώπης», 03/04/2015, <http://foreignaffairs.gr/articles/70262/dr-thrasyboylos-n-marketos/anakatatakseis-ston-xarti-energeiakis-asfaleias-tis-anatolikis-e?page=show>, (πρόσβαση: Νοέμβριος 18, 2015).

⁵⁵ Russia’s Novak says Turkish Stream project has been halted, <http://www.naturalgaseurope.com/russia-novak-turkish-stream-project-has-been-halted-26924>. (accessed December 10, 2015).

⁵⁶ Bechev, Dimitar, *Russia and Turkey: What does their partnership mean for the EU?*, European Policy Center, Policy Brief, 13 February 2015.

Χάρτης 1: Κύριοι αγωγοί πετρελαίου και φυσικού αερίου στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου

Oil, gas pipelines transiting Ukraine

Source: Platts

Πηγή: www.platts.com

3.2 Ο ρωσικός παράγοντας στις εκκρεμείς συγκρούσεις

Τα κράτη της ευρύτερης περιοχής του Εύξεινου Πόντου από την πρώτη στιγμή που ανεξαρτητοποιήθηκαν αντιμετώπισαν και συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν συνεχείς προκλήσεις για την ασφάλειά τους, με πιο δραματική μορφή τις ένοπλες συγκρούσεις λόγω των εκκρεμών εδαφικών διαφορών. Στις διαδικασίες διαπραγμάτευσης και στα μοντέλα ειρήνευσης τον πρώτο λόγο έχει η Ρωσία, αλλά όλο και περισσότερο η ίδια εντοπίζεται ως

μία εμπλεκόμενη πλευρά στις διαμάχες παρά ως ουδέτερος διαμεσολαβητής.⁵⁷ Η Μόσχα χρησιμοποίησε και εξακολουθεί να χρησιμοποιεί τις εθνοτικές, γλωσσικές και θρησκευτικές διαφορές σε ορισμένα κράτη της παρευξείνιας περιοχής, απόρροια των ιστορικών συνθηκών, των γεωγραφικών ιδιαιτεροτήτων ιδίως του Καυκάσου, αλλά και της τακτικής του «διαίρει και βασίλευε» που εφαρμόστηκε από την ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης, σαν μοχλό πίεσης για να προωθεί τα δικά της συμφέροντα στο πλαίσιο της ανασύστασης της ηγεμονίας της.⁵⁸ Επιπλέον, η Ρωσία με την μη επίλυση των εκκρεμών συγκρούσεων επιθυμεί να αναβάλλει την ένταξη των εμπλεκόμενων κρατών στους ευρωπαϊκούς θεσμούς, αφού γνωρίζει ότι η διεύρυνση του NATO και της ΕΕ δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί όσο υφίστανται οι εκκρεμείς συγκρούσεις.

Ο όρος «εθνότητα» περιγράφει τα μέλη μιας διακριτής ομάδας ανθρώπων που χαρακτηρίζεται από ορισμένα πολιτισμικά στοιχεία (γλώσσα, θρησκεία, ήθη και έθιμα, ενδυμασία) και έχει συνείδηση της διαφορετικότητάς της σε σχέση με άλλες παρόμοιες ομάδες.⁵⁹ Ο όρος «έθνος» αναφέρεται στην ύπαρξη μιας σχετικά ομοιογενούς πολιτισμικά ομάδας που ταυτίζεται με μια οριοθετημένη κρατική επικράτεια.⁶⁰ Η εθνοτική ταυτότητα προϋπάρχει του εθνικού κράτους, σε αντίθεση με την εθνική ταυτότητα που είναι το αποτέλεσμα μιας σύνθετης διαδικασίας που πραγματοποιείται στα πλαίσια του εθνικού κράτους. Ο όρος «εθνοτική σύγκρουση» αναφέρεται στις ένοπλες συρράξεις μεταξύ εθνοτήτων που διαβιούν εντός του ίδιου κράτους.⁶¹ Στις τρεις από τις τέσσερις εκκρεμείς συγκρούσεις εμπλέκονται κράτη του Νότιου Καυκάσου. Η τέταρτη αφορά τη Μολδαβία, ενώ από το 2014 βρίσκεται σε εξέλιξη η σύγκρουση στην Ανατολική Ουκρανία μεταξύ κυβερνητικών δυνάμεων της Ουκρανίας και ρωσόφωνων/ρωσικής καταγωγής αυτονομιστών, που τείνει να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά εκκρεμούς σύγκρουσης.

⁵⁷ Svante Cornell et al., *Η Ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου: Ένας νέος κόμβος στην ευρωπαϊκή ασφάλεια*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007), 22.

⁵⁸ Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A study of ethno-political conflict in the Caucasus*, London and New York, RoutledgeCurzon, Taylor & Francis e-Library, 2005, 25.

⁵⁹ T.R. Gurr and B. Harff, *Ethnic Conflict in World Politics*, (Oxford: Westview Press, 1994), 2-7, όπως αναφέρεται στο Μάνος Καραγιάννης, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, (Αθήνα: ΕΚΕΜ, Κείμενο Εργασίας 2/Δεκέμβριος 2005), 9.

⁶⁰ Θ. Λίποβατς, «Εθνικισμός και Θρησκεία στη Νεωτερικότητα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχος 5-6, Φθινόπωρο 2000-Άνοιξη 2001 όπως αναφέρεται στο Μάνος Καραγιάννης, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, (Αθήνα: ΕΚΕΜ, Κείμενο Εργασίας 2/Δεκέμβριος 2005), 9.

⁶¹ Μάνος Καραγιάννης, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, (Αθήνα: ΕΚΕΜ, Κείμενο Εργασίας 2/Δεκέμβριος 2005), 9-10.

Ο Καύκασος, ο οποίος διακρίνεται για την εθνοτική, γλωσσική, πολιτισμική και θρησκευτική ποικιλομορφία του, διαιρείται γεωγραφικά στο Βόρειο Καύκασο που ανήκει στη Ρωσία και τον Νότιο Καύκασο, ο οποίος περιλαμβάνει τα ανεξάρτητα κράτη της Γεωργίας, του Αζερμπαϊτζάν και της Αρμενίας. Ως γέφυρα αλλά και ως φυσικό εμπόδιο μεταξύ Ανατολής και Δύσης αποτελούσε πάντοτε πεδίο ανταγωνισμού διαφόρων αυτοκρατοριών, ενώ κατά τη νεότερη εποχή δύο αυτοκρατορίες έριζαν για την κυριαρχία στην περιοχή, η Οθωμανική και η Ρωσική. Χαρακτηριστικό των τριών de facto ανεξάρτητων δημοκρατιών που εμπλέκονται στις τρεις εκκρεμείς συγκρούσεις στο Νότιο Καύκασο είναι ότι στο πλαίσιο της Σοβιετικής Ένωσης απολάμβαναν σε μεγαλύτερο ή σε μικρότερο βαθμό κάποιου είδους αυτονομία. Συγκεκριμένα, η Αμπχαζία ανήκε στη δεύτερη βαθμίδα στην ιεραρχία του σοβιετικού ομοσπονδιακού συστήματος, δηλαδή αποτελούσε αυτόνομη δημοκρατία που είχε δικό της σύνταγμα και δικά της θεσμικά όργανα χωρίς όμως το δικαίωμα της απόσχισης, ενώ η Νότια Οσσετία και το Ναγκόρνο-Καραμπάχ ανήκαν στην τρίτη βαθμίδα, δηλαδή αποτελούσαν αυτόνομες περιοχές εντός των ΣΣΔ που είχαν θεσμικά όργανα με περιορισμένες αρμοδιότητες σε πολιτιστικά κυρίως θέματα.⁶²

Η περιοχή δεν διακρίνεται για τους δημοκρατικούς θεσμούς, την χρηστή διακυβέρνηση και τους θεσμούς νομιμότητας (τακτικές και ελεύθερες εκλογές, ανεξάρτητη δικαιοσύνη), αλλά δεν περιβάλλεται και από δημοκρατικά κράτη. Αντιθέτως στα νότια βρίσκεται το Ιράν με θεοκρατικό καθεστώς, στα ανατολικά βρίσκονται τα κράτη της Κεντρικής Ασίας με αυταρχικού τύπου κυβερνήσεις, ενώ στα βόρεια βρίσκεται η Ρωσία, η οποία κινείται όλο και περισσότερο προς την απολυταρχική εξουσία.⁶³ Οι εκκρεμείς συγκρούσεις παραμένουν η βασική αιτία της αδυναμίας για δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις και η κύρια απειλή για την ανάπτυξη και τη σταθερότητα τόσο στη Μολδαβία όσο και στο Νότιο Καύκασο.

Σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την επίλυση των εκκρεμών συγκρούσεων και λειτουργεί υπέρ των ρωσικών συμφερόντων αποτελεί η αδυναμία διατήρησης της κυριαρχίας των μητρικών χωρών επί των αναγνωρισμένων εδαφών τους και η έλλειψη της ικανότητας να ασκούν πραγματική εξουσία σε αυτά. Η έλλειψη από την πλευρά της κεντρικής κυβέρνησης πόρων και εκπαιδευμένων αξιωματούχων και η ύπαρξη από την άλλη ισχυρών αποσχιστικών ομάδων που στηρίζονται στην εθνοτική συγγένεια και βρίσκονται στην

⁶² Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A study of ethnopolitical conflict in the Caucasus*, (London and New York: RoutledgeCurzon, Taylor & Francis e-Library, 2005), 26.

⁶³ Svante Cornell et al., *Η Ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου: Ένας νέος κόμβος στην ευρωπαϊκή ασφάλεια*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007), 44.

περιφέρεια εμποδίζουν την πρώτη να ασκήσει πραγματική εξουσία έξω από την πρωτεύουσα. Η έλλειψη της πραγματικής διακυβέρνησης έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία δημιουργίας ενός λειτουργικού πολιτικού συστήματος το οποίο να μπορεί να εγγυηθεί την πολιτική εκπροσώπηση και την εφαρμογή των νόμων και των δικαιωμάτων των πολιτών του. Με αυτό τον τρόπο αποκλείεται η δημιουργία δεσμών αφοσίωσης ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία, αυξάνεται ο κίνδυνος της κοινωνικής σύγκρουσης και δυσχεραίνεται η επίλυση των εκκρεμών συγκρούσεων.⁶⁴

Η παραπάνω πραγματικότητα ενισχύεται από το γεγονός ότι οι μη αναγνωρισμένοι πολιτικοί ηγέτες στις αποσχισμένες δημοκρατίες έχουν αναλάβει οι ίδιοι και όχι τα μητρικά τους κράτη την παροχή της ανθρώπινης ασφάλειας στους κατοίκους τους. Οι προϋποθέσεις εξασφάλισης της ανθρώπινης ασφάλειας περιλαμβάνουν την προστασία της ζωής, την κάλυψη των διατροφικών αναγκών, την ιατρική περίθαλψη, την εγκαθίδρυση λειτουργικών φορέων επιβολής του νόμου και άλλων φορέων δημόσιων υπηρεσιών.⁶⁵ Η ΕΕ και οι Διεθνείς Οργανισμοί στην πορεία προς τον εκδημοκρατισμό και την αναπτυξιακή συνεργασία των κρατών του Νοτίου Καυκάσου δεν εστίασαν σε δομικές μεταρρυθμίσεις στο στρατό, την αστυνομία, τα τελωνεία και το νομικό σύστημα. Οι παραπάνω βασικοί κρατικοί θεσμοί αποτελούν τα πλέον μη μεταρρυθμισμένα τμήματα του κρατικού μηχανισμού που απολαμβάνουν μικρή αναγνώριση από το σύνολο των πολιτών. Η απουσία ελέγχου της ιεραρχίας των δυνάμεων ασφαλείας και η έλλειψη αυστηρής πειθαρχίας οδηγεί πολλές φορές σε μεθοριακά επεισόδια, σε παραβίαση της εκεχειρίας και στην εκδήλωση μικρών ή μεσαίου μεγέθους εχθροπραξιών κατά μήκος των συνόρων. Επιπλέον, η αδιαφάνεια, η διαφθορά και οι διασυνδέσεις με το οργανωμένο έγκλημα δημιουργούν προσωπικά συμφέροντα στα ανώτερα κλιμάκια των στρατιωτικών δυνάμεων και των δυνάμεων ασφαλείας για τη διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης.

3.2.1 *Ναγκόρνο-Καραμπάχ*

Το Ναγκόρνο-Καραμπάχ είναι μία αυτόνομη περιοχή που βρίσκεται εντός του Αζερμπαϊτζάν.⁶⁶ Η διαμάχη για την κυριότητα της περιοχής, ο πληθυσμός της οποίας ήταν σε μεγάλο ποσοστό αρμενικός, ξεκίνησε τις αρχές του Φεβρουαρίου του 1988, όταν οι Αρμένιοι

⁶⁴ όπ. π., σ. 65.

⁶⁵ όπ. π., σ. 55.

⁶⁶ Ενδεικτικό της πολύπλοκης ιστορίας της περιοχής είναι ότι το όνομα προέρχεται από τρεις διαφορετικές γλώσσες, τα ρωσικά (*nagorno*), τα τουρκικά (*kara*) και τα περσικά (*ba*) και σημαίνει ορεινός μαύρος κήπος, Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, (Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999).

του Ναγκόρνο-Καραμπάχ που διαμαρτύρονταν για την εσκεμμένη οικονομική υποβάθμισή του απαιτήσαν την απόσχιση από το Αζερμπαϊτζάν και την ενσωμάτωση στην Αρμενία. Το Κρεμλίνο απέρριψε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, αφού η προσάρτησή του στην Αρμενία θα αποτελούσε προηγούμενο και για άλλες εθνοτικές ομάδες να ζητήσουν αλλαγή συνόρων. Τον Σεπτέμβριο του 1991 το Ναγκόρνο-Καραμπάχ αυτοανακηρύχθηκε ανεξάρτητη δημοκρατία, εκμεταλλευόμενο την πολιτική αστάθεια που επικρατούσε στη Μόσχα εκείνη την περίοδο.⁶⁷ Οι εντάσεις κλιμακώθηκαν σε διακρατική σύγκρουση ευρείας κλίμακας με τη χρήση του βαρέως οπλισμού των σοβιετικών μονάδων της περιοχής που διαλύθηκαν, μεταξύ δύο ανεξάρτητων πλέον κρατών της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν, την περίοδο 1992-1994. Οι συνεχείς ήττες της αζέρικης πλευράς επιδείνωσαν σημαντικά την πολιτική κατάσταση στο Αζερμπαϊτζάν, η οποία σταθεροποιήθηκε μετά την εκλογή ως προέδρου του Χαϊντάρ Αλίεφ τον Οκτώβριο του 1993. Η συμφωνία κατάπαυσης του πυρός το Μάιο του 1994, κατόπιν παρέμβασης της Μόσχας, βρήκε την Αρμενία να κατέχει το 24% του εδάφους του Αζερμπαϊτζάν (το Ναγκόρνο-Καραμπάχ και γειτονικά εδάφη του), ενώ η σύγκρουση προκάλεσε πάνω από 20.000 νεκρούς και σχεδόν 1,5 εκατομμύριο πρόσφυγες, εκ των οποίων το ένα εκατομμύριο ήταν Αζέροι.⁶⁸ Η πολιτική του Αλίεφ ευνόησε παροδικά μόνο τη Ρωσία, με την ένταξη του αζέρικου κράτους στην ΚΑΚ, καθώς μετά τις αρχικές παραχωρήσεις ο Αλίεφ εδραίωσε την εξουσία του, εξοντώνοντας τους πολιτικούς του αντιπάλους, αρνήθηκε την εγκατάσταση ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων σε αζέρικο έδαφος, συνέδεσε την εξωτερική πολιτική του με την εκμετάλλευση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων της Κασπίας από ξένες εταιρείες και ακολούθησε μία σαφώς φιλοδυτική πολιτική.⁶⁹

Η εκκρεμής εδαφική διαφορά για την περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ είναι η μόνη στην οποία εμπλέκονται δύο ανεξάρτητα κράτη, η Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν. Για την προώθηση της διαδικασίας των διαπραγματεύσεων, το 1992 συστάθηκε η Ομάδα Μινσκ του ΟΑΣΕ, υπό την συμπροεδρία της Ρωσίας, της Γαλλίας και των ΗΠΑ και τη συμμετοχή άλλων οκτώ χωρών, συμπεριλαμβανομένων της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν.⁷⁰ Οι συνεδριάσεις όμως μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών δεν έχουν προσφέρει αποτελέσματα παρά τις προτάσεις που έχουν διατυπωθεί, καθώς και τα δύο κράτη δεν εμπιστεύονται τη

⁶⁷ Μάνος Καραγιάννης, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, Αθήνα, ΕΚΕΜ, 2005, 17.

⁶⁸ Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A study of ethno-political conflict in the Caucasus*, (London and New York: RoutledgeCurzon, Taylor & Francis e-Library, 2005), 47.

⁶⁹ Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, (Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999), 38.

⁷⁰ <http://www.osce.org/mg/108306>.

διαπραγματευτική διαδικασία, με το Αζερμπαϊτζάν να έχει εκφράσει επανειλημμένως τη δυσπιστία του λόγω της ύπαρξης μεγάλης αρμένικης διασποράς στα τρία κράτη της συμπροεδρίας. Βασικό εμπόδιο για την εξεύρεση λύσης, πέραν της πολυπλοκότητας του ζητήματος, είναι ότι οι ηγεσίες των δύο κρατών εκτιμούν ότι ο χρόνος λειτουργεί υπέρ της καθεμίας ξεχωριστά. Το Ναγκόρνο-Καραμπάχ έχει αναδειχθεί στο απόλυτο ζήτημα του αρμένικου εθνικισμού. Η Αρμενία θεωρεί ότι το διεθνές κλίμα τείνει υπέρ του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης και η μελλοντική επίλυση του προβλήματος θα πρέπει να εγγυάται την ασφάλεια των Αρμενίων του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, ενώ το Αζερμπαϊτζάν επικαλείται την αρχή του μη επαναπροσδιορισμού των εθνικών συνόρων και πιστεύει ότι η οικονομική του μεγέθυνση που του επιτρέπει την αύξηση της στρατιωτικής ισχύος του βελτιώνει τους όρους διαπραγμάτευσης.⁷¹

Η διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ εξυπηρετεί τα ρωσικά συμφέροντα στην περιοχή, αφού η ανεπίλυτη διένεξη καθιστά αναγκαία την ύπαρξη ρωσικών στρατιωτικών βάσεων στην Αρμενία, η οποία είναι απολύτως εξαρτώμενη από τη ρωσική διπλωματική, οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη. Εξάλλου από τον Αύγουστο του 1997 Ρωσία και Αρμενία έχουν υπογράψει Συμφωνία Φιλίας, Συνεργασίας και Αμοιβαίας Υποστήριξης, η οποία περιλαμβάνει ρήτρα για υποχρέωση της κάθε πλευράς να συνδράμει την άλλη σε περίπτωση επίθεσης από τρίτη χώρα. Το Αζερμπαϊτζάν από την άλλη αυξάνει διαρκώς τις αμυντικές δαπάνες του από το 2006 κι έπειτα βασιζόμενο στα έσοδα από τις πωλήσεις πετρελαίου.⁷² Η εκκρεμής σύγκρουση για το Ναγκόρνο-Καραμπάχ εξακολουθεί να παράγει αδιαλείπτως αψιμαχίες και επεισόδια βίας κατά μήκος των συνόρων που χαρακτήθηκαν με την κατάπαυση του πυρός το 1994. Ο κίνδυνος της συνεχιζόμενης βίας θα μπορούσε να οδηγήσει στην επανάληψη των εχθροπραξιών με δεδομένη την εμπλοκή κι άλλων περιφερειακών δυνάμεων στη διαμάχη.

3.2.2 Νότια Οσσετία και Αμπχαζία

Η Γεωργία αποτέλεσε την πρώτη από τις σοβιετικές δημοκρατίες που διοργάνωσε ελεύθερες βουλευτικές εκλογές τον Οκτώβριο του 1990, οι οποίες ανέδειξαν Πρόεδρο τον Ζιάντ Γκαμσαχουρντία, ενώ τον Απρίλιο του 1991 ανακήρυξε την ανεξαρτησία της. Η ύπαρξη αυτόνομων πολιτικών οντοτήτων στο πλαίσιο του σοβιετικού ομοσπονδιακού

⁷¹ Svante Cornell et al., *Η Ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου: Ένας νέος κόμβος στην ευρωπαϊκή ασφάλεια*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007), 101-102.

⁷² Panagiota Manoli, *The Dynamics of Black Sea Subregionalism*, (Ashgate, 2012), 137.

συστήματος, για το οποίο έχει γίνει λόγος παραπάνω, έδωσε τη δυνατότητα να δημιουργηθεί σταδιακά μία πολιτική και οικονομική ηγεσία της εθνοτικής μειονότητας, η οποία είχε αναλάβει τη διαχείριση των πόρων και είχε αποκτήσει συγκεκριμένα συμφέροντα. Η πολιτική και οικονομική αποσύνθεση στην οποία περιήλθε η Σοβιετική Ένωση στα τέλη της δεκαετίας του '80 τροφοδοτούσε ένα κλίμα ανταγωνισμού μεταξύ των εθνοτήτων του Νοτίου Καυκάσου για τον έλεγχο επί του τοπικού κρατικού μηχανισμού και τη διατήρηση των οικονομικών πόρων. Το γεγονός αυτό ευνόησε τις προσπάθειες απόσχισης και ένωσης με γειτονικές πολιτικές οντότητες.⁷³

Η αυτόνομη περιοχή της Νότιας Οσσετίας βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της Γεωργίας. Αφορμή για την εθνοτική σύγκρουση Γεωργιανών και Οσσετίνων στάθηκε η εθνικιστική πολιτική του Γεωργιανού Προέδρου στον τομέα της εκπαίδευσης και η ανακήρυξη τον Αύγουστο του 1989 των γεωργιανών ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Η κίνηση αυτή ερμηνεύτηκε από τους Οσσετίνους ως απόπειρα υπονόμευσης της εθνοτικής τους ταυτότητας που είχε ως σκοπό την αφομοίωσή τους, καθόσον η συντριπτική πλειονότητα των Οσσετίνων μιλούσαν μόνο την εθνική τους γλώσσα και τα ρωσικά. Η ηγεσία της Νότιας Οσσετίας ανταπάντησε με αίτημα για την αναβάθμιση της αυτόνομης περιοχής σε αυτόνομη δημοκρατία, αίτημα που απορρίφθηκε από την Τιφλίδα. Η ένταση κλιμακώθηκε περαιτέρω τον Σεπτέμβριο του επόμενου έτους με τη μονομερή ανακήρυξη της Νότιας Οσσετίας σε ανεξάρτητη σοβιετική δημοκρατία, ενώ ταυτόχρονα ζητούσε από τη Μόσχα την ένωσή της με την αυτόνομη δημοκρατία της Βόρειας Οσσετίας που ήταν τμήμα της ΣΣΔ της Ρωσίας. Η Γεωργία προχώρησε στην κατάργηση του υφιστάμενου αυτόνομου καθεστώτος της περιοχής και κήρυξε τη Νότια Οσσετία σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης.⁷⁴

Στα μέσα του 1991 οι γεωργιανές δυνάμεις βομβάρδισαν την πρωτεύουσα της Νότιας Οσσετίας, Τσхинβάλι, όμως η πολιτική αστάθεια στην Τιφλίδα λόγω της ανατροπής του Προέδρου Γκαμσαχουρντία από στρατιωτικές δυνάμεις στα τέλη του 1991 απέτρεψε την κλιμάκωση των συγκρούσεων. Ο νέος Πρόεδρος Έντουαρτ Σεβαρνάτζε ακολούθησε μια κατευναστική πολιτική, όμως γεωργιανές παραστρατιωτικές δυνάμεις βομβάρδισαν τον Απρίλιο ξανά το Τσхинβάλι. Η σφαγή Οσσετινών προσφύγων κλιμάκωσε την ένταση, με ρωσικά ελικόπτερα να βομβαρδίζουν γεωργιανές δυνάμεις και τη Βόρεια Οσσετία να κόβει την παροχή φυσικού αερίου προς την Τιφλίδα μέσω ενός διερχόμενου από τα εδάφη της

⁷³ Μάνος Καραγιάννης, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, Αθήνα, ΕΚΕΜ, 2005, 60.

⁷⁴ όπ. π., 24.

αγωγού. Η προοπτική εμπλοκής και τρίτων δυνάμεων στη σύγκρουση, δηλαδή της Βόρειας Οσσετίας και της Ρωσίας, οδήγησε στον τερματισμό των εχθροπραξιών με την υπογραφή συμφωνίας μεταξύ Γεωργίας και Ρωσίας τον Ιούνιο, η οποία καθόριζε την ανάπτυξη ειρηνευτικών δυνάμεων από τη Γεωργία, τη Νότια Οσσετία, τη Βόρεια Οσσετία και τη Ρωσία. Ο απολογισμός της γεωργιανοοσσετικής σύγκρουσης εκτιμάται σε 700 νεκρούς και 100.000 πρόσφυγες.⁷⁵ Η Νότια Οσσετία παρέμεινε ένα de facto ανεξάρτητο κράτος χωρίς κάποια συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών για το τελικό καθεστώς. Παρότι η Τιφλίδα τα επόμενα χρόνια επέδειξε διαλλακτικότητα, προτείνοντας το μέγιστο δυνατό βαθμό αυτονομίας για την επανένταξή της στη Γεωργία, η οσσετική ηγεσία επέμενε στην ένωση με τη Βόρεια Οσσετία και τη Ρωσία.⁷⁶

Η αυτόνομη δημοκρατία της Αμπχαζίας βρίσκεται στη βορειοδυτικό τμήμα της Γεωργίας. Οι πρώτες συγκρούσεις μεταξύ Αμπχάζιων και Γεωργιανών ξέσπασαν το 1989, όταν η κυβέρνηση αποφάσισε να ιδρύσει παράρτημα του πανεπιστημίου της Γεωργίας στην πρωτεύουσα Σουχούμι, με σκοπό να προωθήσει τη γεωργιανή γλώσσα στην περιοχή εις βάρος της αμπχαζικής. Τον Ιούλιο του 1992 το κοινοβούλιο της Αμπχαζίας επανέφερε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1925 που όριζε την Αμπχαζία ανεξάρτητη δημοκρατία με ορισμένες υποχρεώσεις προς τη Γεωργία. Τον Αύγουστο γεωργιανές παραστρατιωτικές δυνάμεις, με το πρόσχημα της καταδίωξης αντικυβερνητικών δυνάμεων προσκείμενων στον πρώην Πρόεδρο Γκαμσαχουρντία, κατέλαβαν την αμπχαζική πρωτεύουσα. Οι αμπχαζικές δυνάμεις ανασυγκροτήθηκαν, ενισχυμένες με ρωσικό βαρύ οπλισμό, πολεμοφόδια και εθελοντές από τον Βόρειο Καύκασο, ανακατέλαβαν το Σουχούμι και στη συνέχεια πέτυχαν να εκτοπίσουν σχεδόν όλο τον γεωργιανό πληθυσμό από τα γεωγραφικά όρια της Αμπχαζίας, πλην της κοιλάδας του Κοντόρι και της ζώνης Γκάλι. Την ίδια χρονική περίοδο οι αντικυβερνητικές δυνάμεις είχαν θέσει υπό τον έλεγχό τους ολόκληρη σχεδόν τη δυτική Γεωργία και προετοίμαζαν επίθεση για την κατάληψη της Τιφλίδας. Η κυβέρνηση Σεβαρνάτζε αναγκάστηκε να ζητήσει την επέμβαση ρωσικών δυνάμεων για την αντιμετώπισή τους, με αντάλλαγμα όμως την ένταξη της Γεωργίας στην ΚΑΚ και την παραχώρηση στη Ρωσία

⁷⁵ Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A study of ethno-political conflict in the Caucasus*, (London and New York: RoutledgeCurzon, Taylor & Francis e-Library, 2005), 154-158.

⁷⁶ Μάνος Καραγιάννης, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, Αθήνα, ΕΚΕΜ, 2005, 25.

τεσσάρων στρατιωτικών βάσεων στο έδαφός της.⁷⁷ Μετά από μακρές διαπραγματεύσεις μεταξύ Γεωργίας και Ρωσίας, οι τελευταίες ρωσικές στρατιωτικές δυνάμεις αποχώρησαν στα τέλη του 2007 από το γεωργιανό έδαφος.⁷⁸

Τον Μάιο του 1994 υπογράφηκε η τελευταία συμφωνία τερματισμού των εχθροπραξιών που έβαζε τέλος στην γεωργιανοαμπχαζιακή σύγκρουση με τη δημιουργία αποστρατικοποιημένης ζώνης και την ανάπτυξη ειρηνευτικής δύναμης της ΚΑΚ, αποτελούμενη μόνο από Ρώσους στρατιώτες, των οποίων η ουδετερότητα αποτελεί αντικείμενο αμφισβήτησης, ενώ στην περιοχή μέχρι το 2008 βρίσκονταν και παρατηρητές του ΟΗΕ. Εκτιμάται ότι κατά τη σύγκρουση σκοτώθηκαν 10.000-30.000 Γεωργιανοί και 3.000 Αμπχάζιοι, ενώ 200.000-240.000 Γεωργιανοί έγιναν πρόσφυγες. Το 1998, στη μεγαλύτερη ανάφλεξη που σημειώθηκε ανάμεσα στην Τιφλίδα και το Σουχούμι μετά την εκχειρία του 1994, οι Αμπχάζιοι ανάγκασαν ακόμη 30.000-40.000 Γεωργιανούς να αποχωρήσουν από τη ζώνη Γκάλι.⁷⁹

Οι σοβαρές συγκρούσεις μεταξύ γεωργιανών και οσσετικών δυνάμεων τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 2004 ανέβασαν ξανά την ένταση στην περιοχή, μετά την άνοδο στην εξουσία της Γεωργίας του φιλοδυτικού Μιχαήλ Σαακασβίλι, ο οποίος επιδίωξε την άμεση ένταξη της Γεωργίας στο ΝΑΤΟ. Τα γεγονότα του 2004 και ο οικονομικός αποκλεισμός που επέβαλε η Ρωσία στη Γεωργία το 2006 αποτέλεσαν προοίμιο της στρατιωτικής σύγκρουσης που θα ακολουθούσε 4 χρόνια αργότερα. Η ρωσογεωργιανή σύγκρουση τον Αύγουστο του 2008 που ξεκίνησε στις 7 Αυγούστου ήταν η κατάληξη μιας συνεχώς κλιμακούμενης έντασης καθ' όλη τη διάρκεια του έτους μεταξύ Γεωργίας και Ρωσίας. Μετά τον βομβαρδισμό της πρωτεύουσας της Νότιας Οσσετίας, Τσхинβάλι, από γεωργιανές δυνάμεις και την κατάληψή της, ρωσικά στρατεύματα εισήλθαν στη Νότια Οσσετία, ανέτρεψαν τις γεωργιανές δυνάμεις και στη συνέχεια εισέβαλαν στη Γεωργία και κατέλαβαν γεωργιανά εδάφη και πόλεις, προβαίνοντας σε επίδειξη δύναμης. Ταυτόχρονα, αμπχαζικές δυνάμεις με τη ρωσική αεροπορική υποστήριξη κατέλαβαν την περιοχή Κοντόρι. Ήταν η πρώτη φορά που η Ρωσία παρέταξε στρατιωτικές δυνάμεις πέρα από τα σύνορά της κατά τη μεταψυχροπολεμική

⁷⁷ Μάνος Καραγιάννης, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, Αθήνα, ΕΚΕΜ, 2005, 27-29.

⁷⁸ Anna Matveeva, "Conflicts in the Wider Black Sea Area" in *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangott, (Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2008), 191.

⁷⁹ Θεόδωρος Τσακίρης, «Ο Ψυχρός πόλεμος που δεν τελείωσε: Προϊστορία, χρονικό και γεωστρατηγικός απολογισμός του ρωσο-γεωργιανού πολέμου», στο *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, (Εκδόσεις Παπαζήση, Τόμος 14, Τεύχος 1, Ιούνιος - Ιούλιος - Αύγουστος 2008), 17-18.

περίοδο.⁸⁰ Την 15η Αυγούστου συνυπογράφηκε εκεχειρία από τους Προέδρους της Γαλλίας, της Ρωσίας και της Γεωργίας.⁸¹

Οι συνέπειες της σύγκρουσης ήταν οι εξής:

1. Η αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Νότιας Οσσετίας και της Αμπχαζίας από τη Ρωσία, η οποία χρησιμοποίησε το προηγούμενο που δημιούργησε η περίπτωση της αναγνώρισης του Κοσσυφοπέδιου.⁸² Το γεγονός αυτό σήμαινε πρακτικά την οριστική απώλεια των δύο περιοχών για τη Γεωργία, δίνοντας τη δυνατότητα στη Ρωσία να συνεχίσει την πολιτική της υφέρπουσας προσάρτησης των δύο αυτόνομων περιοχών (η πλειονότητα των Αμπχαζίων και των Νότιων Οσσετινών είχε αποκτήσει ρωσική υπηκοότητα ήδη από το 2006).⁸³
2. Ο εκτοπισμός των εναπομεινάντων Γεωργιανών από τις αποσχισθείσες περιοχές, καθιστώντας τις τελευταίες εθνοτικά ομοιογενείς.
3. Αποσταθεροποίηση και απομείωση της εθνικής κυριαρχίας της Γεωργίας, λόγω της απονεύρωσης της τυχодιωκτικής πολιτικής του Σαακασβίλι, αλλά και της στρατιωτικής ισχύος με την καταστροφή των περισσότερων στρατιωτικών εγκαταστάσεων από τη ρωσική αεροπορία, αποδομώντας την εντύπωση ότι οι ΗΠΑ και το NATO θα συνδράμουν στρατιωτικά σε περίπτωση σύγκρουσης με τη Ρωσία.⁸⁴ Επιπλέον, η Ρωσία γινόταν η εγγυήτρια δύναμη της ασφαλούς διέλευσης των ενεργειακών πόρων από το έδαφος της Γεωργίας.

Η ρωσική οικονομική, διπλωματική και στρατιωτική υποστήριξη υπήρξε ο πιο σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στην de facto ανεξαρτητοποίηση της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσσετίας κατά τις εθνοτικές συγκρούσεις στις αρχές του 1990 και στην περαιτέρω ισχυροποίησή τους τη δεκαετία του 2000. Παρά τη διεθνοποίηση των διαδικασιών επίλυσης

⁸⁰ George Friedman, *The Russo-Georgian War and the Balance of Power*, http://www.stratfor.com/weekly/russo_georgian_war_and_balance_power (accessed 15 November 2015).

⁸¹ Θεόδωρος Τσακίρης, «Ο Ψυχρός πόλεμος που δεν τελείωσε: Προϊστορία, χρονικό και γεωστρατηγικός απολογισμός του ρωσο-γεωργιανού πολέμου», στο *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, (Εκδόσεις Παπαζήση, Τόμος 14, Τεύχος 1, Ιούνιος - Ιούλιος - Αύγουστος 2008), 24.

⁸² Η ανεξαρτησία της Νότιας Οσσετίας και της Αμπχαζίας έχει αναγνωριστεί ακόμη από τη Νικαράγουα, τη Βενεζουέλα και το Ναουρού.

⁸³ Michael Emerson, *Post-Mortem on Europe's First War of the 21st Century*, CEPS Policy Brief, No 167, August 2008, 2.

⁸⁴ Θεόδωρος Τσακίρης, «Ο Ψυχρός πόλεμος που δεν τελείωσε: Προϊστορία, χρονικό και γεωστρατηγικός απολογισμός του ρωσο-γεωργιανού πολέμου», στο *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, (Εκδόσεις Παπαζήση, Τόμος 14, Τεύχος 1, Ιούνιος - Ιούλιος - Αύγουστος 2008), 38.

των διαφορών με τη συμμετοχή του ΟΑΣΕ και του ΟΗΕ, ο κυρίαρχος ρόλος της Ρωσίας στα μοντέλα ειρήνευσης και διαπραγμάτευσης συνέβαλε στη διατήρηση της ισχύουσας κατάστασης πραγμάτων αντικατοπτρίζοντας τα κεκτημένα ρωσικά γεωπολιτικά συμφέροντα στην περιοχή.⁸⁵ Η ρωσική πολιτική μπορεί να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ηγεσιών των de facto ανεξάρτητων δημοκρατιών που είναι η αποφυγή επιστροφής στη διακυβέρνηση της Γεωργίας, αλλά ταυτόχρονα μειώνει το ρόλο τους στις διαπραγματεύσεις και οι διαμάχες αυτές εξελίσσονται όλο και περισσότερο σε διαμάχες μεταξύ Ρωσίας και Γεωργίας. Παρά τη νέα διαμορφούμενη κατάσταση που προέκυψε μετά τη σύγκρουση του 2008, η Γεωργία διατήρησε τον ευρωατλαντικό προσανατολισμό της και το Νοέμβριο του 2013 υπέγραψε Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΕ.

Η Ρωσία αντιτίθεται στην προσέγγιση των ΗΠΑ και των κρατών της ΕΕ ως προς το ζήτημα της εθνικής κυριαρχίας και το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, τα οποία διαμορφώνονται διαφορετικά ανάλογα με την περίπτωση, όπως καταδεικνύει η περίπτωση του Κοσσυφοπέδιου. Τον Μάρτιο του 2015 υπέγραψε συμφωνία «συμμαχίας και ενσωμάτωσης» με τη Νότια Οσσετία, σύμφωνα με την οποία οι ρωσικές Αρχές επεκτείνονται στην αστυνόμευση και στα τελωνεία, ενώ ο ρωσικός στρατός αναλαμβάνει την υπεράσπιση των συνόρων με τη Γεωργία.⁸⁶ Παρόμοια συμφωνία υπογράφηκε τον Νοέμβριο του 2014 μεταξύ Ρωσίας και Αμπχαζίας.⁸⁷

Σε περιφερειακό επίπεδο η ρωσογεωργιανή σύγκρουση, όπως αυτή εξελίχθηκε, έδωσε τη δυνατότητα στη Ρωσία να καταδείξει τις προθέσεις της απέναντι στα πρώην σοβιετικά κράτη της περιοχής του Εύξεινου Πόντου, σε περίπτωση που αυτά επιχειρούσαν μελλοντικά να συνάψουν στενότερους δεσμούς με τη Δύση και το ΝΑΤΟ. Επιπλέον, σήμαινε τη στροφή της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στη σκληρή ισχύ ως επιλογή διευθέτησης των θεμάτων στο εγγύς εξωτερικό της.⁸⁸

⁸⁵ Svante Cornell et al., *Η Ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου: Ένας νέος κόμβος στην ευρωπαϊκή ασφάλεια*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007), 85.

⁸⁶ Russia Signs Treaty With Georgia's Breakaway South Ossetia Region, <http://www.themoscowtimes.com/news/article/russia-signs-treaty-with-georgias-breakaway-south-ossetia-region/517621.html> (accessed November 15, 2015).

⁸⁷ Dieter Boden, *The Russian-Abkhaz Treaty New Tensions in the South Caucasus*, (Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, Division for International Dialogue Department of Central and Eastern Europe, December 2014).

⁸⁸ Panagiota Manoli, *The Dynamics of Black Sea Subregionalism*, (Ashgate, 2012), 149.

3.2.3 Υπερδνειστερία

Η Υπερδνειστερία είναι μία αποσχισθείσα περιοχή της Δημοκρατίας της Μολδαβίας, η οποία δυτικά οριοθετείται από τον ποταμό Δνείστερο και ανατολικά συνορεύει με την Ουκρανία. Οι Μολδαβοί αποτελούν το 32%, οι Ρώσοι το 31% και οι Ουκρανοί το 29% του συνολικού πληθυσμού της περιοχής.⁸⁹ Ο ρωσικός πληθυσμός της κατά την περίοδο της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, επιθυμούσε την παραμονή στην ΕΣΣΔ ή την ενσωμάτωση στη Ρωσία και όχι την ενσωμάτωση σε μια ανεξάρτητη Μολδαβία και την υιοθέτηση της ρουμανικής γλώσσας. Ακολούθησε μια μικρής έντασης σύγκρουση που κορυφώθηκε το 1992 μεταξύ των μολδαβικών δυνάμεων και των αυτονομιστών που προκάλεσε περίπου 1.500 νεκρούς και τερματίστηκε με την παρέμβαση υπέρ των αυτονομιστών, Μονάδων της 14ης Ρωσικής Στρατιάς που στάθμευαν στην πρωτεύουσα της Υπερδνειστερίας, Τιράσπολ.⁹⁰ Η συγκεκριμένη εκκρεμής σύγκρουση δεν οφείλεται σε έντονες ενδοεθνοτικές, ενδοκοινοτικές ή θρησκευτικές διαμάχες όπως οι εκκρεμείς συγκρούσεις του Νοτίου Καυκάσου. Τα κίνητρα της βιομηχανοποιημένης Υπερδνειστερίας να παραμείνει ανεξάρτητη οντότητα είναι κατά βάση οικονομικά. Η τοπική κυβέρνηση έχει αναπτύξει σε μεγάλο βαθμό το εξωτερικό εμπόριο σε σύγκριση με όλες τις άλλες de facto ανεξάρτητες δημοκρατίες του Εύξεινου Πόντου και η οικονομική κατάσταση της Μολδαβίας δεν αποτελεί ελκυστικό παράγοντα επανένταξης της Υπερδνειστερίας σε αυτή. Επιπλέον, η ανεξαρτησία της περιοχής δεν εξυπηρετεί μόνο παγιωμένες ομάδες συμφερόντων στην Τιράσπολ αλλά και στο Κισινάου, το Κίεβο και τη Μόσχα, καθόσον η περιοχή αποτελεί κόμβο δραστηριοποίησης του οργανωμένου εγκλήματος, καθόσον η παράνομη διακίνηση αγαθών, όπλων, ναρκωτικών και ανθρώπων αποδίδει σημαντικά έσοδα.

Για την ασφάλιση της αποστρατικοποιημένης ζώνης ανάμεσα στην Υπερδνειστερία και τη Μολδαβία έχει αναπτυχθεί ειρηνευτική δύναμη από στρατιώτες της Ρωσίας και των δύο εμπλεκόμενων μερών, την οποία εποπτεύει μια Μικτή Επιτροπή Ελέγχου, αποτελούμενη από τη Μολδαβία, την Υπερδνειστερία και τη Ρωσία και ως παρατηρητές τον ΟΑΣΕ και την Ουκρανία. Παράλληλα, υφίσταται μια πολιτική διαδικασία διαπραγματεύσεων αποτελούμενη από τη Μολδαβία και την Υπερδνειστερία και ως διαμεσολαβητές τη Ρωσία,

⁸⁹ Riina Kaljurand, *Russian influence on Moldovan politics during the Putin era (2000-2008)*, ICDS, November 2008.

⁹⁰ Nicu Popescu, *The EU in Moldova – Settling conflicts in the neighbourhood*, (Paris: The European Union Institute for Security Studies, Occasional Paper No 60, October 2005), 15.

την Ουκρανία και τον ΟΑΣΕ.⁹¹ Η ΕΕ και οι ΗΠΑ συμμετέχουν ως παρατηρητές από το 2005, ολοκληρώνοντας τη λεγόμενη διαπραγματευτική ομάδα «5+2». Η Ρωσία όμως διατηρεί έναν κυρίαρχο ρόλο στις διαδικασίες διαπραγμάτευσης και έναν υψηλό βαθμό ελέγχου επί της ανάμειξης των διεθνών οργανισμών μέσω του δικαιώματός της για βέτο στον ΟΑΣΕ, σε ένα μοντέλο που ανταποκρινόταν στις ανάγκες των αρχών της δεκαετίας του '90. Οι διαδικασίες αυτές όχι μόνο δεν συνέβαλαν στην επίλυση της εκκρεμούς διαμάχης, αλλά αντιθέτως οδήγησαν στην εδραίωση της κρατικής υπόστασης της Υπερδνειστερίας και στη διατήρηση της κρατούσας κατάστασης πραγμάτων.

Τον Μάιο του 1997 υπογράφηκε στη Μόσχα, από τους Προέδρους Μολδαβίας, Ρωσίας, Ουκρανίας και Υπερδνειστερίας, το αποκαλούμενο Μνημόνιο Πριμακόφ, συντάκτης του οποίου ήταν ο Εβγκένι Πριμακόφ, υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας, με το οποίο ενισχύονταν σαφώς η πλευρά των αυτονομιστών. Μολδαβία και Υπερδνειστερία συμφώνησαν να ομαλοποιήσουν τις σχέσεις τους, να αναπτύξουν τους κυβερνητικούς δεσμούς τους στο πλαίσιο ενός κοινού κράτους και να επαναλάβουν τη δέσμευσή τους στη μη προσφυγή στη χρήση βίας. Η Υπερδνειστερία θα συμμετείχε στη λήψη αποφάσεων σε θέματα εξωτερικής πολιτικής που την επηρέαζαν και θα είχε το δικαίωμα να αναπτύσσει ξεχωριστή διεθνή οικονομική δραστηριότητα με τη συγκατάθεση της Μολδαβίας.⁹² Το 2003 με το λεγόμενο Μνημόνιο Κόζακ (Kozak Memorandum), η Ρωσία πρότεινε στη Μολδαβία ως λύση τη σύσταση ομοσπονδίας που θα ένωνε τη Μολδαβία με την Υπερδνειστερία, γεγονός που θα έδινε όμως το δικαίωμα άσκησης βέτο στη δεύτερη σε όλα τα σημαντικά ζητήματα του ενιαίου κράτους και τελικά απορρίφθηκε τον Νοέμβριο από τον Μολδαβό Πρόεδρο Βλαντιμίρ Βορονίν.⁹³

Από το 2003 κι έπειτα η Μολδαβία επιδιώκει τη στενότερη συνεργασία τόσο με την ΕΕ μέσω του Σχεδίου Δράσης (Action Plan) της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας όσο και με το NATO μέσω του Ατομικού Σχεδίου Δράσης (Individual Action Plan). Η Αποστολή Συνοριακής Βοήθειας της ΕΕ (EU Border Assistance Mission) στα σύνορα Μολδαβίας – Ουκρανίας για τη διασφάλιση αποτελεσματικότερων ελέγχων και η κοινή διακήρυξη για τα τελωνεία που τέθηκε σε ισχύ τον Μάρτιο του 2006 συμβάλλουν στην υποστήριξη της

⁹¹ όπ. π., 16.

⁹² Radu Vrabie, *EU Role in the Settlement of the Transnistrian Conflict*, APE, Chisinau, 2010, 5-6.

⁹³ Riina Kaljurand, *Russian influence on Moldovan politics during the Putin era (2000-2008)*, ICDS, November 2008.

κυριαρχίας της Μολδαβίας.⁹⁴ Η Ρωσία από την πλευρά της αποδοκίμασε την κοινή διακήρυξη για τα τελωνεία, επικαλούμενη τον περαιτέρω αποκλεισμό της Υπερδνειστερίας, ενώ συνολικά οι σχέσεις Ρωσίας – Μολδαβίας έχουν εισέλθει σε τροχιά επιδείνωσης.⁹⁵ Την άνοιξη του 2006, η Ρωσία προχώρησε σε εμπορικό αποκλεισμό των μολδαβικών οίνων και αγροτικών προϊόντων επηρεάζοντας αρνητικά την οικονομία της Μολδαβίας, καθώς η Ρωσία εισήγαγε το 80-90% της παραγωγής οίνου.⁹⁶

Η εκκρεμής σύγκρουση στην Υπερδνειστερία επιτρέπει στη Ρωσία να διατηρεί αξιόλογη στρατιωτική παρουσία στην περιοχή, στο πλαίσιο της ειρηνευτικής δύναμης, η οποία αποτελεί ουσιαστικά την εγγυήτρια δύναμη της Υπερδνειστερίας, αλλά και μοχλό πίεσης έναντι της Μολδαβίας. Τυχόν επίλυση της σύγκρουσης θα σήμαινε την αποχώρηση της ρωσικής παρουσίας από την περιοχή και την αναπόφευκτη αντικατάστασή της από κάποια άλλη μη φιλική δύναμη.⁹⁷ Τον Ιούνιο του 2014 η Μολδαβία σύναψε Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΕ, ενώ από τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου καταργήθηκε η υποχρέωση θεώρησης εισόδου των πολιτών της Μολδαβίας που εισέρχονται στα κράτη της ΕΕ.

⁹⁴ Η κοινή διακήρυξη για τα τελωνεία απαιτεί από τις επιχειρήσεις της Υπερδνειστερίας, προκειμένου να εξάγουν αγαθά προς την Ουκρανία, να υποβάλλουν τα έγγραφα εξαγωγής που έχουν λάβει μέσω της εγγραφής των στοιχείων τους στο Κισινάου.

⁹⁵ Svante Cornell et al., *Η Ευρύτερη περιοχή του Ευξείνου Πόντου: Ένας νέος κόμβος στην ευρωπαϊκή ασφάλεια*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007), 98-99.

⁹⁶ Igor Munteanu, «Η πολιτική της Μολδαβίας στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου και τον ΟΣΕΠ», στο *Ξεδιπλώνοντας την Οικονομική Συνεργασία του Ευξείνου Πόντου: Απόψεις από την περιοχή*, επιμ. Παναγιώτα Μανώλη, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2009), 492-493.

⁹⁷ Nicu Popescu, *The EU in Moldova – Settling conflicts in the neighbourhood*, (Paris: The European Union Institute for Security Studies, Occasional Paper No 60, October 2005), 24-25.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΣΙΑΣ – ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ

Η Ουκρανία ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος τον Αύγουστο του 1991 και είναι το δεύτερο μεγαλύτερο κράτος από πλευράς οικονομίας και πληθυσμού από τα κράτη της ΚΑΚ. Ρωσία και Ουκρανία αποτελούν δύο σημαντικούς εμπορικούς εταίρους με αυξημένη οικονομική δραστηριότητα που όμως μειώνεται με σταθερούς ρυθμούς λόγω της επιδείνωσης των σχέσεων των δύο κρατών. Για τη Ρωσία αποτελεί το σημαντικότερο κράτος που ανεξαρτητοποιήθηκε κατά τη φάση της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης για μια σειρά από ιστορικούς, γεωπολιτικούς και οικονομικούς λόγους. Σύμφωνα με τον Αμερικανό Μπρεζίνσκι, Σύμβουλο Εθνικής Ασφαλείας των ΗΠΑ επί Προέδρου Κάρτερ, η Ρωσία χωρίς την Ουκρανία παύει να αποτελεί μία αυτοκρατορία, αλλά με την Ουκρανία υποταγμένη, η Ρωσία καθίσταται αυτομάτως αυτοκρατορία.⁹⁸ Το κρατικό μόρφωμα των Σκανδιναβών Ρως, που διαμορφώθηκε κατά τον 9^ο αιώνα μ.Χ. γύρω από την περιοχή του Κιέβου, με την αποδοχή της χριστιανικής θρησκείας, την εκκλησιαστική οργάνωση, την κοινή νομοθεσία και την κοινή πολιτισμική δραστηριότητα εξελίχθηκε σταδιακά στο πρώτο σλαβικό πολιτικό κέντρο εξουσίας. Η κατάλυσή του από τις μογγολικές ορδές το 12^ο αιώνα μ.Χ. οδήγησε στην ανάδειξη ενός νέου πολιτικού κέντρου στην περιοχή της Μόσχας, το οποίο θα επεκταθεί στη συνέχεια και θα συμπεριλάβει στην επικράτειά του και τα εδάφη του κράτους του Κιέβου.⁹⁹ Επομένως, το Κίεβο στη ρωσική ιστορική συνείδηση αποτελεί την πρώτη ρωσική πόλη. Ενδεικτικό της ιστορικής ενότητας Ουκρανών και Ρώσων είναι ότι στον χρωματισμό της σημαίας της Ρωσικής Ομοσπονδίας επιλέχθη το κόκκινο, το κυανό και το λευκό που αντιπροσωπεύουν τη Ρωσία, την Ουκρανία και τη Λευκορωσία αντίστοιχα. Επιπλέον, στο ανατολικό τμήμα της Ουκρανίας όπου βρίσκονται και τα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα (Χάρκοβο, Ντιπροπετρόφσκ, Ντονέτσκ) εντοπίζονται σημαντικοί συμπαγείς ρωσικοί ή ρωσόφωνοι πληθυσμοί με έντονες αυτονομιστικές τάσεις, μέσω των οποίων η Ρωσία ασκεί σημαντική πολιτική επιρροή στην Ουκρανία.¹⁰⁰

⁹⁸ Zbigniew Brzezinski, "The Premature Partnership", *Foreign Affairs*, vol. 73/no. 2, (March – April 1994).

⁹⁹ Γιάννα Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης (1917-1991)*, (Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2012), 14.

¹⁰⁰ Θεόδωρος Γ. Ρ. Τσακίρης, «Το Δόγμα του "Εγγύς Εξωτερικού": Η ρωσική εξωτερική πολιτική έναντι της Ουκρανίας» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 191-192.

Χαρακτηριστικό της αντίληψης της Ρωσίας ως προς τη σχέση της με την Ουκρανία είναι ότι απαιτήθηκαν σχεδόν επτά χρόνια προκειμένου η ρωσική πολιτική ηγεσία να αποδεχθεί την εδαφική ακεραιότητα της Ουκρανίας και να αναγνωρίσει τα σύνορά της, τον Μάιο του 1997. Η Ουκρανία πρωτοστάτησε στη σύσταση του οργανισμού GUAM με έδρα το Κίεβο – η ονομασία προκύπτει από τα αρχικά των κρατών που συμμετέχουν σε αυτή στην αγγλική γλώσσα – που έχει ως στόχο την ενδυνάμωση της πολιτικής και οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των συμμετεχόντων κρατών, με πλήρη σεβασμό στην κυριαρχία και εδαφική ακεραιότητά τους.¹⁰¹ Ο ουσιαστικός λόγος σύστασης του εν λόγω οργανισμού ήταν ο συντονισμός των προσπαθειών των κρατών που εναντιώνονται στην επιρροή της Μόσχας στο χώρο της ΚΑΚ, με ανεπιτυχή όμως αποτελέσματα. Οι σχέσεις των δύο χωρών από την αρχή της ύπαρξής τους ως ανεξάρτητα κράτη χαρακτηρίστηκαν από εντάσεις για μια σειρά καίριων ζητημάτων που κληρονομήθηκαν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Το καθεστώς της χερσονήσου της Κριμαίας, η οποία είχε μεταβιβασθεί από τον Σοβιετικό ηγέτη Νικίτα Χρουστσόφ από τη Ρωσία στην Ουκρανία το 1954, ήταν το πρώτο από αυτά. Η πλειονότητα των κατοίκων της Κριμαίας ήταν ρωσικής καταγωγής με στενούς πολιτισμικούς δεσμούς με τη Ρωσία. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης βρήκε την Κριμαία να αποτελεί τμήμα της ουκρανικής επικράτειας. Ενώ αρχικά διακήρυξε αυτοδιάθεση, τελικά τον Μάιο του 1992 το κοινοβούλιο της Κριμαίας αποφάσισε την παραμονή της Κριμαίας στην ανεξάρτητη Ουκρανία με καθεστώς αυτονομίας.

Το δεύτερο σημαντικό ζήτημα το οποίο συνδέεται με το πρώτο ήταν ο διαμερισμός του σοβιετικού Στόλου της Μαύρης Θάλασσας που διευθετήθηκε μόλις το 1997, με αποτέλεσμα η Ρωσία να παραλάβει το 82% του στόλου και να αποκτήσει δικαιώματα ελλιμενισμού στις λιμενικές εγκαταστάσεις της Συμφερούπολης για 20 χρόνια, με πρόβλεψη για παράταση εκμίσθωσης για πέντε επιπλέον χρόνια μέχρι το 2022. Οι παραπάνω παραχωρήσεις επέφεραν ως αντάλλαγμα τη διαγραφή μέρους του συσσωρευμένου ουκρανικού ενεργειακού χρέους και τη μη αύξηση της τιμής του ρωσικού πετρελαίου και φυσικού αερίου που προμηθευόταν η Ουκρανία.¹⁰² Τον Απρίλιο του 2010 ο Ρώσος Πρόεδρος Ντμίτρι Μεντβέντεφ και ο Πρόεδρος της Ουκρανίας Βίκτορ Γιανουκόβιτς υπέγραψαν συμφωνία στο Χάρκοβο που

¹⁰¹ Ο Οργανισμός GUAM δημιουργήθηκε τον Οκτώβριο του 1997 από τη Γεωργία, την Ουκρανία, το Αζερμπαϊτζάν και τη Μολδαβία και από το 1999 έως το 2005 συμμετείχε και το Ουζμπεκιστάν. <http://guam-organization.org/en/node/440> (accessed November 29, 2015).

¹⁰² Θεόδωρος Γ. Ρ. Τσακίρης, «Το Δόγμα του “Έγγυς Εξωτερικού”»: Η ρωσική εξωτερική πολιτική έναντι της Ουκρανίας» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 201.

επέκτεινε τη μίσθωση μέχρι το 2042 σε συνδυασμό με μείωση της τιμής του παρεχόμενου φυσικού αερίου.¹⁰³ Η ενσωμάτωση της χερσονήσου της Κριμαίας στη Ρωσία, μετά το δημοψήφισμα της 16ης Μαρτίου του 2014, και η μονομερής ακύρωση των διμερών συμφωνιών 1997 και 2010 με την Ουκρανία ανέτρεψε τα δεδομένα, απάλλαξε τη Ρωσία από περιορισμούς και της δίνει τη δυνατότητα να προχωρήσει στον εκσυγχρονισμό των υποδομών και εγκαταστάσεων για την ισχυροποίηση των ναυτικών της δυνάμεων. Η παρουσία του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας στην κριμαϊκή χερσόνησο είναι ζωτικής σημασίας, διότι εξασφαλίζει τη διατήρηση της στρατιωτικής κυριαρχίας της Ρωσίας στον Εύξεινο Πόντο, προστατεύει τα ρωσικά οικονομικά συμφέροντα και παρέχει άμεση πρόσβαση στα θερμά νερά της Μεσογείου. Η συνεχιζόμενη κρίση στη Συρία και η επανεμφάνιση του ρωσικού στόλου ως εργαλείου εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας καταδεικνύει τη σημασία των ναυτικών εγκαταστάσεων της Κριμαίας.

Ένα τρίτο ζήτημα αποτέλεσε η αποπυρηνικοποίηση της Ουκρανίας με τη μεταφορά του πυρηνικού οπλοστασίου στη Ρωσία σύμφωνα με τις δεσμεύσεις που απέρρεαν από την υπογραφή του πρωτοκόλλου της Λισαβόνας τον Ιανουάριο του 1992. Στο πλαίσιο του πρωτοκόλλου αυτού, Καζακστάν, Ουκρανία και Λευκορωσία έπρεπε να μεταφέρουν το σύνολο των τακτικών πυρηνικών τους όπλων μέχρι τα τέλη του 1993 και το σύνολο των στρατηγικών πυρηνικών όπλων μέχρι τον Ιανουάριο του 1999 στη Ρωσία. Η ουκρανική πλευρά προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τη συμφωνία παράδοσης των πυρηνικών της όπλων για να αποσπάσει εγγυήσεις ασφαλείας από τη Ρωσία για το σεβασμό της εδαφικής της ακεραιότητας. Η απόφαση της ουκρανικής κυβέρνησης να διακόψει τη μεταφορά των τακτικών πυρηνικών όπλων τον Μάρτιο του 1992 προκάλεσε τριγμούς στις σχέσεις των δύο κρατών, αλλά ολοκληρώθηκε τελικά κανονικά σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα.¹⁰⁴

Το κρισιμότερο όμως ζήτημα προκύπτει από την ενεργειακή εξάρτηση της Ουκρανίας από τη Ρωσία, σε όλες τις πηγές ενέργειας (φυσικό αέριο, πετρέλαιο και πυρηνικά καύσιμα). Η Ουκρανία εισάγει από τη Ρωσία το 67% του φυσικού αερίου, το 74,79% του πετρελαίου και εξαρτάται 100% από τη Ρωσία για την προμήθεια πυρηνικών καυσίμων για τα τέσσερα πυρηνικά εργοστάσια που διαθέτει. Συνολικά η Ρωσία ελέγχει το 52.25% της ενεργειακής

¹⁰³ Panagiota Manoli, *The Dynamics of Black Sea Subregionalism*, (Ashgate, 2012), 145.

¹⁰⁴ Θεόδωρος Γ. Ρ. Τσακίρης, «Το Δόγμα του “Εγγύς Εξωτερικού”»: Η ρωσική εξωτερική πολιτική έναντι της Ουκρανίας» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 197-198.

κατανάλωσης της Ουκρανίας.¹⁰⁵ Ήδη από το 1992, η Ρωσία χρησιμοποιούσε την πρακτική της μείωσης του όγκου του διοχετευόμενου φυσικού αερίου ή της αύξησης της τιμής του ως μέσο άσκησης πίεσης στην Ουκρανία για την προώθηση των συμφερόντων της. Η ενεργειακή διπλωματία της Ρωσίας θα μπορούσε μεσοπρόθεσμα να υπονομεύσει ακόμη και την ίδια την ύπαρξη μιας ανεξάρτητης Ουκρανίας. Παράλληλα όμως η Ρωσία ήταν και εξακολουθεί να είναι εξαρτημένη από την Ουκρανία, επειδή οι αγωγοί μεταφοράς φυσικού αερίου προς τα ευρωπαϊκά κράτη διέρχονταν αποκλειστικά από το έδαφός της. Το πλεονέκτημα αυτό της παρείχε τη δυνατότητα να προβαίνει συστηματικά σε κατακράτηση μέρους των ρωσικών εξαγωγών για την κάλυψη των αναγκών της. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που η Ρωσία επιδίωξε τη διαφοροποίηση των οδών διαμετακόμισης του ρωσικού φυσικού αερίου μέσω της κατασκευής των αγωγών «Yamal-Europe» και «Nord Stream», ενώ σχεδιάζει την πλήρη παράκαμψη της Ουκρανίας, αρχικά μέσω της κατασκευής του «South Stream» που τελικά ακυρώθηκε και στη συνέχεια μέσω της πρότασης του «Turkish Stream». Παρ' όλα αυτά, από το ουκρανικό δίκτυο εξακολουθεί να εξάγεται το 50% περίπου του φυσικού αερίου προς τις ευρωπαϊκές αγορές.

Οι ενεργειακές διαμάχες Ρωσίας-Ουκρανίας επαναλήφθηκαν τον Ιανουάριο του 2006 και τον Ιανουάριο του 2009 – ενεργειακές κρίσεις σημειώθηκαν και μεταξύ Ρωσίας-Λευκορωσίας το 2010 και 2011 – και κατέδειξαν σε ευρύτερο επίπεδο τη σημασία της εξασφάλισης της ενεργειακής ασφάλειας της Ευρώπης, καθόσον τα κράτη της ΕΕ εισάγουν το 39% του φυσικού αερίου και το 33,5% του πετρελαίου από τη Ρωσία.¹⁰⁶ Στα τέλη του 2005, η Gazprom αποφάσισε την αύξηση της τιμής του φυσικού αερίου που πλήρωνε η Ουκρανία και προχώρησε σε προσωρινή διακοπή της προμήθειάς της μέχρι να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις της. Η κίνηση αυτή, πέραν της εξασφάλισης μεγαλύτερων κερδών, αποτελούσε και σαφή προειδοποίηση προς την Ουκρανία λόγω της γενικότερης μεταστροφής προς τις δυτικές δομές του ΝΑΤΟ και της ΕΕ μετά την «Πορτοκαλί Επανάσταση» και την εκλογή του Βίκτωρ Γιουσένκο ως Προέδρου της Ουκρανίας το Δεκέμβριο του 2004. Η δεύτερη σοβαρή ενεργειακή κρίση ανάμεσα στα δύο κράτη σημειώθηκε τον Ιανουάριο του 2009 και είχε άμεσες επιπτώσεις για την τροφοδοσία και τρίτων ευρωπαϊκών κρατών. Η μη αποπληρωμή του χρέους του φυσικού αερίου του

¹⁰⁵ Dr. Theodoros Tsakiris, *Dependencies & Vulnerabilities: The Energy Parameters of the Evolving Crisis between Russia, the EU and Ukraine*, ELIAMEP, Working Paper No 43/2014, 6-8.

¹⁰⁶ EU energy in figures, Statistical pocketbook 2015, European Commission, (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015), https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/PocketBook_ENERGY_%20PDF%20final.pdf (accessed November 29, 2015), 26.

προηγούμενου έτους από την ουκρανική πλευρά και η μη αποδοχή της αυξημένης τιμής για το επόμενο οδήγησε στη διακοπή της τροφοδοσίας της Ουκρανίας, η οποία για να καλύψει τις δικές της επιτακτικές ανάγκες παρακράτησε την ποσότητα του αερίου που προοριζόταν για άλλα ευρωπαϊκά κράτη.¹⁰⁷

Η Ουκρανία από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της ακολούθησε τη στρατηγική της πολιτικής εξισορρόπησης της Ρωσίας – ΕΕ που αντικατόπτριζε τις ιδιαίτερες εθνοτικές, γεωπολιτικές και οικονομικές συνθήκες που έχει επιβάλει η ιστορική πραγματικότητα. Επιπλέον, η ουκρανική οικονομία ελέγχεται από μία πολύ μικρή ομάδα, τους αποκαλούμενους «οικονομικούς ολιγάρχες», οι οποίοι διαθέτουν πολιτική επιρροή και δεν επιθυμούν την αλλαγή της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων που ευνοεί τα παγιωμένα συμφέροντά τους.¹⁰⁸ Ο δυτικός προσανατολισμός της Ουκρανίας μετά την «Πορτοκαλί Επανάσταση» και την εκλογή του Βίκτωρ Γιουσένκο ως Προέδρου της Ουκρανίας, το Δεκέμβριο του 2004, είχε ως στόχο την πλήρη ενσωμάτωση στους ευρωατλαντικούς θεσμούς, χωρίς όμως την πραγματοποίηση και των απαιτούμενων μεταρρυθμίσεων. Η παραπάνω πολιτική κατεύθυνση αποσπούσε την Ουκρανία από τη σφαίρα επιρροής της Ρωσίας και προκάλεσε την έντονη αντίδρασή της, που εκδηλώθηκε κυρίως μέσω των προαναφερθεισών ενεργειακών κρίσεων και της επιβολής εμπορικών περιορισμών σε ουκρανικά προϊόντα. Η φιλορωσική πολιτική του Βίκτορ Γιανουκόβιτς, Προέδρου της Ουκρανίας από το Φεβρουάριο του 2010, απεκατέστησε μέχρι ενός σημείου τις σχέσεις με τη Ρωσία που είχαν ενταθεί σε επικίνδυνο βαθμό την προηγούμενη πενταετία.

Το Νοέμβριο του 2013, ο Γιανουκόβιτς ανακοίνωσε ότι η κυβέρνηση θα αναστείλει τις εργασίες για τη Συμφωνία Σύνδεσης η οποία θα ενίσχυε τους πολιτικούς και εμπορικούς δεσμούς με την ΕΕ και τάχθηκε υπέρ της ένταξης της Ουκρανίας στην Τελωνειακή Ένωση που προωθούσε η Ρωσία, με αντάλλαγμα τη μείωση της τιμής του φυσικού αερίου και την παροχή δανείου, ύψους 15 δις δολαρίων από τη Μόσχα. Η στροφή του Γιανουκόβιτς προς τη Ρωσία προκάλεσε διαδηλώσεις στην πλατεία Ανεξαρτησίας του Κιέβου, οι οποίες έμειναν γνωστές ως «Euromaidan». Οι παραπάνω διαδηλώσεις οδήγησαν σε μία σειρά αλυσιδωτών γεγονότων που αποσταθεροποίησαν πολιτικά την Ουκρανία και προκάλεσαν την στρατιωτική επέμβαση της Ρωσίας με στόχο την κατάληψη της Κριμαίας και εσωτερική στρατιωτική σύγκρουση στα εδάφη της Ουκρανίας. Οι διαδηλώσεις συνεχίστηκαν και το

¹⁰⁷ Φίλιππος Προέδρου, «Η ρωσική ενεργειακή στρατηγική στην Ευρώπη» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμ. Μάνος Καραγιάννης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 122-123.

¹⁰⁸ Παναγιώτα Μανώλη, *Ποιος έχασε (σ)το Κιέβο*; ELIAMEP Briefing Notes 30/2014, Μάρτιος 2014, 2-3.

επόμενο διάστημα και κλιμακώθηκαν μετά την 16η Ιανουαρίου του 2014, όταν με αφορμή τη ψήφιση νόμων κατά των συγκεντρώσεων από την κυβέρνηση, οι αντικυβερνητικοί διαδηλωτές προχώρησαν σε καταλήψεις κυβερνητικών κτηρίων στο Κίεβο. Παρά την υπογραφή συμφωνίας μεταξύ Γιανουκόβιτς και αντιπολίτευσης την 21η Φεβρουαρίου για τερματισμό της βίας, υιοθέτηση του Συντάγματος του 2004 που προέβλεπε μειωμένες προεδρικές αρμοδιότητες και διενέργεια πρόωρων εκλογών, τμήμα αντικυβερνητικών επέμενε στην παραίτηση του Γιανουκόβιτς. Την επόμενη ημέρα οι αντικυβερνητικοί ανέτρεψαν την κυβέρνηση Γιανουκόβιτς και σχημάτισαν μεταβατική κυβέρνηση συνεργασίας αποτελούμενη από κεντροδεξιά κόμματα, το ακροδεξιό κόμμα Σβόμποντα και διάφορους φιλοευρωπαϊκούς κοινοβουλευτικούς συνασπισμούς και ανεξάρτητους βουλευτές. Από τις πρώτες ενέργειες της φιλοδυτικής νέας κυβέρνησης ήταν η σύνταξη σχεδίου νόμου (αν και δεν επικυρώθηκε) που περιόριζε τα πολιτιστικά δικαιώματα των μειονοτήτων, κίνηση που προκάλεσε διαδηλώσεις της μεγάλης ρωσικής μειονότητας σε πόλεις του ανατολικού και νότιου τμήματος της Ουκρανίας, όπως το Χάρκοβο, το Ντονέτσκ, το Ντιπροπετρόφσκ, τη Μαριούπολη και την Οδησό.¹⁰⁹

Την 1η Μαρτίου, ο Πρόεδρος της Ρωσίας, Βλαντιμίρ Πούτιν, κατόπιν έγκρισης του ρωσικού κοινοβουλίου, επικαλούμενος την προστασία του ρωσικού στοιχείου που αποτελεί το 60-65% του πληθυσμού της Κριμαίας από την μη νομιμοποιημένη μεταβατική κυβέρνηση, απέστειλε ρωσικά στρατεύματα στην Κριμαία, τα οποία σε συνεργασία με ρωσικές δυνάμεις του Στόλου της Μαύρης Θάλασσας έθεσαν υπό τον έλεγχό τους, αναίμακτα, ολόκληρη την χερσόνησο της Κριμαίας. Είχε προηγηθεί τις προηγούμενες ημέρες η κατάληψη κυβερνητικών κτηρίων και στρατηγικών υποδομών της Κριμαίας από στρατιώτες χωρίς διακριτικά, οι οποίοι ανήκαν στις ρωσικές δυνάμεις. Ήταν η δεύτερη φορά, μετά την εισβολή στη Γεωργία το 2008, που η Ρωσία έκανε χρήση της στρατιωτικής της ισχύος έναντι ενός άλλου κυρίαρχου κράτους. Με το δημοψήφισμα της 16ης Μαρτίου, το Κοινοβούλιο της Κριμαίας αποφάσισε μονομερώς την ένωση με τη Ρωσία και δύο ημέρες αργότερα υπογράφηκε η συνθήκη ένταξής της στη Ρωσία, πράξη που παραβιάζει τους διεθνείς κανόνες δικαίου και την αρχή της μη αλλαγής των εθνικών συνόρων. Την 21η Μαρτίου η μεταβατική κυβέρνηση υπέγραψε τελικά τη Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΕ με παράλληλη συμφωνία για οικονομική ενίσχυση της τάξεως των 11 δις ευρώ από την ΕΕ και

¹⁰⁹ Dr. Thanos Dokos, *The Ukraine Crisis: A Tale of Misperceptions, Miscalculations & Mismanagement: Is There Still Time to Avoid Permanent Damage to the European Security Order?*, ELIAMEP, Dec. 2014, 3.

720 εκ. ευρώ από τις ΗΠΑ.¹¹⁰ Ένα χρόνο αργότερα το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ενέκρινε δάνειο ύψους 17,5 δις δολαρίων, για τη διάσωση της ουκρανικής οικονομίας.

Το αμέσως επόμενο διάστημα οι διαδηλώσεις συνέχισαν να υφίστανται με ρωσόφρονους αυτονομιστές να απαιτούν την ανεξαρτησία ή την ένωση των ανατολικών επαρχιών με τη Ρωσία. Η πιο έντονη δράση των αυτονομιστών αναπτύχθηκε στο Ντονέτσκ και το Λουχάνσκ και κλιμακώθηκε από τον Απρίλιο σε στρατιωτική σύγκρουση ανάμεσα στις κυβερνητικές δυνάμεις από τη μία πλευρά και τις αυτονομιστικές δυνάμεις από την άλλη, οι οποίες είχαν την αμέριστη στρατιωτική, υλικοτεχνική, οικονομική και διπλωματική υποστήριξη της Ρωσίας. Εκπρόσωποι της ουκρανικής και της ρωσικής κυβέρνησης, καθώς και των φιλορώσων αυτονομιστών συμφώνησαν την 5η Σεπτεμβρίου του 2014 σε κατάπαυση του πυρός με τη συμφωνία εκεχειρίας στο Μινσκ (Πρωτόκολλο Μινσκ Ι), η οποία όμως δεν τηρήθηκε και οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν με μεγάλη ένταση στις επαρχίες του Ντονέτσκ και του Λουχάνσκ.¹¹¹ Την 12η Φεβρουαρίου του 2015 υπεγράφη η δεύτερη συμφωνία εκεχειρίας στο Μινσκ (Πρωτόκολλο Μινσκ ΙΙ) στη σύνοδο των ηγετών Ρωσίας, Ουκρανίας, Γερμανίας και Γαλλίας, για κατάπαυση του πυρός και απόσυρση των βαρέων όπλων των αντιμαχόμενων πλευρών (άρματα μάχης και εκτοξευτές πυροβολικού), η οποία έχει οδηγήσει στην αποκλιμάκωση της σύγκρουσης, όχι όμως και στον τερματισμό των αψιμαχιών. Η συμφωνία προβλέπει ακόμη την επιστροφή του ελέγχου των συνόρων Ουκρανίας – Ρωσίας από τη Μόσχα στο Κίεβο, την αποχώρηση μισθοφορικών και ξένων δυνάμεων, την αποκατάσταση των πολιτικών και οικονομικών επαφών των αυτονομημένων περιοχών με την υπόλοιπη επικράτεια και συνταγματική μεταρρύθμιση μέχρι τα τέλη του 2015.¹¹² Η συνεχιζόμενη σύγκρουση στην Ανατολική Ουκρανία έχει κοστίσει τη ζωή σε τουλάχιστον

¹¹⁰ Dr. Theodoros Tsakiris, *Dependencies & Vulnerabilities: The Energy Parameters of the Evolving Crisis between Russia, the EU and Ukraine*, ELIAMEP, Working Paper No 43/2014, 5.

¹¹¹ PROTOCOL on the results of consultations of the Trilateral Contact Group (Minsk, 05/09/2014), <http://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/27596-protocol-on-the-results-of-consultations-of-the-trilateral-contact-group-minsk-05092014> (accessed November 30, 2015).

¹¹² Ukraine: Follow-up of Minsk II A fragile ceasefire [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/565874/EPRS_BRI\(2015\)565874_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/565874/EPRS_BRI(2015)565874_EN.pdf) (accessed November 30, 2015).

8.050 ανθρώπους, ενώ ο αριθμός των εκτοπισμένων ανέρχεται σε περισσότερους από 1,5 εκατομμύριο.¹¹³

Σύμφωνα με τη ρωσική θεώρηση, η ΕΕ και οι ΗΠΑ με την προσπάθεια προσεταιρισμού Ουκρανίας επιβεβαίωσαν την ανταγωνιστική τους δράση στο ζωτικό για αυτή χώρο και αφύπνισαν τις ιστορικές ανησυχίες της Ρωσίας που άπτονται βασικών θεμάτων εθνικής ασφαλείας. Η στρατηγική της Μόσχας επιδιώκει την αποσταθεροποίηση του Κιέβου για παραδειγματισμό, αν και τα συμφέροντα των αυτονομιστών των αυτοαποκαλούμενων Λαϊκών Δημοκρατιών του Ντονέτσκ και του Λουχάνσκ δεν ευθυγραμμίζονται πάντα με εκείνα του Κρεμλίνου.¹¹⁴ Η καταστροφή των κρίσιμων υποδομών και εγκαταστάσεων της περιοχής του Ντονμπάς, της πιο βιομηχανοποιημένης περιοχής της Ουκρανίας, αποσκοπεί στην επιδείνωση της ήδη βεβαρημένης ουκρανικής οικονομίας και στην αδυναμία εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων που προβλέπει η Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΕ.¹¹⁵

Η Δύση δεν προέβη σε σωστή εκτίμηση της αναπόφευκτης επιρροής του ρωσικού παράγοντα σε πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο στην Ουκρανία ούτε υπολόγισε τις δυνατότητες αντίδρασης της Ρωσίας παρά τις σαφείς ενδείξεις για άσκηση αναθεωρητικής πολιτικής εκ μέρους της Μόσχας, όπως κατέδειξε η περίπτωση της Γεωργίας.¹¹⁶ Η γεωγραφική πραγματικότητα επιβάλλει τις στενές οικονομικές σχέσεις και τη συνεργασία με τη Ρωσία για τη διάσωση της ουκρανικού κράτους. Η Ρωσία θα μπορούσε ίσως να διαπραγματευτεί μια ουδέτερη Ουκρανία, με αποκεντρωμένη ομοσπονδιακή μορφή διακυβέρνησης και ευρεία αυτονομία των ρωσόφωνων περιοχών, την οποία θα μπορεί να χρησιμοποιεί ως μοχλό πίεσης έναντι των δυτικόστροφων πολιτικών του Κιέβου. Εξάλλου το κόστος της ανασυγκρότησης και ενσωμάτωσης των εν λόγω περιοχών στο ρωσικό κορμό θα ήταν τεράστιο και μια τέτοια προοπτική δεν φαντάζει ρεαλιστική, δεδομένων και των

¹¹³ Statement by Assistant Secretary-General for Human Rights Ivan Šimonović at the Human Rights Council Inter-active dialogue on Ukraine, 29 September 2015 <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16526&LangID=E> (accessed November 30, 2015).

¹¹⁴ Alexander J. Motyl, *Όταν η Ουκρανία έχασε το Ντόνετσκ: ο Κόσμος σύμφωνα με τον Alexander Zakharchenko*, 25/11/2015, <http://foreignaffairs.gr/articles/70595/alexander-j-motyl/otan-i-oukrania-exase-to-ntonetsk> (πρόσβαση: Νοέμβριος 28, 2015).

¹¹⁵ Hanna Shelest, *After the Ukrainian crisis: Is there a place for Russia?*, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 15, No. 2, June 2015, 195.

¹¹⁶ Jeffrey Sachs, *Μια νέα μετασοβιετική χάρτα: Γιατί η Δύση πρέπει να προχωρήσει προσεκτικά στην Ουκρανία*, 14/03/2014, <http://foreignaffairs.gr/articles /69725 /jeffrey - sachs / mia - nea - metasobietiki -xarta> (πρόσβαση: Νοέμβριος 28, 2015).

πιέσεων που δέχεται η ρωσική οικονομία λόγω της μείωσης της τιμής του πετρελαίου και της επιβολής οικονομικών κυρώσεων, με πρωτοστατούσες τις ΗΠΑ και ακολουθούμενες από την ΕΕ και άλλα κράτη. Σε διαφορετική περίπτωση, οι αυτονομημένες περιοχές θα μπορούσαν σταδιακά με τη ρωσική υποστήριξη να αναπτύξουν βιώσιμες κρατικές δομές και να εγκαθιδρύσουν μόνιμες διαχωριστικές γραμμές, ακολουθώντας τα παραδείγματα της Ν. Οσσετίας, της Αμπχαζίας και της Υπερδνειστερίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ρωσία αποτελεί ένα κράτος τα σύνορα του οποίου εκτείνονται σε τρεις διαφορετικές πολιτιστικές σφαίρες – Ευρώπη, Ασία και μουσουλμανικό κόσμο – και εντός των συνόρων αυτών περικλείονται αρκετοί ανομοιογενείς μεταξύ τους πληθυσμοί. Αλλάζοντας διαρκώς έκταση, προσαρτώντας συνεχώς νέα εδάφη και ενσωματώνοντας νέες μη ρωσικές οντότητες, η Ρωσία ένωθε πάντα την ανάγκη να διατηρεί τεράστια στρατιωτική δύναμη στο εσωτερικό της, το μέγεθος της οποίας δεν είχε καμία σχέση με οποιαδήποτε πιθανή απειλή κατά της εξωτερικής της ασφάλειας. Συνεχώς σε εμπόλεμη κατάσταση και επεκτείνοντας τα εδάφη της προς πάσα κατεύθυνση, θεωρούσε τον εαυτό της μόνιμα απειλούμενο. Ο ρόλος της στην ευρωπαϊκή ισορροπία ήταν πάντα σημαντικός, αλλά διαρκώς ήταν διχασμένη ανάμεσα σε μία έμμονη ανασφάλεια και σε έναν προσηλυτιστικό ζήλο, ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία. Πολλοί αναλυτές υποστηρίζουν ότι ο ρωσικός επεκτατισμός πηγάζει από ένα έντονο αίσθημα ανασφάλειας. Καθώς το ρωσικό κράτος απλωνόταν από τον περίγυρο της Μόσχας προς την ανατολική Ευρώπη, την Κεντρική Ασία και τις ακτές του Ειρηνικού, η αναζήτηση ασφάλειας εξελίχθηκε σε συνεχή επέκταση και αυτό που ξεκίνησε ως αμυντικό κίνητρο εξελίχθηκε σε διαρκή επιθετικό πόλεμο.¹¹⁷

Η δυσχέρεια προάσπισης των πεδινών κατά βάση εδαφών της, η πολιτική δημιουργίας μιας ζώνης ελεγχόμενων κρατών περιμετρικά των ρωσικών συνόρων και οι γεωγραφικοί περιορισμοί όσον αφορά την πρόσβαση στις ανοικτές θάλασσες οδηγούν τη Ρωσία ιστορικά σε μια διαφαινόμενη επεκτατική πολιτική που επηρεάζει την περιφερειακή αλλά και ευρωπαϊκή ασφάλεια. Σύμφωνα με τη ρωσική θεώρηση η «πορτοκαλί επανάσταση» στην Ουκρανία, η προσχώρηση επτά κρατών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στο ΝΑΤΟ το Μάρτιο του 2004 και το σύστημα αντιπυραυλικής άμυνας στην Κεντρική Ευρώπη υποδεικνύουν τις προθέσεις περικύκλωσης και περιορισμού της Ρωσίας και εγείρουν βασικά ζητήματα εθνικής ασφαλείας.

Η Ρωσία αυτό που επιδιώκει να πετύχει με την εξωτερική πολιτική της είναι να προωθήσει μια κοινή οικονομική, πολιτική και στρατηγική γραμμή για όλα τα κράτη και να τα κρατήσει στη δική της σφαίρα επιρροής, όπως καταδεικνύει το δόγμα του εγγύς εξωτερικού και το εγχείρημα της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης. Η προοπτική της επέκτασης και εδραίωσης της αμερικανικής επιρροής σε κράτη που αυτή κατατάσσει στον πυρήνα της

¹¹⁷ Χένρι Κίσιντζερ, *Διπλωματία*, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, 1995), 29.

δικής της σφαίρας επιρροής, (Ουκρανία, Γεωργία) και η προσέγγιση της ΕΕ μέσω της ήπιας ισχύος και της Ανατολικής Εταιρικής Σχέσης αποκλειστικά στα κράτη του εγγύς εξωτερικού της (Ουκρανία, Μολδαβία, Λευκορωσία, Γεωργία, Αρμενία και Αζερμπαϊτζάν) δεν γίνεται αποδεκτή από τη ρωσική πλευρά. Η χρήση στρατιωτικής ισχύος στη Γεωργία και την Ουκρανία για την αποσταθεροποίησή τους κατέστησε σαφές ότι δεν είναι διατεθειμένη να αφήσει τους στρατηγικά σημαντικούς γείτονές της να ενσωματωθούν σε μη φιλικούς στρατιωτικούς συνασπισμούς όπως το ΝΑΤΟ και δυνητικά να είναι σε θέση να πλήξουν βασικά στρατηγικά συμφέροντά της.

Η Ρωσία παρ' όλα αυτά αποτελεί ένα γεωγραφικά ανασφαλές κράτος που βρίσκεται σε πληθυσμιακή συρρίκνωση λόγω του έντονου δημογραφικού προβλήματος με κίνδυνο εξασθένησης της πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής επιρροής του ακόμη και στην ίδια την περιφέρειά του. Η παραγωγική βάση της Ρωσίας, που στηρίζεται στην ενεργειακή βιομηχανία και την παραγωγή φυσικών πόρων, προσαρμόζεται στην πραγματικότητα που επιβάλλει ο φθίνων πληθυσμός και η τεχνολογική υστέρηση και έλλειψη καινοτομίας. Η στρατηγική της Ρωσίας φαίνεται να περιλαμβάνει την κατοχή ισχυρής στρατιωτικής ισχύος (με έμφαση στην πυρηνική) και τη δημιουργία ουδέτερων ζωνών κατά μήκος των συνόρων της, μέσω της αποδυνάμωσης και αποσταθεροποίησης των γειτονικών κρατών που ελκύονται από τις ευρωατλαντικές δομές (Ουκρανία, Γεωργία).

Η επιδείνωση των σχέσεων Ρωσίας – Δύσης μετά το 2003 όμως εξηγείται και από μια άλλη οπτική. Η επιθετικότητα της Ρωσίας δεν οφείλεται στην επιδίωξή της να ανασυστήσει την ρωσική αυτοκρατορία, αλλά στην απροθυμία της να δεχθεί τη θέση ενός «ήσσονος εταίρου» της διεθνούς κοινότητας για την οποία την προόριζε ο αγγλοσαξονικός άξονας, καθώς η Ρωσία δεν σταμάτησε ποτέ να διεκδικεί το ρόλο της μεγάλης δύναμης. Επιπλέον, επιθυμεί να αποτρέψει τη στρατηγική απομόνωση και περικύκλωσή της.¹¹⁸ Η πτώση της τιμής του πετρελαίου και οι διεθνείς κυρώσεις που της έχουν επιβληθεί λόγω της προσάρτησης της Κριμαίας και της εμπλοκής στη σύγκρουση της Ανατολικής Ουκρανίας αποδυναμώνουν τη ρωσική οικονομία. Τα υψηλά ποσοστά όμως της δημοτικότητας του Πρόεδρου Πούτιν καταδεικνύουν ότι το ρωσικό έθνος είναι διατεθειμένο να υποστηρίξει την πολιτική που έχει υιοθετήσει ο Πούτιν και να υπομείνει υλικές δοκιμασίες, όπως και στο παρελθόν, για την εξυπηρέτηση των ζωτικών εθνικών συμφερόντων του και τη διατήρηση της Ρωσίας ως μιας

¹¹⁸ Δημήτρης Ιωάννου, «Το γεωπολιτικό “παίγνιο” του φυσικού αερίου και η Ελλάδα», στο *Από τον Μπους στον Ομπάμα: Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*, επιμ. Σωτήρης Ντάλης (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010), 492-493.

μεγάλης δύναμης που θα έχει επιρροή στην παγκόσμια πολιτική.¹¹⁹ Η επιμονή της ρωσικής πολιτικής σε αυτή την κατεύθυνση καταδεικνύεται και από τον στρατηγικό ενεργειακό σχεδιασμό της Ρωσίας που επιδιώκει τη διαφοροποίηση των αγορών του φυσικού αερίου, με τη στροφή προς την τεράστια κινεζική αγορά. Η υπεροχή της Ρωσίας και του ρωσικού πολιτισμού εξακολουθούν να παραμένουν βασικές αξίες στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής του Πούτιν, ακόμη κι αν υπονομεύονται οι δημοκρατικοί θεσμοί και νομιμοποιείται ο αυταρχισμός του Κρεμλίνου.

Οι αλλαγές που επέρχονται στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας με την προσάρτηση της χερσονήσου της Κριμαίας και τη δυνατότητα αύξησης της ισχύος του ρωσικού ναυτικού που αυτή συνεπάγεται αναμφισβήτητα ισχυροποιούν τη ρωσική ικανότητα προβολής ισχύος όχι μόνο στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας αλλά και στην Ανατολική Μεσόγειο. Ρωσία και Τουρκία μοιράζονται κοινές θέσεις και συμφέροντα για ζητήματα της περιοχής και έχουν εγκαθιδρύσει μία σταθερή πορεία συνεργασίας την τελευταία δεκαετία. Η Ρωσία ανησυχεί από την διείσδυση της ΕΕ και των ΗΠΑ σε περιοχές της παραδοσιακής σφαίρας επιρροής της, ενώ η Τουρκία ανησυχεί για την αποσταθεροποίηση των νοτιοανατολικών συνόρων της και τις συνεπακόλουθες συνέπειες για την εδαφική της ακεραιότητα. Η Τουρκία αναγνωρίζει τα ζωτικά συμφέροντα του περιφερειακού ηγεμόνα και ακολουθεί μία πολιτική άμβλυσης των δευτερευόντων αντικρουόμενων συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου.

Η κατάρριψη όμως του ρωσικού μαχητικού αεροσκάφους την 24^η Νοεμβρίου 2015, κατά τη διάρκεια αποστολής βομβαρδισμού στο θέατρο επιχειρήσεων της Συρίας από τουρκικά μαχητικά, δημιούργησε σοβαρή κρίση στις διπλωματικές σχέσεις των δύο κρατών και οδήγησε σε ραγδαία επιδείνωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων.¹²⁰ Η στρατιωτική επέμβαση της Ρωσίας και η κλιμακούμενη εμπλοκή των ενόπλων δυνάμεων της από την 30^η Σεπτεμβρίου 2015 σε επιχειρήσεις εναντίον των διαφόρων αντικαθεστωτικών δυνάμεων που μάχονται το καθεστώς Άσαντ αλλά και εναντίον δυνάμεων του αυτοαποκαλούμενου Ισλαμικού Κράτους μετέβαλε το συσχετισμό ισχύος που είχε διαμορφωθεί στη στρατιωτική σύγκρουση στη Συρία. Η ισχυρή παρουσία της Ρωσίας επηρεάζει αρνητικά τους τουρκικούς σχεδιασμούς σε μία περιοχή που θεωρείται νευραλγική για την ασφάλεια της Τουρκίας. Η επιδείνωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων υποδηλώνει ότι η Τουρκία είναι διατεθειμένη να

¹¹⁹ Sharyl Cross, *NATO-Russia security challenges in the aftermath of Ukraine conflict: managing Black Sea security and beyond*, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 15, No. 2, June 2015, 168.

¹²⁰ <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34912581> (accessed December 05, 2015).

προωθήσει τα συμφέροντά της στην περιοχή της Μέσης Ανατολής παρά τον μεγάλο οικονομικό και διπλωματικό αντίκτυπο που θα έχει η πολιτική σύγκρουσης με τους ρωσικούς σχεδιασμούς για την περιοχή.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αλεξόπουλος, Ηλίας, *Διεθνείς Σχέσεις: Εισηγήσεις – Δημοσιεύσεις – Απόψεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2008.

Γρηγοριάδης, Ιωάννης Ν., *Ευρωπαϊκή Ενεργειακή Ασφάλεια & Αγωγοί Φυσικού Αερίου στη Ν.Α. Ευρώπη: Ένα Νέο Πεδίο Ελληνοτουρκικής Συνεργασίας*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Policy Paper, No 12/Δεκ. 2008.

Ιωάννου, Δημήτρης, «Το γεωπολιτικό “παίγνιο” του φυσικού αερίου και η Ελλάδα», στο *Από τον Μπους στον Ομπάμα: Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*, επιμέλεια από τον Σωτήρη Ντάλη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Καραγιάννης, Μάνος, «Το ρωσικό πολιτικό σύστημα στη μετασοβιετική περίοδο: από την “ανελεύθερη δημοκρατία” του Γιέλτσιν στην “κυρίαρχη δημοκρατία” του Πούτιν» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμέλεια από τον Μάνο Καραγιάννη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Καραγιάννης, Μάνος, «Ο Ρόλος της Μαύρης Θάλασσας ως πυλώνας της ευρωπαϊκής ενεργειακής ασφάλειας» στο *Ο Εύξεινος Πόντος: Μία αναδύομενη περιοχή*, επιμέλεια από τους Δημήτριο Τριανταφύλλου, Παναγιώτα Μανώλη.

Καραγιάννης, Μάνος, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, Αθήνα: ΕΚΕΜ, Κείμενο Εργασίας 2/Δεκέμβριος 2005.

Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη, Γιάννα, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης (1917-1991)*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2012.

Κίσιντζερ, Χένρι, *Διπλωματία*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, 1995.

Κυρκιλής, Δημήτριος, «Είναι η Ρωσία μία οικονομία φυσικών πόρων; Οικονομική μετάβαση, οικονομική ανάπτυξη και ο ρόλος του πετρελαίου» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμέλεια από το Μάνον Καραγιάννη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Λαμπρόπουλος, Κωνσταντίνος, «Η πολιτική δυναμική της Ρωσικής Δημοκρατίας» στο *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, επιμέλεια από τους Λεωνίδα Μαρούδα, Χαράλαμπο Τσαρδανίδη, Αθήνα: Εξάντας, 1999.

Μανώλη, Παναγιώτα, *Ποιος έχασε (σ)το Κίεβο;*, ELIAMEP Briefing Notes, 30/2014, Μάρτιος 2014.

Μηλιός, Γιάννης, «Σε αναζήτηση της ανάπτυξης: η παρακμή της ρωσικής οικονομίας στη δεκαετία του 1990» στο *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις της*

μετάβασης, επιμέλεια από τους Λεωνίδα Μαρούδα, Χαράλαμπο Τσαρδανίδη, Αθήνα: Εξάντας, 1999.

Προέδρου, Φίλιππος, «Η ρωσική ενεργειακή στρατηγική στην Ευρώπη» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμέλεια από τον Μάνο Καραγιάννη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Ροζάκης, Χρήστος, «Η Διεθνής Θέση της Ελλάδας σε Ένα Μεταβαλλόμενο Κόσμο», στο *Από τον Μπους στον Ομπάμα: Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*, επιμέλεια από τον Σωτήρη Ντάλη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Σωτηρίου, Στέλιος «Η ρωσική επιχειρηματική ολιγαρχία σε μια δυναμική σχέση εξουσίας με το Κρεμλίνο» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμέλεια από τον Μάνο Καραγιάννη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Τριανταφύλλου, Δημήτριος, «Ζητήματα ασφαλείας στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας», στο *Από τον Μπους στον Ομπάμα: Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*, επιμέλεια από τον Σωτήρη Ντάλη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Τσακίρης, Θεόδωρος Γ. Ρ., «Το Δόγμα του “Εγγύς Εξωτερικού”»: Η ρωσική εξωτερική πολιτική έναντι της Ουκρανίας» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμέλεια από τον Μάνο Καραγιάννη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Τσακίρης, Θεόδωρος, «Ο Ψυχρός πόλεμος που δεν τελείωσε: Προϊστορία, χρονικό και γεωστρατηγικός απολογισμός του ρωσο-γεωργιανού πολέμου», στο *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Τόμος 14, Τεύχος 1, Ιούνιος – Ιούλιος – Αύγουστος 2008.

Τσαρδανίδης, Χαράλαμπος, «Διλήμματα και Προτεραιότητες της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής» στο *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, επιμέλεια από τους Λεωνίδα Μαρούδα, Χαράλαμπο Τσαρδανίδη, Αθήνα: Εξάντας, 1999.

Φίλης, Κωνσταντίνος, «Αμερικανορωσικές σχέσεις: “επανεκκίνηση” με πρόθεση συμβιβασμού αλλά και όρους;» στο *Από τον Μπους στον Ομπάμα: Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*, επιμέλεια από τον Σωτήρη Ντάλη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Alexandrova-Arbatova, Nadia, «Αναλύοντας την οικονομική συνεργασία του Ευξείνου Πόντου: Μία άποψη από τη Ρωσία», στο *Ξεδιπλώνοντας την Οικονομική Συνεργασία του Ευξείνου Πόντου: Απόψεις από την περιοχή*, επιμέλεια από την Παναγιώτα Μανώλη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2009.

Cornell, Svante, Anna Jonsson, Niklas Nilsson and Per Hagstrom, *Η Ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου: Ένας νέος κόμβος στην ευρωπαϊκή ασφάλεια*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2007.

Calvocoressi, Peter, *Διεθνής Πολιτική 1945-2000*, Αθήνα: Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, 2004.

Hill, Fiona, «Το Αίνιγμα της Κασπίας: Αγωγοί και Δίκτυα Ενέργειας» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμέλεια από τους Δημήτρη Καιρίδη και Lenore G. Martins, Αθήνα : Εκδόσεις I. Σιδέρης, 2006.

Lesser, Ian O., *Παγκόσμιες τάσεις, περιφερειακές συνέπειες: Οι ευρύτερες στρατηγικές επιπτώσεις στην περιοχή του Εύξεινου Πόντου*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2009.

Shakleina, Tatiana A., «Η Ρωσία στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική» στο *Η Ρωσία Σήμερα: Πολιτική, Οικονομία και Εξωτερικές Σχέσεις*, επιμέλεια από τον Μάνο Καραγιάννη, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010.

Sosyal, Mumtaz, «Το Μέλλον της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμέλεια από τους Δημήτρη Καιρίδη και Lenore G. Martins, Αθήνα : Εκδόσεις I. Σιδέρης, 2006.

Tanrisever, Oktay F., «Τουρκία και Ρωσία στην Ευρασία» στο *Ρόλος και Θέση της Σύγχρονης Τουρκίας στον Κόσμο – Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, επιμέλεια από τους Δημήτρη Καιρίδη και Lenore G. Martins, Αθήνα : Εκδόσεις I. Σιδέρης, 2006.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bechev, Dimitar, *Russia and Turkey: What does their partnership mean for the EU?*, European Policy Center, Policy Brief, 13 February 2015.

Brzezinski, Zbigniew, “The Premature Partnership”, *Foreign Affairs*, vol. 73/no. 2, March – April 1994.

Cornell, Svante E., *The Nagorno-Karabakh Conflict*, Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999.

Cornell, Svante E., *Small Nations and Great Powers: A study of ethno-political conflict in the Caucasus*, London and New York: RoutledgeCurzon, Taylor & Francis e-Library, 2005.

Eder, M., A. Yakovlev, and A Çarkoglu, *Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*, Moscow: State University – Higher School of Economics, 2003.

Emerson, Michael, *Post-Mortem on Europe’s First War of the 21st Century*, CEPS Policy Brief, No 167, August 2008.

EU energy in figures, Statistical pocketbook 2015, European Commission, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/PocketBook_ENERGY_2015%20PDF%20final.pdf. Also available in print form.

Fotiou, Eleni, “Caucasus Stability and Cooperation Platform”: What is at Stake for Regional Cooperation?, ICBSS, Policy Brief no. 16, June 2009.

Hanna Shelest, *After the Ukrainian crisis: Is there a place for Russia?*, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 15, No. 2, June 2015.

Kaljurand, Riina, *Russian influence on Moldovan politics during the Putin era (2000-2008)*, ICDS, November 2008.

Kapanadze, Sergi, Georgia’s Vulnerability to Russian Pressure Points, ECFR, June 2014.

Larrabee, F. Stephen, “NATO and Black Sea Security” in *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, edited by Daniel Hamilton and Gerhard Mangott, Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2008.

Manoli, Panagiota, *The Dynamics of Black Sea Subregionalism*, (Ashgate, 2012).

Matveeva, Anna, “Conflicts in the Wider Black Sea Area” in *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, edited by Daniel Hamilton and Gerhard Mangott, Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2008.

Petro, Nicolai N. and Alvin Z. Rubinstein, *Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State*, New York, Longman, 1997.

Rather, Michael, Paul Belkin, Jim Nichol and Steven Woehrel, *Europe’s Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification*, Congressional Research Service, August 20, 2013.

Dr. Dokos, Thanos, *The Ukraine Crisis: A Tale of Misperceptions, Miscalculations & Mismanagement: Is There Still Time to Avoid Permanent Damage to the European Security Order?*, ELIAMEP, Dec. 2014.

Dr. Tsakiris, Theodoros, *Dependencies & Vulnerabilities: The Energy Parameters of the Evolving Crisis between Russia, the EU and Ukraine*, ELIAMEP, Working Paper No 43/2014.

Sharyl Cross, *NATO-Russia security challenges in the aftermath of Ukraine conflict: managing Black Sea security and beyond*, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 15, No. 2, June 2015.

Vrabie, Radu, *EU Role in the Settlement of the Transnistrian Conflict*, APE, Chisinau, 2010.

Άρθρα

George Friedman, “The Russo-Georgian War and the Balance of Power”, <http://www.stratfor.com>.

Gustafson, Thane, 12/02/2013, *Το πρόβλημα του Πούτιν με το πετρέλαιο: Πώς το πετρέλαιο κρατά πίσω την Ρωσία – και πώς μπορεί να την σώσει*, <http://foreignaffairs.gr>.

Jones, Dorian, “Russia & Turkey: Putin Makes a Pipeline Play, but Will It Pay?”, <http://www.eurasianet.org>.

Alexander J. Motyl, *Όταν η Ουκρανία έχασε το Ντόνετσκ: ο Κόσμος σύμφωνα με τον Alexander Zakharchenko*, 25/11/2015, <http://foreignaffairs.gr>.

Sachs, Jeffrey, *Μια νέα μετασοβιετική χάρτα: Γιατί η Δύση πρέπει να προχωρήσει προσεκτικά στην Ουκρανία*, 14/03/2014, <http://foreignaffairs.gr>.

Aron, Leon, *Το δόγμα του Πούτιν: Η Ρωσία αναζητά το πώς θα ξαναχτίσει την Σοβιετική Ένωση*, 15/03/2013, <http://www.foreignaffairs.gr>.

Μαρκέτος, Θρασύβουλος Ν., *Ανακατατάξεις στον χάρτη ενεργειακής ασφάλειας της Ανατολικής Ευρώπης*, <http://www.foreignaffairs.gr>.

Σιταράς, Βασίλης, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή εναντίον Gazprom: Νομική διαμάχη ή γεωπολιτική σύγκρουση;*, 28/05/2014, <http://www.foreignaffairs.gr>.

Ιστοσελίδες

<http://www.osce.org>

<http://www.themoscowtimes.com>

<http://www.stratfor.com>

<http://www.gazprom.com>

<http://www.bsec-organization.org>

<http://www.eurasianet.org>

<http://www.socar.az>

<http://www.naturalgaseurope.com>

<http://www.iene.gr>

<http://foreignaffairs.gr>

<http://guam-organization.org>

<http://ec.europa.eu>

<http://www.bp.com>

<http://www.eaeunion.org>

<http://www.ohchr.org>

<http://mfa.gov.ua>

<http://www.bbc.com>

<http://www.eia.gov>